

RADU BALTASIU

Antropologia globalizării

Transformări și curiozități
(de)codificate

Cuvânt înainte de Ilie Bădescu

Editura Mica Valahie
2009

Coperta: Ovidiana Bulumac

Redactare și tehnoredactare: Ovidiana Bulumac și Gabriel Săpunaru

Hărți și fotografii: Radu Baltasiu

© Toate drepturile asupra acestei versiuni aparțin autorului.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
BALTASIU, RADU

Antropologia globalizării: transformări și
curiozități (de)codificate / Radu Baltasiu; pref.: Ilie
Bădescu. – București: Mica Valahie, 2009
ISBN: 973-7858-67-0

CUPRINS

<i>Cuvânt înainte</i>	7
1. Premise și introducere în problematică.....	10
2. Scurt istoric	19
3. Globalizarea ca proces interior și globalizarea ca expansiune exterioară.....	25
4. Globalizarea și stratul arhetipal.....	29
5. Globalizarea și internaționalele	34
5.1. Proiectul European	34
5.2. Pax Americana.....	35
5.3. Internaționalele.....	37
6. Ordinea și axele sale: interioară și exterioară	40
6.1. Despre procesele interioare ale globalizării	40
6.2. Câteva cuvinte despre atracția exterioară a ordinii .	44
6.3. Ordinea ca descoperire interioară: „treptele bucuriei”	48
7. Implicații ale globalizării: omul modern și organizația .	51
7.1. Reconfigurarea tehnicilor de câștigare a existenței..	51
7.2. Diminuarea responsabilităților. Noi centre de putere	54
7.3. Privatizarea spațiului social	55
7.4. Emergența rețelelor: democrația în pericol?	56
7.5. Etnoglobalizarea și paradoxul globalizării.....	57
7.5.1. Naționalul – componentă primitivă?	59
7.5.1.1. Critica concepției “europeniste” asupra rolului etnosului în istorie	60
7.5.2. Naționalul – produs al modernității.....	60
8. Lumea ca sistem mondial	62
8.1. Schimbul inegal: Wallerstein, Gunder Frank, Manoilescu	66

8.1.1. Competitivitatea națională	70
8.1.2. Subdezvoltarea și complexul de inferioritate (Hirschman)	72
8.1.2.1. Dezvoltare, dictatură și inflație	73
8.1.2.2. Efectele de relație și efectul tunel	76
8.1.2.2.1. Efectele de relație	76
8.1.2.2.2. Efectul tunel	79
9. Globalizarea – modificarea raționalității sociale	81
9.1. „Mcdonaldizarea”	81
9.1.2. Raționalitatea formală și Raționalitatea substanțială	87
9.2. Profesionalizare și Deprofesionalizare	90
10. Globalizarea și antropologiile regionale. Poziția în logica sistemului și construcția realității sociale	93
10.1. Mutații comportamentale globale și regionale ...	98
10.2. Componente ale realului diminuat:	101
10.2.1. Emulația pecuniară	101
10.2.2. Insul egocentrat	103
10.2.3. Insul nevoit	103
10.2.4. Societatea abandonată	104
11. Ciberspațiul – extinderea pe orizontala spațiului	107
11.1. Internetul	108
11.2. Realitatea virtuală	110
11.3. Ciberspațiul și Uniunea europeană	111
11.3.1. Istoric – (legislativ)	111
11.3.2. Concepte cheie ale abordării oficiale a Uniunii Europene asupra ciberspațiului	112
12. Impactul globalizării tehnologiilor comunicațiilor asupra socialității	118
12.1. Noi tipuri de relații sociale.	118

12.1.1. La nivelul sociabilității	118
12.1.1.1. „Întreruperile” – Thomas Friedman.....	118
12.1.1.2. Ciberspațiul este mai mult decât tehnologie.....	120
12.1.2. Relațiile sociale de gradul trei și patru (Calhoun).....	122
13. Impactul globalizării la nivel macrosocial.....	128
13.1. Globalizarea și creșterea urbană	128
13.2. Societățile industriale - Spațiul social se mărește și se fragmentează.....	130
13.2.1. Dimensiunile orașului – Gigantismul	131
13.2.2. Densitatea urbană.....	132
13.2.3. Eterogenitatea	134
13.2.4. Pe marginea noului spațiu social: <i>legăturile slabe</i>	135
14. Democrația este înlocuită de guvernarea prin rețele?	138
14.1. Timpul încapsulat și noul regim al conceptului de putere	140
14.2. Rețelele.....	142
14.3. Momente de răscruce în tehnicile de guvernare: Neagoe Basarab și Woodrow Wilson. Machiavelli și Richelieu	149
15. Problema terorismului – câteva considerații	162
15.1. Terorismul ca impas cultural – Arnold Toynbee, Bernard Lewis.....	164
15.1.2. „Civilizațiile stăvilite”	166
16. Mass media și Globalizarea	168
16.1. Definiție și considerații introductive.....	168
16.2. Spațiu, sistemul mass media și publicul.....	168

16.2.1. Difuzarea tradițională și difuzarea de masă a informației.....	169
16.3. Mass media și riscul mediocrității	171
16.4. Mass media și realitatea imaginată (spațiul virtual)	172
17. Mass media și globalizarea – câteva principii de funcțiune.....	176
17.1. Limitări paradigmatică.....	176
17.2. Denaturarea cuvântului	179
18. Informatizarea spațiului mondial – beneficiile lui homo faber	182
Câteva concluzii. Paradoxurile globalizării	188
Bibliografie selectivă.....	191

Cuvânt înainte

Puterea caracterului

Când domnul Radu Baltasiu mi-a cerut să scriu ceva despre cartea de față, m-am întrebat ce-aș putea să adaug eu la textul său. Studiul ca atare îl citisem în formula prelegerilor sale de *Antropolgia globalizării* și remarcasem direcția gândirii, puterea de sinteză, capacitatea de a sesiza formula umană pe care o filtrează grila civilizației moderne și multe alte daruri intelectuale. În fundalul prelegerilor se simțea rigoarea metodei antropologice și intuiția portretistică.

Omul erei globale, ne sugerează autorul, este produsul paradoxal al subculturilor, adică al submodelărilor, și lucrul acesta probează îndeajuns că prin globalizare omenirea coboară, nu urcă.

Altceva însă mi-a atras atenția la textul lui Radu Baltasiu: *puterea caracterului*. Am avut în față multe promoții de sociologi și am fost mereu impresionat de puterea inteligenței. Am constatat, de fiecare dată, că puterea de ierarhie a unui profesor este limitată. Un profesor poate să ierarhizeze performanțe și deci praguri ale inteligenței, nu însă și puterea caracterelor. Aici, în locul acesta, se ivește răspântia. Inteligența te ridică pe culmea societăților, dar numai caracterul te menține cu fața spre Dumnezeu. Poți fi un om de succes în lume, dar neconsemnat pe tabla Lui. Ceea ce alege vocațiile din vânturătoarea carierelor este caracterul. Inteligenții, în trufia lor, nici nu văd această a doua scară și nici nu le pasă de ea. Dar oare scara Everestului există pentru oamenii câmpiei? Cu siguranță ea nu există decât pentru alpinștii cei mari. La fel este caracterul pe scara

Domnului. Pe Radu Baltasiu îl distinge de alți inteligenți ai generației sale puterea caracterului. Lucrul acesta se simte și din modul în care a înțeles să dezlege chestiunea abordată. Cei mai mulți se raportează la fenomenul globalizării în chip aproape religios, adică se extaziază spre idolatrie. Radu Baltasiu nu este intimidat de materia pe care o cântărește. El știe să admire configurația stărilor omenești într-un chip liber, are abilitatea să citească și să cântărească neaservit formulelor ideologice, și acestea sunt semne vădite ale triumfului caracterului. Aceasta și face valoarea de excepție a cărții sale: ea propune *lecția libertății de gândire* acolo unde inteligenții îndrumă spre lecția obedienței, a submodelării gândirii.

Cartea lui Radu Baltasiu este o invitație la libertate și acest aspect face cât tot aurul și topazul.

Ilie Bădescu

Antropologia globalizării este un studiu realizat pe parcursul mai multor ani în care am predat cursul cu același titlu, în cadrul Universității din București.

Cartea propune mai degrabă idei decât fapte și este un proiect aflat la începuturile sale, după cum un cititor cu o minimă exigență își poate da seama. Este o lucrare polemică, întrucât pleacă de la premise pe care discursul cu care ne-am obișnuit le consideră neimportante sau „demodate”. Multe probleme sunt prezentate ca *portrete*, făcând apel la cititor pentru completarea „încăperii” în care fenomenul este astfel descris, după cum altele sunt înșirate mai mult sau mai puțin pedant, chiar dacă fără pretenția epuizării lor. Este o „lucrare șantier” care propune cititorului implicare și imaginație.

Le mulțumesc mai tinerilor mei colegi, Ovidiana Bulumac și Gabriel Săpunaru, pentru surprinzătoarea energie depusă în slujba finalizării acestui început de carte.

Autorul
București, noiembrie 2009

1. Premise și introducere în problematică

De ceva vreme contemporaneitatea este frământată de fenomenul globalizării. Intelectuali de marcă, de la Fukuyama (prin **Sfârșitul istoriei**) la Toffler (**Al treilea val**), au plasat fenomenul în zona mișcărilor ideologice sau al avansului informației în cadrul „societății întemeiate pe cunoaștere”. În România discuția a ajuns mai cu seamă sub forma „integrării euro-atlantice”, minoritățile și privatizarea devenind capul de afiș al vieții publice.

Până la atentatele teroriste din septembrie 2001 asupra teritoriului Statelor Unite se credea că globalizarea este, în general, un fenomen aproape exclusiv benign, axat pe *deschiderea frontierelor, afacerilor, circulației oamenilor și capitalurilor*. Globalizarea, din această perspectivă, era construită pe cvasimitul societății deschise (Popper, **Societatea deschisă și dușmanii ei**) și pe cel al teoriei economice neolibérale a supremației autoreglării pieței. Acesta este momentul în care tema islamului revine în forță, terorismul fiind privit ca *eșec* al globalizării – în special din partea civilizației aflate în înaintare, de tip american. După 2001 apar în tușe apăsate tot mai multe „mărturii” operaționalizate (lucrări sistematice) privind eșecul paradigmei neolibérale în gestionarea fluxurilor comerciale și ale capitalului – considerate principali vectori ai globalizării. Dacă până acum concepțiile Fondului Monetar Internațional și ale Băncii Mondiale apăreau ca irefutabile și obligatorii pentru toate țările care doreau să se dezvolte, astăzi istoria acestor organizații financiare internaționale este reinterpretată iar doctrina lor economică este văzută ca o serie de enunțuri cu valoare mai degrabă ideologică decât economică. Stiglitz (**Globalizarea**) este unul dintre cei mai reprezentativi cercetători care au contribuit la

mersul lumii în ultimii 20-30 de ani, urmând paradigma dominantă neoliberală. Cu toate că Stiglitz a fost economist șef al Băncii Mondiale, vicepreședinte al acesteia și președintele Consiliului Economic Consultativ al administrației Clinton, și-a făcut o indirectă *mea culpa* într-una dintre cele mai puternice „lucrări-confesiune” apărută în ultimii ani. Dar „autocritica” principalilor protagoniști ai globalizării ca raționalizare fiscală impusă de FMI și Banca Mondială (Stiglitz folosește termenul de „dictat”) nu a reușit să refacă legătura cu paradigmele concurente. Organizațiile internaționale se raportează la chestiunea globalizării exact în termenii eșecului posibil al acesteia, lipsite de ponderea instituțională și sprijinul financiar necesare. Astfel, sarcina recuperării lumii, survenită ca urmare a crizelor repetate din ultimele două decenii, revine tot paradigmei dominante neoliberale care și-a asumat dificila sarcină de a reinventa unele porțiuni de cunoaștere deja lămurite de alte școli de gândire.

„În ultimii ani, pe măsură ce crizele au crescut în amploare, iar banii din marea vistierie a FMI păreau totuși să nu ajungă, s-a apelat la Banca Mondială, care a acordat zeci de miliarde de dolari ca ajutor de urgență, dar numai în calitate de partener secundar, liniile directe ale programelor fiind dictate de FMI.” (Stiglitz, op. cit, pp. 43-44)

În cele ce urmează vom opera cu noțiunea de *antropologie* sub următorul aspect: antropologia reprezintă *umanitatea* din spațiul social, ansamblul comportamentelor, atitudinilor, percepțiilor care definesc sociabilitatea la un moment dat. **Iar antropologia globalizării se referă la procesele de înaintare (inclusiv la cele de recuperare) ale insului și societăților la scara geografiei cunoscute, atât a celei fizice cât și spirituale.**

Astfel, vom considera *globalizarea* din două perspective: orizontală și verticală, respectiv în exteriorul sau interiorul omului ca ființă.

Globalizarea pe orizontală (sau ca proces exterior) se referă la *expansiunea geografică a sistemului mondial modern* începută încă din sec. al XVI-lea (cf. Wallerstein, „The Capitalist World System”), Procesul demarează odată cu afirmarea capitalistă a Venetiei în prima parte a Evului Mediu European, în special în Mediterană și la Marea Neagră, și încapsulează expansiunea la scara geografiei cunoscute a *sistemului rațional de organizare a muncii capitaliste*. Notăm că logica *rațională* este valabilă numai în raport cu necesitățile *centrului* inițiator al expansiunii care, față de restul societăților, manifestă o scădere a efectului *civilizator* ori a *coerenței sale* (cazul colonialismului care a raționalizat distribuția veniturilor în raport cu logica metropolei imperialiste).

Globalizarea pe verticală se referă la *unificarea spațiilor, determinată de integrarea spirituală¹ a societăților, cu alte cuvinte la cucerirea (întregirea) spirituală a omului*. Asemenea recuperări ale umanității sunt legate de marile credințe, iar ultima și cea mai puternică formă de *unire a unor mase mari de oameni de pe spații foarte mari* este *credința creștină*. Lumea romană clasică ajunsese în impas și a renăscut ca lume bizantină pe tipar creștin pentru următoarea mie de ani. Potrivit lui Arnold Toynbee („Teoria istoriei”), societatea era dezbinată între un proletariat (omul de rând) tot mai exploatat și o elită tot mai dominantă (chiar parazită). Acesta este momentul în care apare soluția oferită de

¹ Din acest punct de vedere, deși pornită sub auspiciile Reformei, globalizarea este patronată de concepția iluministă potrivit căreia sursa adevărului este omul rațional, calitate strâns corelată cu interesul personal. Această concepție a dus, în urma contribuției aduse de Adam Smith și David Ricardo din secolului al XVII-lea, la maturizarea doctrinei liberare prin conceptul de „mână invizibilă”.

creștinătate la problemele sociale ale vremii: reunificarea societății prin eliberarea *potențialului omului de a fi deplin*. Cu alte cuvinte, comunitatea, din „loc al satisfacerii intereselor”, devine *comuniune*, adică loc al redescoperirii insului prin *Celălalt*. Iar spațiul unde se petrece *întâlnirea* are valoare ultimă (sacră) și se numește *Biserica*. Fenomen ce reprezintă ultima sinteză semnificativă a spiritualității universale (prin unificarea celor trei mari centre cunoscute: Atena, Roma și Ierusalim), creștinismul a dat naștere *omului nou*, regăsit pe sine prin ideea revoluționară de *iubire a aproapei* considerată drept condiție și sursă a tuturor lucrurilor. Conceptul de *toleranță*, regăsit de către om în epoca *iluministă* după ce l-a alungat pe Dumnezeu din centrul lumii și l-a înlocuit cu *rațiunea*, este parțial în raport cu cel de iubire a aproapei. Cu toate acestea, omul modern are convingerea că substituția celor două înțelesuri reprezintă soluția la problema lumii și dovada unei „rațiuni superioare”.

Astfel, înțelegem globalizarea prin cele două planuri ale sale de analiză, raportându-ne ca la o relație de *coexistență*. Mai mult, expansiunea pe orizontala geografiei fizice, odată realizată *pe seama altor comunități (popoare, inși)*, reflectă o slăbire a componentei spirituale. După cum expansiunea pe verticala omului, realizată prin recăștigarea interioară a acestuia, este cea care a reformat Imperiul Roman și a rescris inclusiv tipul de raportare a omului la lume.

Privită în special din perspectiva expansiunii pe orizontală, **globalizarea poate fi definită drept un proces de unificare sau de întrepătrundere a spațiilor sub o unică coordonare social-economică**. Altfel spus, ea se referă la integrarea producției pe orizontala geografiei statelor, la circulația capitalurilor financiare și la vitalitatea comerțului

internațional, procese ce pot fi înțelese (dar nu obligatoriu) în raport cu ideea de succes, adică se măsoară în special în termenii scăderii sărăciei² în lume. Pentru unii cercetători, **globalizarea reprezintă avansul interesului pe seama justiției sociale**, iar principala urmare a acestuia este **terorismul islamic**³. Cu alte cuvinte, globalizarea capătă astfel și o dimensiune culturală.

„Ce este de fapt acest fenomen al globalizării, atât de contestat și, în același timp, atât de apreciat? În esență el constă în integrarea mai puternică a țărilor și a populațiilor acestora ca urmare a reducerii semnificative a costurilor de transport și comunicare și a eliminării barierelor artificiale din calea circulației bunurilor, serviciilor, capitalului, cunoștințelor și (într-o mai mică măsură) a oamenilor între state.” (Stiglitz, 2005, pp.37-38)

„Globalizarea înseamnă, în general, expansiunea afacerilor dinspre economiile dezvoltate spre piețele emergente. Acum fenomenul se petrece în ambele direcții, și, tot mai mult dinspre economiile emergente. Lumea afacerilor astăzi înseamnă «a fi în competiție cu oricine pentru orice»”⁴. Globalizarea se referă la rolul preponderent al factorilor internaționali în economia globală, în ansamblul ordinii economice. Gradul de „globalizare”

² În ultimii ani, la nivel global putem constata tendința de creștere a sărăciei, cu excepția Chinei, care a reușit să reducă amploarea fenomenului în interiorul propriului spațiu. Dacă în 1980 avea o rată a sărăciei a celor sub 1,25 USD pe zi de peste 80%, în 2005 populația aceasta s-a redus la 19% (*The Economist*, 22 mai 2008, **On the poverty line**). În același timp, sărăcia în lume a crescut semnificativ: între 1960 și 1997, 20% dintre cei mai bogați din cele mai bogate țări aveau de 30 de ori veniturile celor mai săraci 20%, distanța în 1997 fiind de 74 de ori. (Global Issues, **Poverty Facts and Stats**, de Anup Shah, 3 sept. 2008, în <http://www.globalissues.org/article/26/poverty-facts-and-stats>).

³ Stanley Hoffmann, **Clash of Globalizations** – *Foreign Affairs*, July-August 2002, vol. 81, no4, pp.103-115

⁴ “Piețele emergente sunt locurile unde politica contează cel puțin tot atât de mult ca și economia în ceea ce privește [eficiența] pieței», arată Ian Bremmer de la Eurasia Group – grup de analiză a riscurilor. Definiția include și Rusia. *The Economist*, **Ins and outs** Sep 18th 2008.

se poate măsura prin ponderea pe care o ocupă comerțul exterior în ansamblul economiei naționale. (Sawyer, Sprinkle, **International Economics**, 2009 (2003), 18)

Această unificare nu reprezintă decât etapa de finalizare a cuprinderii tuturor societăților în logica sistemului mondial modern începute în preajma Reformei din secolul al XVI-lea. *Întrepătrunderea spațiilor* semnifică faptul că *globalizarea poate avea un centru dominant* (actualmente este reprezentat de Statele Unite) în raport cu care unele spații sunt subsumate economic, politic și militar. Precizăm că sistemul mondial modern structurează societățile într-o *ierarhie centru-periferie*, în funcție de venituri și putere bancar-tehnologică, în raport cu o *unică diviziune rațională a muncii*. Totodată, globalizarea reprezintă *intensificarea fără precedent a comunicării fără creșterea corespunzătoare a înțelegerii semnificațiilor comunicate*. Globalizarea reprezintă, deci, procesul de *alăturare a societăților* în varii grade de intensitate.

Prin urmare, înțelegem că ***antropologia globalizării se referă la efectele, schimbările și mutațiile pe care le implică globalizarea asupra marilor spații sociale.***

În mod evident, spațiile locale sunt mai strâns conectate unele cu altele decât au fost vreodată în istoria omenirii. Această conexare cvasicompletă este ea însăși definitorie pentru *globalizarea contemporană*. Societățile, economiile și politicile locale au devenit mai *interdependente* ca niciodată, astfel că problemele locale pot cu ușurință deveni globale. De la gripa aviară (care a afectat Asia cu sincope începând cu 2004 și care a generat o adevărată psihoză mondială în ciuda numărului redus de victime) până la criza creditului imobiliar din Statele Unite, Globul pare o rețea de evenimente care transcend rapid spațiile. Fenomenul social local se multiplică, capătă noi sensuri și odată cu acestea inclusiv amploare, pe măsură ce transgresează spații

locale. Trecerea dintr-un spațiu în altul, pentru problemele care *pot fi* globale, se face cu viteza comunicațiilor de masă. Prin comunicații de masă înțelegem mai cu seamă **expunerea unei mase mari de oameni la inițiative sau la mesaje mediate** de televiziune, presă, telefonie sau internet: avem în vedere atât *acoperirea „instantanee” cu informații și opinii* a globului cât și capacitatea de *decizie* asupra populațiilor. **Cu alte cuvinte, comunicațiile de masă reprezintă substratul noii globalizări.** De la economia și geopolitica fenomenului până la antropologia noilor interdependențe, comunicațiile de masă par a fi principalul vector al globalizării contemporane.

Paradoxal însă, deși străbătute de această infrastructură comunicațională, deci aflate într-o relație tot mai puternică de interdependență, societățile particulare continuă să aibă „trasee” geopolitice „localizate”, având adesea „evoluții reactive” în raport cu mesajele dominante ce compun globalizarea. Cu toate că ne aflăm într-o epocă în care cultura beneficiază de suport tehnologic pentru o circulație liberă și cvasiinstantanee, lumea nu cunoaște în mod implicit o stare superioară de evoluție prin aceste reacții locale, adeseori exploatate imediat (prin rebarbarizare) de elitele locale.

Paradigma generală care stă la baza perspectivei noastre privind globalizarea pleacă de la premisa că, în ultima perioadă, asistăm la o expansiune fără precedent a comunicării și a tehnicilor de comunicare fără însă a putea înregistra și o creștere similară a *întâlnirilor* dintre oameni, adică a contactelor în care înșii se *recunosc*. Dimpotrivă, aria *întâlnirilor nefamiliare (străine)* este amplificată de noile tehnici de comunicare. Iar implicațiile imediate sunt stresul crescut datorat mulțimii de contacte

nedorite⁵ dar, mai ales, *creșterea potențialului de agresivitate*. Multiplicarea contactelor nu înseamnă și asimilarea lor. Volubilitatea devine un indicator al creșterii potențialului de agresivitate decât rezultat al creșterii armoniei sociale.

⁵ Numărul maxim de persoane care pot fi memorate de către o persoană de-a lungul vieții este de circa 150 – „numărul lui Dunbar”. The unedited preprint (not a quotable final draft) of: Dunbar, R. I. M. (1993). Coevolution of neocortical size, group size and language in humans. *Behavioral and Brain Sciences* 16 (4): 681-735. - <http://www.bbsonline.org/documents/a/00/00/05/65/bbs00000565-00/bbs.dunbar.html>;

The Economist, Even online, the neocortex is the limit, 26 feb 2009; Malcolm Gladwell, **The Tipping Point. How Little Things Can Make a Big Difference**, Back Bay Books, Little, Brown and Company, 2002, p. 182)

Globalizarea comerciala la:

1500

1775

Venetia: Laguna si Terra Firma, inconjurate din Italia, Trieste, Coasta Dalmata, Grecia si Cipru. Controlul de greutate al Europei a fost gata in sec. XIV-XV in Mediterana.

Aceasta a fost dominata din sec. XIV de Venetia. Prin controlul comerului cu Levantul (Orientul Mediteranean) Venetia controla economia europeana. Datorita avansului economiei, tehnologiei, social si politic, Venetia a reusit sa tina la respect cea mai mare putere militara a vremii: Imperiul Otoman. Principiul sau rival comercial a fost Genova.

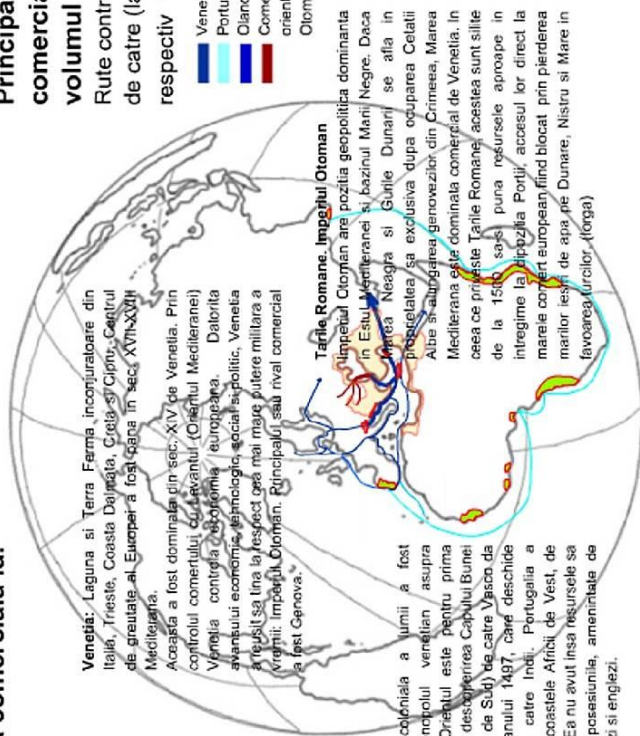
Portugalia

Prima putere coloniala a lumii a fost Portugalia. Monopolul venetian asupra comerului cu Orientul este pentru prima data clatinat prin descoperirea Capului Bunei Sperante (Africa de Sud) de catre Vasco da Gama in jurul anului 1497, care deschide drumul maritim catre India. Portugalia a colonizat astfel coasta Africii de Vest, de Est si din India. Ea nu avut insa resursele sa isi consolideze posesiunile, amenintate de olandezi, francezi si englezi.

Principalele rute comerciale si volumul lor. Rute controlate de catre (la 1500, respectiv 1775):

oriental spre Imperiul Otoman/Habsburgic

Imag. de la: Cartea de Geografie a Scolii de la Viena
 Universitatea din Bucuresti

2. Scurt istoric

Globalizarea este un proces cu state vechi în istoria umanității. Ea se suprapune, întrucâtva, cu ordinele imperiilor civilizatoare, precum *pax romana*. Putem înțelege astfel că globalizarea este un *sistem de ordine generalizată*. Acesta are drept sursă un centru de putere, care, în timp și în virtutea mecanismelor sale de expansiune, ajunge să restructureze „lumea cunoscută” într-un sistem relativ unitar. Iar capacitatea de a furniza ordine, într-o manieră cvasiuniformizată, odată cu întrepătrunderea acestor spații largi (în „lungime” cât și în „adâncimea” lor) ține prin excelență de aria sistemelor imperiale civilizatoare (definite prin opoziție cu cele de tip prădalnic-redistributiv).

Globalizarea, așa cum o înțelegem astăzi, are ca punct de plecare formarea sistemului mondial modern, undeva în secolul al XVI-lea. Motorul acestui sistem este *capitalismul de tip rațional* care a apărut, în aceeași perioadă, în zona franco-germană, iar principala sa trăsătură este **diviziunea unică a muncii pe întreg arealul geografic, indiferent de gradul de dezvoltare al societăților locale**.

Înainte procesului modern de globalizare au existat evoluții „globale” mai restrânse, dar foarte puternice la scala lumii cunoscute în respectiva perioadă. Cel mai cunoscut caz este cel al Veneției care a dominat bazinul mediteranean vreme de mai bine de o jumătate de mileniu, singură sau în partajare cu alte centre de putere – precum Genova, Imperiul Bizantin, Imperiul Otoman etc. Începând cu secolul al IX-lea, Veneția a fost prima putere europeană care a concentrat rațional resurse capitaliste. Aceste resurse se referă la credit, comerț, industrie și munca salariată. Densitatea structurii sociale a capitalului venețian a fost atât de ridicată încât, la mijlocul secolului al XV-

lea, veniturile statului venețian (aflat la momentul respectiv în declin) erau cât cele ale statului francez⁶, față de care nu se compară ca dimensiuni. Astfel, până la prăbușirea Republicii Veneției sub loviturile austrieșilor și francezilor la sfârșitul secolului al XVIII-lea (1797), aceasta a fost o putere redutabilă în relația cu Imperiul Otoman, nevoit să-și „negocieze” cu dificultate expansiunea în Mediterană, trebuind să țină seama de interesele regionale venețiene.

Ceea ce face diferența dintre vechiul și noul proces de globalizare este *revoluția industrială*. Însă, aceasta s-a petrecut *pe suportul statului administrat de o elită urbană și o birocrație orientate ideologic capitalist și național*. Chiar dacă între apariția primelor structuri sociale, alături de „formulele mentale” care au făcut posibilă apariția capitalului modern și revoluția industrială există un decalaj de circa 200 de ani⁷, putem spune că

⁶ Fernand Braudel, **Timpul lumii**, Meridiane, 1989, vol. I, p.148. Ținem seama că datele respective se referă la perioada în care Veneția era în declin.

⁷ Această perioadă de tranziție este cuprinsă atât în analizele lui Max Weber cât și cele ale lui Albert Hirschman. Dacă pentru Weber, secolele XVI-XVII constituie „pornirea” mecanismelor noii civilizații în virtutea refundamentării eticii capitaliste pe principiul conexării directe a profitului cu munca și credința creștină (în protestantism), pentru Hirschman, perioada este locul cristalizării unei noi formule mentale privind utilitatea socială a spiritului achizitiv. Interesul, ca factor principal de acumulare, devine acceptabil și chiar util social. În **Pasiuni și Interese. Argumente politice cu privire la existența capitalismului înaintea triumfului său** (Princeton, 1981), Hirschman dezvoltă o teză paralelă cu aceea a lui Max Weber privitoare la nașterea capitalismului modern. Astfel, dacă „Weber susține că activitatea și conduita capitalistă sunt rezultatul indirect (și inițial neintenționat) al unei căutări disperate pentru salvare individuală”, Hirschman demonstrează că „difuziunea structurilor capitalismului datorează mult unei căutări tot atât de disperate pentru descoperirea unei căi de evitare a ruinării societății. În mod evident, ambele abordări pot fi valide în același timp: prima [a lui Weber] se referă la motivațiile noilor elite, cea de-a doua [a lui Hirschman], la acelea ale diverșilor păzitori ai ordinii (gate keepers)”. (idem, p. 130, s.a.).

Cu alte cuvinte, capitalismul modern nu este rezultatul unei etici speciale, clădite pe bazele Reformei, ci rezultatul unor eforturi teoretice sistematice de a îmbunătăți evoluția statului și a societății. Teoriile succesive respective, începând cu Sf. Augustin, continuate de Machiavelli, Montesquieu, Hobbes, Hume, Sir James Stewart și Adam Smith, au perfecționat noțiunea de pasiune (viciu), transformând-o treptat în „interes”. Astfel, în

cele din urmă, „dragostea de bani”, comerțul, a devenit sinonimă cu noțiunea de interes, iar interesul coincide cu binele pentru indivizi, colectivități și națiuni.

La un moment dat, Renașterea, printr-o nouă teorie a statului demolează una din cele mai căutate virtuți medievale: onoarea. ... Mai departe, Machiavelli enunță ideea că statul trebuie întemeiat pe o cunoaștere pozitivă, „științifică”, iar nu pe „utopii aristocratice”. După Machiavelli, Hobbes și Rousseau împământesc teza conform căreia conduita umană trebuie cercetată înaintea desfășurării efortului politic, așa încât omul să fie văzut „așa cum este”. Secolele următoare Renașterii continuă astfel ideea studiului „realist”, „științific” în detrimentul preceptelor creștine, incapabile în viziunea acelor autori să controleze excesele, pasiunile.

Astfel, secolele XVII-XVIII se axează pe concepția conform căreia statul este cel chemat să pună ordine la nivelul societății. Acest lucru s-ar putea realiza prin controlul unor excese (pasiuni) prin intermediul altora. Rațiunea, la Hume, este supusă exceselor, dar, totodată, trebuie să le servească (Hume, *Tratatul*, Cartea a II-a, Partea a III-a, Secțiunea a III-a, apud Hirschman, *op.cit.*, p.24).

Pe de altă parte, Adam Smith realizează pasul hotărâtor, propunând substituirea „viciului”, a „pasiunii” și a „excesului” prin „interes”. Astfel, guvernământul devine mai sistematic, mai capabil, în condițiile în care indivizii își axează comportamentul pe propriile interese economice (în **Bogația națiunilor**, *passim*, apud idem, pp.102-103).

Spuneam că Adam Smith face pasul decisiv în „lansarea” teoriei capitalismului modern - ca și tip de conduită justificată teoretic, politic și economic - prin introducerea conceptului de *interes*. Dar caracterul decisiv constă și în aceea că „interesul”, dorința de înăvuiere, se manifestă la Smith exclusiv cu o tentă economică, rațională. Progresul economic se poate lipsi - între anumite limite - de progresul politic. Națiunile, indivizii pot prospera urmărindu-și propriul interes („reglementat” de avantajul comparativ-n.n.) În același secol XVIII, Montesquieu și Sir James Stewart susțineau o altă direcție, în care accentul este politic, privește guvernarea eficientă. La Montesquieu și la Sir James Stewart interesul politic își subordonează pe cel economic pentru a căpăta eficiență. Pe de altă parte, însă, pe aceeași linie de gândire cu fiziocrații, aceștia considerau că abuzurile/pasiunile guvernanților vor fi inevitabil ținute în șah de către mecanismul relativ autonom („de ceasornic”) al economiei. În acest fel, Montesquieu și Sir James Stewart susțin teza unui „douceur commerce”, care îmblânzește sau canalizează pozitiv comportamentele pasionale. Ei rămân astfel dependenți de concepția potrivit căreia pasiunea pentru bani este una „pozitivă”, și astfel pasiunile pot fi controlate prin intermediul pasiunilor.

Adam Smith, dincolo de unele inconsecvențe pe această temă, operează cu distincția dintre pasiune și interese. Interesul se exprimă prin căutarea avantajului economic. Dorința de înăvuiere este mediată, devine rezultat al avantajului economic, iar nu al pasiunii. Societățile nu se pot vindeca de excese prin controlul unei pasiuni de către alta. Smith, totuși, nu este suficient de clar în operațiunile sale de diferențiere între pasiuni și interese. Adam Smith nu este prea explicit în ceea ce privește separarea dorinței de înăvuiere de calitatea de pasiune prin a-i conferi rangul superior de „interes” și nici de ce urmărirea interesului personal nu ar fi ceva de ordin pasional. Pe de altă parte, Smith nu

globalizarea, în termeni de extindere a sistemului mondial modern, este marcată de fenomenul revoluționării civilizației occidentale de către mașinismul secolului al XVIII-lea și al administrației statului britanic (piața internă și colonialismul).

Revoluția industrială, într-o definiție prescurtată, se referă la transformarea globală a relațiilor sociale, politice, culturale și economice prin răspândirea mașinismului și a producției de masă. Spre deosebire de alte epoci, revoluția industrială a marcat **întrepătrunderea dintre societate și mașină pe toate palierele vieții sociale**, fie direct, la nivelul producției industriale care devine astfel *producție de masă*, fie indirect, la nivelul restului societății, în special prin *democratizarea accesului la produse*⁸. Alte componente majore ale revoluției industriale se referă la:

- integrarea agriculturii în procesul revoluției tehnologice și sociale: o bună parte dintre țărani devin muncitori; industria produce utilaje pentru agricultură care devin accesibile inclusiv proprietăților țărănești; țăranii astfel „industrializați” cresc productivitatea muncii și au venituri, care le permite integrarea în piața internă;
- unificarea statului politic, a spațiilor sociale în cadrul pieței interne (unificarea socială nu doar pe substrat etnic, ci și un proces de unificare a intereselor economice);
- piața internă dezvoltată propulsează, mai departe, salariile;
- forța de muncă este întemeiată pe salariu, care, la rândul său, devine măsura socială a competenței (această trăsătură nu este specifică doar revoluției industriale, ci, în general, capitalismului rațional; salariile cresc însă semnificativ odată cu

susține, precum Montesquieu, ideea unui capitalism capabil să îmbunătățească ordinea politică prin controlul conduitelor pasionale.

⁸ Astfel, chiar dacă nu imediat, muncitorul devine cumpărătorul propriilor produse, accesibile prin intermediul salariului, în paralel cu scăderea costurilor de producție

industrialismul pentru că productivitatea muncii permite acest lucru);

- capitalismul se dezvoltă, odată cu revoluția industrială, pe două canale: tehnologia propriu-zisă (mașinile) și prin îmbunătățirea continuă a organizării muncii (managementul resurselor umane – deși apare ca preocupare manifestă la începutului sec. al XX-lea, este parte componentă a dezvoltării capitalismului rațional odată cu industrialismul pe scară largă).

Fenomenul industrializării a avut loc mai întâi în Anglia, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, până în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Producția de masă a devenit posibilă ca urmare a extinderii gradului de folosință a tehnologiei mașinilor cu abur, care au conferit atât *întindere* cât și *viteză* transporturilor, la o scară nemaîntâlnită până atunci. După Anglia, au urmat Statele Unite ale Americii, Germania, Olanda, Franța, Belgia.

În România, revoluția industrială s-a produs abrupt, până în prima parte a secolului al XX-lea, prin *arderea etapelor* evolutive (Ștefan Zeletin) pe care le-au parcurs societățile din Occident, motiv pentru care societatea românească a suferit de pe urma a ceea ce Maiorescu și Eminescu au numit *formele fără fond*. Maladia socială a formelor fără fond se referă la contradicția dintre instituțiile moderne, importate din Occident, și nevoile reale ale țării rămase, mai departe, în sărăcie.

O caracteristică importantă a revoluției industriale din Occident, care și astăzi este precar realizată în țări mai slab dezvoltate precum este România, se referă la **integrarea agriculturii în circuitul industrial și bancar, în cadrul pieței naționale și internaționale**. În Vest, țăranul se transformă dintr-un producător de produse pentru consumul propriu, supraexploatat de clasa stăpânitorilor de pământ, în *producător de tip capitalist-industrial*, deci în *consumator industrial* în cadrul unor formule moderne de proprietate numite *ferme*. Desigur,

transformarea țăranului în fermier antrenează o serie de procese disolutive, printre care îl consemnăm pe cel privind dispariția tipului social și antropologic al țăranului și, deci, al satului. **Globalizarea poate însemna, altfel spus, expansiunea lumii industriale înspre sat, dispariția țăranului și a tiparului antropologic al ordinii sătești.** Cu această ocazie, stocul valorilor tradiționale este lăsat într-o stare latentă sau chiar lichidat în țările considerate avansate, ordinea internă a acestora rezemându-se strict pe *raționalitatea capitalului* (care include și doctrinele și alte produse intelectuale care dezvoltau conceptul de democrație industrială) și al birocrăției de stat.

În încheierea acestei introduceri, se cuvine să notăm că globalizarea, ca proces de expansiune a sistemului mondial modern, este parte a unui proces mai subtil, numit și *inițiativă istorică*. Numai societățile libere au putut dezvolta procese expansionare *în istorie*, cu impact asupra mersului lumii. După trecerea tiraniei migrațiilor care au distrus antichitatea romană, Occidentul evoluează prin *rafinarea continuă* a „poziționării” sale în istorie, până când, odată cu etica noului capitalism, ajunge să preia inițiativa în lume. În timpul în care Veneția dezvoltă instrumentele unui capitalism rafinat și depășea ca putere Franța (sec. XV), Estul Europei și, deci, Principatele române aveau alte preocupări, la un alt etaj istoric: ele își apărau ființa în fața altui factor expansionar, împotriva Imperiului Otoman. În esență, imperiile care au afectat Estul medieval au fost de natură redistributivă (interesate doar de prelevarea plusprodusului local), ceea ce a contribuit la canalizarea energiilor sociale locale aproape exclusiv în scopuri defensive, de unde și aparenta înapoiere a acestora (în ordinea materială a civilizației).

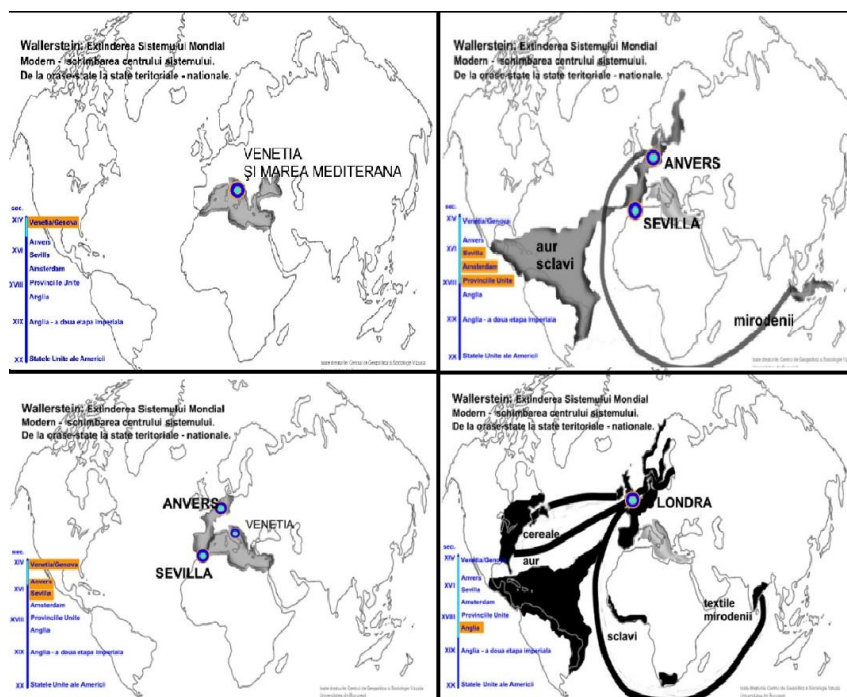
3. Globalizarea ca proces interior și globalizarea ca expansiune exterioară

Globalizarea are loc pe mai multe coordonate. În primul rând putem vorbi despre globalizarea ca **sistem mondial**, prin expansiunea centrului începând cu secolul al XVI-lea (Wallerstein).

Apoi, pe un al doilea plan, putem vorbi despre o dimensiune culturală divizată în:

1. *globalizare ca expansiune pe verticala omului*, ca proces interior – perioada Greciei antice, a Imperiului Roman și omul creștin („Ierusalimul”). Grecia antică stă la baza omului european în primele sale coordonate culturale, fiind fundamentul primei sale gândiri raționale în ordinea civilizației (gândirea categorială). Imperiul Roman este marele producător de civilizație – prin expansiunea la scara marginilor lumii cunoscute în antichitate a categoriilor gândirii ale Greciei antice, prin ideea de stat și de ordine juridică. Totodată, Imperiul Roman este *puterea care a reîntemeiat harta etnică a Europei, înaintarea sa generând o bună parte din popoarele Europei moderne*, iar prin continuarea sa de către Bizanț pentru încă o mie de ani (de la 476, când a căzut Roma, capitala Imperiului Roman de Apus, până la 1453, la cucerirea Constantinopolului – capitala Imperiului Roman de Răsărit - de către turci), moștenirea greco-romană a dat naștere nu doar unei noi civilizații medievale ci și unei noi interiorități europene: *omului creștin*.
2. *globalizarea ca expansiune pe orizontală*, mcdonaldizarea societății: relația socială se întemeiază pe *cantitate* – cantitatea de bani, de regulă. Calitatea vieții se rezumă la cantitatea banilor, eficiența producției înseamnă *cât mai mulți clienți și cât mai mulți bani*. Termenul de „mcdonaldizare” aparține lui George Ritzer și mai este folosit și în sensul de accentuare excesivă a raționalizării spațiului social – hiperraționalizare.

În final, atingem coordonata de tip ideologic, și afirmăm că globalizarea reprezintă *pretenția* de unificare a spațiilor sub un singur discurs dominant. Discursul dominant nu este neapărat unul *creator*, cu alte cuvinte nu răspunde unor provocări ci, mai cu seamă, reprezintă un amestec între cultura *parțială* la nivel de masă (tendențe de mcdonaldizare) și *guvernarea prin rețele* – manipularea mecanismului democratic de către interese de grup la scară, uneori, națională și transnațională.

Expansiunea sistemului mondial modern după Braudel și Wallerstein, între sec. XIV și XIX, de la puterea Veneției la Imperiul Britanic și centrele de organizare ale acestuia în diferitele sale faze de evoluție.

La o primă vedere, *globalizarea este procesul prin care spațiile social-culturale ale lumii se unifică sub o coordonare politico-economică care nu este neapărat directă, putând fi doar influențată de centrul sistemului. Coordonarea are loc, mai degrabă, prin mecanisme „obiective”, de sistem. Astfel, culturile locale se integrează într-un sistem mondial, sub umbrela unei culturi dominante.*

„Piețele care inițial erau separate unele de altele s-au unificat și au devenit încorporate într-un mecanism global de producție și consum, mecanism coordonat de instituții și organizații globale. Tipurile sociale generale și relațiile care aveau inițial o dimensionare locală au căpătat conținuturi globale.” (David Clark, **Urban World / Global City**, Routledge, London and New York, 1996, p. XI)

Pentru a înțelege mai bine problema va trebui să specificăm însă că unificarea se referă inclusiv la reacțiile *față de globalizare*. Globalizarea nu este deloc un proces de „lipire”, cu atât mai puțin de unificare a *percepțiilor și semnificațiilor* asupra lumii, după cum o dovedesc reacțiile deosebit de agresive ale unor societăți sau grupuri sociale (vezi manifestațiile antiglobalizare, terorismul etc.).

Globalizarea de astăzi este, mai degrabă, o *neoglobalizare*, alăturând și nu neapărat unificând spațiile (ceea ce antrenează adesea procese de violentare/vătămare a conștiinței publice). Procesul se derulează în beneficiul direct al unei constelații relativ restrânse de elite și are loc, mai cu seamă, în plan politic (generalizarea ideologiei drepturilor omului și a democrației) și economic (unificarea/migrarea industriilor și a lanțurilor de producție). Desigur, există date statistice care arată că unele regiuni din Africa, Asia și America Latină, până nu de mult

aflate în plin proces de adâncire a sărăciei absolute, au reușit să ajungă, parțial, în aria societăților în curs de dezvoltare. Însă, chiar dacă veniturile pe cap de locuitor au crescut, disparitățile sociale continuă să se accentueze ceea ce denotă că globalizarea, în sine, nu rezolvă problemele, această concepție nefiind altceva decât parte a unei mitologii mediatice, anexă a fenomenului mai larg al globalizării.

După datele oferite de Banca Mondială, în 2005, cel puțin 80% din populația globului (peste 5 miliarde oameni) trăiește cu mai puțin de 10 dolari pe zi, aproape 50% se descurcă cu mai puțin de 2,50 dolari pe zi (peste 3 miliarde de oameni). Totodată, peste 80% din populație trăiește în țări în care distanța dintre bogați și săraci crește⁹.

Globalizarea, însă, cuprinde și aria fenomenelor de mare amploare care, cel puțin o vreme, a constituit *punți sociale*, și de comunicare (aculturative). Ne referim aici în special la substratul mitologic al omenirii dar și la istoria vechilor imperii *civilizatoare*, a căror experiență a devenit, în timp, matriceală pentru omenire.

⁹ Global Issues. Social, Political, Economic and Environmental Issues That Affect us All. Poverty Facts and Stats, <http://www.globalissues.org/article/26/poverty-facts-and-stats> [nov. 2009]

4. Globalizarea și stratul arhetipal

Cele trei fotografii trimit la dimensiunea proiectivă a reprezentărilor privind globalizarea, pe câteva dintre elemente sale importante. Ca fenomen care antrenează mase colosale de oameni și societăți întregi, globalizarea operează cu *structuri ale conștiinței colective* care trimit fie la arhetipuri și mituri, fie la elemente de sensibilitate ale acestora. Așa de pildă, discuțiile, filmele, politicile care relativizează importanța familiei, a națiunii ș.a. fac trimitere la elemente de substrat (arhetipale¹⁰ – maxime care structurează *marile colectivități* în mod inconștient, sau semiconștientizat prin practici, conduite, tipuri de gândire) ale ordinii sociale, adică la infrastructura arhetipală a lumii. Globalizarea este, deci, și un *fenomen mental* care antrenează structuri sociale *generatoare* (intelectualitatea în special), *colportoare* (școala, intelectualii, media) și *țintă* (masele) ale unui tip de mesaj care structurează ordinea socială per ansamblu.

Ca fenomen mental, globalizarea cuprinde atât fenomene consacrate, mitice, cât și fenomene pur și simplu artistice sau ideologice. Comunicarea consacrată este de tip mitic-arhetipal și are ca finalitate „ținerea la curent” a comunităților cu propria

¹⁰ Definiția sintetică de mai sus este de tip jungian. Iată, în acest sens, câteva extrase semnificative din opera lui Jung: “A more or less superficial layer of the unconscious is undoubtedly personal. I call it the *personal unconscious*. But this personal unconscious rests upon a deeper layer, which does not derive from personal experience and is not a personal acquisition but is inborn. This deeper layer I call the *collective unconscious*. I have chosen the term «collective» because this part of the unconscious is not individual but universal; in contrast to the personal psyche, it has contents and modes of behavior that are more or less the same everywhere and in all individuals. It is, in other words, identical in all men and thus constitutes a common psychic substrate of a suprapersonal nature which is present in every one of us. ... The contents of the personal unconscious are chiefly the *feeling-toned complexes*, as they are called; they constitute the personal and private side of psychic life. The contents of the collective unconscious, on the other hand, are known as *archetypes*.” (C.G. Jung, **The Basic Writings of**, Bollingen Series, Princeton University Press, 1990, p.299-300)

Fotografia 1. Ridley Scott - Blade Runner 1982 (noua globalizare - distopică)

Fotografia 2. Walt Disney - Hercule 1998
(vechea ordine mondială - lumea ca puncte)

Fotografia 3. World's sexiest DJ: Dimitri from Paris,
afiș în București, februarie 2007, lângă Palatul
de Justiție (noua globalizare - sincretism)

infrastructură identitară (accesul la adevărurile ultime, considerate ca atare, începe prin marile mituri). Indivizii sunt deja pregătiți să primească mesajul mitologic, iar una din cele mai sensibile și mai pregătite zone social-demografice este cea a copiilor. Un motiv pentru care desenele animate Walt-Disney sunt atât de îndrăgite poate fi întocmai faptul că ele sunt expresia unor astfel de mituri fondatoare. Mesajele de acest tip sunt, în esență, ingenuie, chiar dacă prezintă și componenta „răului”. Aceasta din urmă este aflată sub controlul permanent al *binelui*, oferind astfel o primă orientare valorică micului privitor. În cazul nostru, locuirea din Olimp este luminoasă (secvență din Hercule), dincolo de certurile, comploturile și disensiunile existente. Pe de altă parte, Ridley Scott înfățișează o lume sincretică, a orașului viitor dominat de *întâlniri neconsumate* (cosmopolitism), aspect ilustrat prin mixtura de sunete, culori pe fond cenușiu a activităților cotidiene, cât, mai ales, prin incompatibilitatea de fond dintre om și principalul produs al său tehnologic, androidul.

Comunicarea ideologică ca experiență globalizatoare este lansată de grupuri de intelectuali și are ca țintă *mișcarea* maselor înspre un obiectiv sau altul, dat de interese mai mult sau mai puțin contingente. Ideologiile care pretind dreptul la organizarea lumii, indiferent de natura acestora, „bune” sau „rele”, aparțin acestui tip de globalizare *prin ideologizarea spațiilor*.

Prezentăm mai jos o listă succintă a marilor doctrine expansionare din epoca modernă și contemporană, alături de corespondența lor privind „omul intenționat”:

Ideologia și perioada	Statul suport și tipul de vector prin care s-a administrat	Doctrina economică-politică	Omul „intentionat” (avut în vedere a fi construit) și societatea
Liberalism – și al națiunii – sec. XVIII-XIX (rousseauism)	Imperiul Britanic – comerțul și armata (colonialismul britanic).	Liberul schimb și avantajul comparativ; mâna invizibilă.	<i>Homo oeconomicus</i> . Omul interesului personal. Democrația parlamentară
Cultura națiunii și al națiunii – sec. XVIII-XIX (rousseauism)	Franta revoluționară și Imperiul napoleonic (comitetele revoluționare și armata).	Protecționism antibritanic corelat cu imperialismul continental francez (neocolbertianism). <i>Ateismul și cultura națiunii</i> .	Omul rațional și ideologul revoluționar. Societatea democratică întemeiată ideologic. Republicanismul.
Wilsonianism – 1918	America wilsoniană (potențialul economic și militar american; SUA devin prima mare putere a lumii).	Dreptul la autodeterminare națională și societatea națiunilor. <i>Doctrina Truman și Planul Marshall</i> (1947) – adaptări ale wilsonismului – prin care SUA își asumă răspunderea salvagărdării Europei devastate de război și amenințată de expansiunea comunismului.	Libertatea individuală în cadrul națiunii libere. Tratatul de la Versailles și Europa statelor naționale eliberate de sub dominația imperiilor europene. Începuturile mișcărilor anticolonialiste.
Comunismul sovietic în diferite variante ale sale: leninism, troțkism, stalinism, maoism etc. (sec. XX)	Uniunea Sovietică, China, Coreea de Nord, Vietnam, Cuba, regimurile est-europene în prima perioadă a instaurării dictaturii comuniste (până la începutul anului 1960). Principalul instrument au fost serviciile de informații NKVD (ulterior KGB) și GRU – care au acționat ca <i>poliție politică</i> , <i>comisarii partidului</i> („politruci”) și șeful Comitetului Central (Lenin, Stalin etc.). Vis-a-vis de comunizarea lumii principalul rol l-a avut armata sovietică și comisarii „naționali” aduși de aceasta. Universitatea Lomonosov care a pregătit generații de conducători ai partidelor comuniste din Estul Europei. Un alt instrument de „pacificare” socială des utilizat a fost <i>lagărul de concentrare</i> în care milioane de oameni au fost omorâți și mutilați.	Marxism-leninism – dictatura proletariatului și revoluția comunistă universală (<i>troțkism</i>). <i>Ateismul. Planul Valev</i> – după 1964, prin care se urmărea diviziunea economiilor comuniste europene sub hegemonia sovietică. <i>Doctrina Brejnev</i> (1968) prin care URSS are dreptul să intervină în treburile interne ale statelor comuniste satelit dacă hegemonia comunistă este pusă în pericol.	<i>Homo sovieticus</i> (omul obedient absolut și delator, cu raționalitatea controlată de către Partid, fără dreptul la nevoi personale) și societatea fără clase prin <i>dictatura proletariatului</i> – prin <i>lichidarea fizică</i> a celorlalte clase sociale. Regim întemeiat pe crimă. Societatea ar fi trebuit să fie totalitară dar s-a dovedit a fi <i>anarhică</i> datorită incapacității de a produce ordine a mecanismului opresiv, care, a transformat societățile comuniste în imense lagăre concentraționare.
Nazism – prima parte a sec. XX.	Germania, în special prin partidul nazist (NSDAP) și ramurile sale militare SA și SS, poliția secretă (GESTAPO) și, în diferite grade, sprijin din partea elitei industriale și a castei militare a junkerilor prusac care au făcut posibile succesele militare din al doilea război. Lagărele de concentrare și de exterminare.	Nazism, corporatismul german ateu, doctrina arianismului (a superiorității absolute a rasei germane) și a <i>Drang Nach Osten</i> (expansiunea către est a Germaniei în dauna popoarelor slave în special), antisemitism.	Omul arian și Societatea totalitară.
Integrarea europeană – a doua parte a sec. XX	Uniunea Europeană prin Parlamentul de la Bruxelles și grupuri intelectuale și politice structurate în jurul paradigmei postmoderne din Franța și Germania. Pe de altă parte, principalele puteri europene componente ale UE: Franța, Germania, Anglia și Italia au politici <i>naționale</i> în multe dintre domeniile în care Parlamentul European cere „europenizarea” acestora (unificarea	Piața comună (unică). Perspectiva postmodernă asupra națiunii și comunității. <i>Ateism și raționalism</i> . Intervenționismul de stat sau al suprastructurii supranaționale în problemele curente în special pe programe de bunăstare și de promovare economică.	<i>Homo europeus</i> este construit în jurul valorilor interesului personal (<i>homo oeconomicus</i>) și al toleranței în ceea ce privește minoritățile etnice, sexuale, ale păcii universale, egalității și statului de drept, preluate sau deduse din prevederile (mai largi) ale <i>Cartei Atlantice</i> din 1944 și ale <i>Declarației Universale a Drepturilor Omului</i> (ONU, 1948).

Fiecare dintre aceste ideologii are câte un corespondent în logica „scufundată” a psihicului și culturii umane. Probabil că succesul pe termen lung al marilor ideologii organizatoare este dată de corespondența lor cu substratul arhetipal, mitic, care au rolul și puțința de a le ancora în logica popoarelor. În măsura în care ideologiile globalizatoare „nu reușesc”, cum este cazul comunismului, spunem că sunt constructe *derivate* (Pareto), așezate pe un strat *rezidual* care nu le permite să se adreseze marilor mase. „Ideologiile de succes” trebuie să se adreseze, mai degrabă, unui „*instinct al persistenței agregatelor*” decât unui „*al combinărilor*” (Pareto), unde primul se referă la asumarea de către elite a „sentimentului nostratic” (identificarea cu comunitatea), iar cel de-al doilea la speculații cu puterea.

În final, atragem atenția asupra faptului că umanitatea nu se află la prima experiență globalizatoare din această perioadă. Odată ce considerăm ordinea romană și cea creștină drept două dintre „globalizările reușite”(cu mult înaintea apariției dezbatelor din zilele noastre), ajungem la falsitatea tezei potrivit căreia globalizarea este un proces început după al doilea război mondial.

5. Globalizarea și internaționalele

5.1. Proiectul European

Uniunea Europeană aparține unui proiect mai vechi al unificării Europei sub coordonarea regelui Franței. Inițiat de Richelieu în secolul al XVII-lea ca mijloc de protecție *al Franței* în fața puterii unei Germanii unificate, proiectul European devine cu adevărat un proiect *comun* după 1947, odată cu *planul Marshall*. Atunci, pentru distribuirea optimă a ajutorului SUA destinat celor 16 state occidentale devastate de război, apare Comitetul European pentru Cooperare Economică (Britannica 2007, *European Recovery Program*). Nu este scopul nostru să trecem în revistă istoria Uniunii Europene. Însă, cu adevărat important este *rolul de instrument de pacificare* al Uniunii.

Kissinger¹¹ arată că francezii au crezut dintotdeauna că doar prin *cuprinderea Germaniei într-un proiect francez de uniune europeană* va fi pace în Europa. Problema este că Germania nu acceptat misiunea conferită astfel și, în consecință, a oscilat între alianțe „peste capul Franței” cu Rusia sau cu Statele Unite chiar din momentul în care a apărut ca stat modern unificat, din a doua parte a secolului al XIX-lea, când la guvernare s-a aflat cancelarul Bismarck (1862-1890)¹². „Europa” ca și proiect franco-german a fost dintotdeauna supusă oscilațiilor relațiilor dintre cele două părți și, mai cu seamă, tentațiilor Germaniei de a-și ancora stabilitatea în relația cu Rusia. Acest fapt a condus, în repetate rânduri, la instabilitatea Europei, inclusiv la șovăielile Uniunii Europene în materie de politică externă și energetică – aspecte vitale ale proiectului european modern. Americanii, la rândul lor, au fost convinși că numai prin *fixarea Germaniei într-*

¹¹ Kissinger, 2007.

¹² Bismarck a inițiat alianțe cu Rusia. Relațiile cu SUA au fost speciale după al doilea război mondial.

un proiect continental, de armonizare a intereselor acesteia în cadrul Europei, va fi pace în lume, cu condiția ca Europa să fie integrată în proiectul nord-atlantic al pax americana.

Dar poate că una dintre cele mai semnificative aspecte ale proiectului mental numit Uniune Europeană este *caracterul său parțial*. Prin neacceptarea legiferării în proiectul de constituție din 2004¹³ (devenit între timp Tratatul de la Lisabona, ratificat în 2009 de ultimele state: Irlanda și Cehia) a substratului creștin, proiectul european devine unul despiritualizat. De altfel, o parte a analiștilor britanici observă că rolul UE în lume este unul singur: acela de piață economică unică. De altfel, acesta este *cea mai mare realizare* a Europei din ultimii 25 de ani ¹⁴.

5.2. Pax Americana

Stabilitatea lumii este definită de o stare de pace dominantă, la un moment dat. Pacea dominantă se referă la ansamblul de reguli și la orientarea geografică dominantă a fluxurilor internaționale guvernate de respectivele reguli. Mai mult, aceasta își schimbă compoziția și, implicit, denumirea, în acord cu societatea care „distribuie” ordinea mondială la un moment dat.

Pacea mondială este, iată, componentă a ordinii mondiale. În istoria modernă, ordinea dominantă s-a numit *pax britannica*, iar în epoca contemporană încă se numește *pax americana*, după națiunea (statul) care le impun. Dacă pacea britanică a fost întreruptă de două războaie mondiale, pax americana a supraviețuit celui mai lung conflict din ultimii 200 de ani (Războiului Rece) și încă rezistă sub presiunea unei serii

¹³ Vezi Do „God” and „Christianity” have a place in the European Union Constitution? în http://www.religioustolerance.org/const_eu.htm, oct. 2009.

¹⁴ **The Economist**, The European Union after Ireland’s vote. Wake up Europe, 8 oct. 2009.

de conflicte violente locale (de la războaiele din Coreea și Vietnam, până la acțiunile teroriste de astăzi).

Astfel, termenul de *pax americana* se referă la perioada de după cel de-al doilea război mondial care se întinde până în zilele noastre, **în timpul căreia nu a avut loc nici un conflict major/conflagrație mondială.**

Pacea dominantă, în cazul nostru *pax americana*, pentru a fi durabilă, trebuie să posede *legitimitate*. Orice pace dominantă devine legitimă în momentul în care are o *contribuție civilizațională*, adică produce utilități publice-sociale la scară națională-continentală. Exemplul tipic pentru americani este Planul Marshall, care a repus pe picioare Europa Occidentală și care a constituit punctul de plecare pentru viitoarea Uniune Europeană.

Compoziția esențială a acestor megautilități¹⁵ se referă la ceea ce unii analiști numesc „soft power” – cultura deschisă și democrația liberală. Adăugăm, după doctrina Truman, funcția de asigurare a integrității popoarelor, prin prezervarea libertății și prosperității lor materiale. Centrale în doctrina de securitate a Statelor Unite au fost dintotdeauna libertatea, libertatea de expresie și asigurarea spiritului întreprinzător (*free enterprise*). Alte concepte înrudite sunt acelea de libertate economică și de societate deschisă („We will extend the peace by encouraging free and open societies on every continent” – Doctrina națională de securitate a SUA, sept. 2002, p. i).

Problemele *pax americana* provin din interiorul sursei acesteia, din cadrul politicii și societății americane. Acestea sunt generate de deficiențele interne de management, în special în zonele sale de frontieră. Regimurile susținute de către americani în ultimii 25 de ani sunt instabile și fac parte, în bună măsură, din „centura de state slabe” (state autoritare sau la limită

¹⁵ Folosim prefixul de „mega” pentru că de beneficiile lor se bucură mase mari de oameni.

nedemocratice, frământate de cazuri răsunătoare de corupție și de violență împotriva propriei societăți). Așa de pildă, terorismul taliban, care constituie o preocupare majoră mondială astăzi, este în bună măsură rezultatul neimplicării totale (al abandonului parțial) a frontierei americane în Afganistan¹⁶.

Deficiențele *pax americana* țin, deci, de două planuri – unul de sistem și al doilea de limitele intrinseci ale paradigmei neoliberale, la nivelul intelighentsiei americane. Limitele de sistem se referă la rețeaua „obiectivă” de interese care constituie sistemul politic de decizie american. Limitele culturale se referă la slaba capacitate de a suprapune proiecția interesului american peste o bună cunoaștere (cunoaștere empatică) a spațiilor de interes.

5.3. Internaționalele

Internaționalele nu prezintă realitate etnopolitică, ci una strict ideologică și servesc, de regulă, unei *panidei*. Panideile pot fi creații intelectuale ca atare sau pot reprezenta *sentimente*

¹⁶ „Administrația Reagan a înregistrat aceste succese punând în practică ceea ce devenise cunoscut sub numele de doctrina Reagan, care susținea că Statele Unite trebuiau să ajute contrainsurgențele anticomuniste să-și smulgă, fiecare în parte, țările din sfera de influență sovietică. ... Limbajului wilsonian avântat, sprijinind libertatea și democrația în general, i-a fost conferită consistență prin practicarea unui realism de tip aproape machiavelic. America nu mergea «în afara granițelor în căutarea unor monștri pe care să-i distrugă», fusese fraza memorabilă a lui John Quincy Adams [principiul neintervenției și bază a izolaționismului american]; mai degrabă, doctrina Reagan reprezenta o strategie de a ajuta dușmanul dușmanului propriu – idee pe care Richelieu ar fi aprobat-o din toată inima. Administrația Reagan a acordat ajutoare nu numai democrațiilor autentici (cazul Poloniei), ci și fundamentaliştilor musulmani (aflați în cărdășie cu iranienii) din Afganistan, activiştilor de dreapta din America Centrală și conducătorilor militari tribali din Africa. ... Rezultatele au contribuit la grăbirea căderii comunismului, dar au lăsat America față în față cu întrebarea chinuitoare pe care încercase să o evite de-a lungul celei mai mari perioade din istoria sa și care se întâmplă să fie dilema centrală a omului de stat: ce scopuri justifică asemenea mijloace?” (Kissinger, 2007, pp. 674-675)

colective (ale unor colectivități largi, „populare”). Cert este că internaționalele sunt ancorate într-o *ideologie dominată* care nu se legitimează democratic.

Acestea sunt, de regulă, cristalizări instituționalizate ale unor concepții elitiste *desacralizate* cu privire la rolul *universal* al unor ideologii (numite de Ilie Bădescu „nootopuri”). Internaționalele sunt expresia instituționalizată a unor panidei. Adeseori însă, internaționalele se suprapun, ca tehnică de organizare-guvernare, cu *rețelele*. Rețeaua este un sistem de relații *netransparente* și *nebirocratizate* între inși care nu se cunosc neapărat, dar care au *interese comune* și care se *ajută reciproc* pentru a se menține la putere sau pentru a-și extinde influența. Rețelele nu sunt interesate de legitimitatea populară, cu alte cuvinte sunt independente de votul democratic.

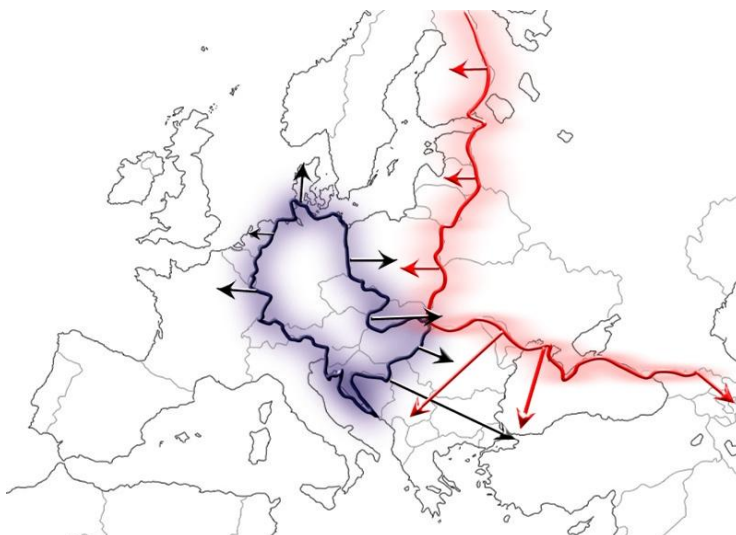
„Unificarea unor nootopuri continentale cu mari corporații intelectuale puse în serviciul lor generează ceea ce sociologii și geopoliticienii au denumit *internaționale*. Aceste nootopuri pot fi vehiculate și de corporații intelectuale naționale și, în acest caz, alcătuiesc ceea ce geopoliticienii și sociologii denumesc prin termenul de state. Când aceste corporații intelectuale acționează în slujba unei etnii contra altora putem vorbi despre etnocrăție, întrucât atunci corporația intelectuală îmbracă forma etnocratică.

Dacă, însă, o corporație intelectuală slujește o formațiune instituțională supra-națională, putem vorbi despre ea ca despre o ideocrăție. Ea este slujitoarea unei ideologii (care este supranațională) și nicidecum a unui popor (cu viața lui spirituală). Atât etnocrățiile cât și ideocrățiile tind spre internaționalizare, adică să-și creeze organisme internaționale, rețele de comunicare și de putere la o scară ce depășește frontierele politice.

Atunci când o religie este deviată de la vectorul ei transcendent (slujirea lui Dumnezeu și apărarea popoarelor și a săracilor)

fiind pusă în slujba unei puteri temporale (de pe pământ) vorbim despre teocrații (precum cele orientale). Tendința de a transforma ideologia în „loc de cult” și „ideocratul” în zeitate (ca în cazul marxiștilor) descrie ceea ce numim idolatrie.” (Baltasiu, Bădescu în CD Geopolitică, 2008)

Panideea, remarca Haushofer, este o forță capabilă să remodeleze sau să dezarticuleze hărțile mentale ale unei populații. „Panideea încorporează o idee locală”, în care se transpune sufletul unei comunități, dimpreună cu „dorința de universalizare a acelei idei”, care și devine apoi energia capabilă să ridice respectiva idee locală la rang de panidee; panideea posedă o forță de convertire sau pervertire spirituală a celuilalt: se protejează pe sine pervertindu-l pe celalalt (se poate apăra numai dacă este în creștere; este oligarhică fiindcă trebuie să domine)” (Karl Haushofer, **De la Geopolitique**, Paris, Fayard, 1986, în Baltasiu, Bădescu, 2007)

Panidei: direcțiile de expansiune ale pangermanismului și panslavismului în sec. XIX-XX. Panideea germană înglobează-subordonează panideea mitteleuropeană (cu centrul la Viena). Remarcăm suprapunerea între direcțiile de expansiune ale panslavismului Imperiului Țarist cu cele ale URSS.

6. Ordinea și axele sale: interioară și exterioară

6.1. Despre procesele interioare ale globalizării

Globalizarea este un fenomen care subîntinde mai multe axe: a) spațiul geografic al societăților; b) temporalitatea culturilor din care fac parte societățile; c) polarizarea direcției de expansiune a societăților la un moment dat; d) axa temporală majoră, a civilizației (direcția generală de înaintare a culturii dominante).

Culturile și civilizațiile evoluează pe o axă temporală între *somatic* și *pneumatic*, adică între accente puse pe trup-consum-materie-raționalitate (somatic), respectiv pe suflet-spirit (pneumatic). Evoluția între aceste două extreme, deși ciclică, nu este neapărat completă. **În fiecare moment al evoluției pe axa temporală majoră**, societatea care evoluează înăuntrul civilizației respective are propriile rotații în jurul acesteia. Mai mult, inclusiv această rotație în jurul axei civilizației se face tot în raport cu *soma* și *pneuma*¹⁷. Cu alte cuvinte, putem avea momente în care o civilizație de tip somatic are accente pneumatice semnificative. Așa a fost cazul marilor descoperiri spirituale din Occidentul începutului evului modern, prin intermediul reformei protestante sau al marelui avânt al descoperirilor Lumii Noi, din interiorul paradigmei dominante a goanei după aur (Spania și Anglia în secolele XV-XVIII). Noua raționalitate a lumii civilizate a apărut, deci, ca urmare a unei eflorescențe deosebite de tip religios – reforma catolicismului în Europa occidentală.

¹⁷ Ilie Bădescu, *Curs de sociologia profunzimilor. Antropologia culturii*, ms., Universitatea din București, Facultatea de Sociologie, 1991-1992.

Transformarea, „culisarea” între somatic și pneumatic se numește *enantiotropie* și reprezintă „motorul” progresului civilizațiilor. Mai exact, prin acest proces, civilizațiile răspund provocărilor constante ale istoriei. Civilizațiile cu enantiotropia blocată *se atrofiază* și, în cele din urmă, *dispar*. Epocile cosmopolite, sincretice, de alăturare a mai multor societăți, culturi ori popoare, lipsite de o sinteză (soluție) sunt și ele expresia unui *blocaj cultural* de adâncime. De regulă, blocajul capătă expresia unui **deficit de conținut** și a unui **exces de formă** (aspect reliefat pentru prima oară în sociologie de teoria românească a formelor fără fond). Arnold Toynbee, în **Studiu asupra istoriei**¹⁸, arată că blocajele sunt localizate cel mai adesea la nivelul elitelor, care se transformă astfel din *creatoare* în *pături dominante*, în societățile pe care le întrețin.

Mai există însă o „cale” către blocarea circuitului energiilor culturale, anume *imitația*. Importarea structurilor de manifestare ale unei societăți diferite și transpunerea lor peste cadrele naturale de viață ale societății generează adesea *pseudomorfoze*, adică false transformări. Acestea au atașate în procesul de adoptare costuri sociale, economice, și politice foarte mari, numite în cultura română *politicianism*¹⁹ sau *forme fără fond*.

Dacă folosim fotografia numărul 3 (vezi p. 30) drept pretext în analiza locală („World's sexiest DJ: Dimitri from Paris”), observăm că mesajul este de tip sincretic, adică o

¹⁸ Arnold Toynbee, **Studiu asupra Istoriei. Sinteza a volumelor I-VI** de D.C. Somervell, Humanitas, București, 1997, p. 540 și passim.

¹⁹ Politicianismul are printre componentele sale cele mai însemnate: *statul demagogic* (democrația de fațadă și aparatul politic confiscat de grupuri restrânse de interese), *neoibăgia* (supraexploatarea rurală), *cosmopolitismul urban*, *subdezvoltarea cronică* (a. împiedicarea „decolării” economice - imposibilitatea dezvoltării relaționărilor între diferitele sisteme economice astfel încât să crească valoarea economică a muncii și, implicit salariile; b. piață de consum subdezvoltată datorită salariilor cronic scăzute; c. economie centrată pe exportul de produse cu conținut tehnologic scăzut etc.).

alăturare de cuvinte și semnificații. Acesta presupune că populația țintă este sensibilă la astfel de alăturări neconsumate. Parisul „vine” înspre segmentul tânăr al României cu un mesaj de energie joasă („world’s sexiest”), factor nelatin (slav – Dimitri), el însuși insuficient asimilat culturii franceze (numele nu are o formă „franțuzită”). Aceste alăturări (mesaj în limba engleză, din Paris (orașul luminilor, sau cu un trecut recunoscut, care legitimează), prin slavul Dimitri) reprezintă întocmai o alăturare neconsumată, o lume compusă din fragmente, fără sinteze. Cu alte cuvinte, ne putem raporta la invitație ca la o soluție superficială chiar și în raport cu ideea/nevoia de petrecere a timpului liber (distracția are o mare importanță în viața omului, fiind timpul *refacerii* după muncă, care pregătește insul pentru un nou ciclu al muncii).

Globalizarea, ca trăire spirituală sau ascensiune pe verticala sensurilor umanității, este una dintre primele forme de globalizare definitorii pentru cultura umană, în ansamblu. Ea este răspunzătoare, totodată, de generarea unor fenomene de diferențiere locală, precum apariția națiunilor, prin expansiunea unor culturi și civilizații *globale* (cum a fost, de pildă, civilizația romană). Din această perspectivă, lumea este o rețea de semnificații, unde sursa înțelesurilor sunt colectivitățile, în speță popoarele. Evoluția umanității are loc prin descoperirea de noi semnificații, prin înțelegerea de noi aspecte ale rolului și locului omului în lume. Individul este valorizat, în această perspectivă, prin intermediul rolului său în comunitate. Iar această formă de globalizare prin expansiunea interioară a omului ca umanitate a fost numită și „trăirea spiritualului în concret” (Ilie Bădescu).

Formula contemporană a globalizării este mai apropiată însă de fenomenul **expansiunii pe circumferință**. Aceasta capătă forma *dobândirii* de mijloace materiale de control asupra altor

comunități. prin influențe de tip politic, ideologic, militar, comercial. Globalizarea ca expansiune exterioară este centrată pe „pluralismul eurilor și pe multiculturalism” (Bădescu, „Noologia”, passim). Individul nu este înțeles în cadrele sale socializatoare (societăți, popoare), ci în cadrele grupurilor sale de interese, întrucât cunoașterea de acest tip are acces limitat la semnificațiile spirituale ale umanității (prin accentele materialiste, consumeriste și excesiv tehnologice).

Pe acest palier al globalizării are loc uniformizarea politico-ideologică a spațiilor în raport cu un set de valori unic recunoscut (prin „occidentalizare” de pildă, unul dintre cele mai cunoscute procese contemporane). Societățile sunt identificate în postura de ținte comerciale ce pot fi „pacificate” prin uniformizare ideologică. Componenta unificatoare prezintă valențe supreme, de tip *parareligios*. Fiind scos din cadrul său comunitar-național (integrare considerată desuetă de noua ideologie), individul este văzut în cadrul său primitiv etnic și primește, totodată, eticheta de consumator. Insul devine astfel un *modern primitiv*, întrucât, pe de o parte, accesul la societatea de consum este singura sa legătură cu modernitatea, iar pe de alta, este încurajat să se manifeste în cadrele unei socialități primitive, *prenaționale* (etnice) sau social-minoritare (prin intermediul unor interese sau preferințe particulare, de regulă sexuale).

Caracteristicile noii globalizări sunt, așadar: a. **unificarea ideologică a spațiilor**, sub umbrela unui discurs ideologic dominant, de tip *parareligios* (nechestionabil și care sancționează orice discurs deviant), b. **unificarea comercială într-un spațiu social ierarhizat** (unele societăți creează tehnologia, altele o distribuie, iar cele mai sărace o consumă în diferite cantități), c. slăbirea relațiilor sociale dintre indivizi și comasarea acestora **în comunități etnice și de interese**. Această situație este numită „paradoxul globalizării ca etnogloblizare” (Ilie Bădescu) sau globalizare tehnologică. Vacuumul cultural creat de diminuarea

controlului comunitar asupra individului conduce la supralicitarea tehnologiei, acumularea materială și promovarea sexului – care devin valori parareligioase (considerate scopuri ultime, subînțelese și nechestionabile). Cu alte cuvinte, aspectele materiale ale vieții redevin fetișurile din epoca premodernă, analizate de Comte în cadrul „legii celor trei stări”. Mai mult, relația socială este „ringul” în care ne măsurăm trofee materiale și sexuale (Veblen²⁰, paradigma emulației pecuniare).

6.2. Câteva cuvinte despre atracția exterioară a ordinii

Michelangelo, *Crearea lui Adam*, Vatican, Capela Sixtină - dincolo de ideea de creație divină omul îndrăznește să-și reprezinte relația cu Dumnezeu prin atingere cu El.

Ca axă interioară, ordinea reprezintă *îndrăzneala* omului de a-și descoperi propria libertate. Mai exact, de a-și da măsura prin concretizarea dorinței sale de libertate, păstrându-și

²⁰ Vezi „principiul emulației pecuniare” (Thorstein Veblen) în Ungureanu, Ion, **Paradigme ale cunoașterii societății**, Editura Humanitas, București, 1990, pp. 53-54.

umanitatea. Insul nemăsurat este unul anarhic, egocentrat. În consecință, acestuia îi lipsește sentimentul comunității prin credință și devine *nesocial, imoral* (Durkheim).

Nevoia de ordine este intrinsecă insului și, în măsura în care se împlinește printr-un sistem social, devine pol de atracție *în ordinea civilizației* – un punct exterior pentru alte comunități, pentru alți oameni. Așa apar fenomenele aculturative: un pol exterior manifestărilor uzuale ale unei comunități devine centru de atracție și chemare în raport cu aceasta, rezultatul fiind *modificarea coordonatelor ordinii interioare* ale comunității și ale inșilor atrași de respectivul centru exterior. Dacă acest pol pulsator exterior reușește să modifice ordinele interioare ale comunității ținută prin *atracție* (chiar dacă inițial o poate face prin forța militară) spunem că ordinea exterioară este *civilizatoare*. Imperiul Roman ilustrează prin excelență acest fenomen. Prin ordinea sa, exterioară tuturor celorlalte etnoculturi, s-a impus în bună parte în Europa generând *noi popoare*, iar în lume *un nou sistem de gândire al ordinii juridice și al statului*.

Așa de pildă, în perioada în care arhitectura era *vie* în mediul ei originar, Roma atrăgea lumea prin grandoarea sa ca însemn al unei puteri militare și economice fără egal. *După* căderea imperiului (în sensul că odată cu prăbușirea sa mentalul european face diferența dintre Antichitate și Evul Mediu), marea arhitectură *a Romei* continuă să atragă mase mari de oameni („turism”). Arhitectura îndeamnă la ordine (prin senzația de coplesire), dar totodată o și distribuie. Este un însemn al puterii, dar și mijloc al acesteia, atât pe verticala timpului cât și în adâncimea spațiului.

Ordinea privește cel puțin două dimensiuni. Una interioară, a insului, care se obține cu multă muncă, sacrificii

colective, ajungând chiar la martiraj. Cealaltă, exterioară, în care insul este integrat de către sistem. Cu cât sistemul este mai dezvoltat, cu atât poate ordona mase mai mari de oameni. Capacitatea deordonare a acestora ține de civilizație. Durkheim arată că tipul solidarității sociale transpare prin legi, însă este destul de greu de ajuns la ele. O exprimare mai vizibilă a ordinii la scară largă este arhitectura. Ea poate fi, într-adevăr, copleșitoare prin expresivitatea sa, ca și reminiscență calcifiată (vestigii, muzee, centre istorice încă locuite) sau parte încă vie a canalelor deordonare a realului și colectivităților semnificative numeric. Dar nu doar pentru masele de acum, cât mai ales pentru masele invizibile, de dincolo de spațiul relațiilor directe (neabstracte), spre marginile lumii, și dincolo de timp, pe verticala acestuia. Roma antică a gestionat lumea cunoscută, centrând-o pe Mediterană; a distribuit ordine în lume din Scoția până la fluviul Eufrat, „dincolo de timpul său”, prin mănăstirile benedictinilor (unde s-au refugiat tehnicile civilizatoare precum scrisul, plugul, marile idei); a „trecut-o” în Evul Mediu de unde a fost preluată până la exagerare de imperiile cu cezarii lor (de la Viena până la Moscova) pentru a ajunge în modernitate filtrată de marea aventură napoleoniană (a se vedea, de pildă, dreptul francez care stă la baza tuturor națiunilor moderne, alături de cel englez), să nu mai pomenim de grandoarea până la patologie a nazismului²¹ cu însemnele furate din antichitate (dovada „furtului” e că nazismul nu a fost capabil de ordine, ci doar de o mare dezordine).

Un alt exemplu este cel al artei specifice epocii Renașterii, născută tot pe pământul Italiei. Spațiul urban rațional și raționalizator, înfrumusețat cu grădini, picturi ori sculpturi și locuința ca expresie socială sunt reinventate în spațiul italian. În plus, acestea sunt cu mare fervoare imitate în întreaga Europă

²¹ Vezi Albert Speer, *În umbra lui Hitler*, Nemira, București, 1997

care, prin renunțarea la goticul secolului al XV-lea, redevine „latină”. Arhitectura și anexele sale - grădinile, sculpturile (în sine sau împreună cu semnificațiile lor încă vii) au putere asupra lumii prin aceea că răspund unor categorii-nevoi pe care lumea le are față de ideea de frumos, sacru, puternic, masiv, amplu sau delicat (grădinile florentine și arhitectura dintre canalele Veneției). Puterea arhitecturii capătă legitimitate și își exercită forța asupra lumii cunoscute pentru că, de fapt, ea este expresia unor categorii de trăire de care toate culturile umane dau dovadă.

Masele au nevoie de ordine. Pentru a trăi în grupuri mari, ordinea impersonală este imperativă (deși relația cu *simbolistica* dominantă este, în ultimă instanță, o problemă personală). Ordinea *pentru* mase (cu tot cu ele, nu pe seama lor) se numește *civilizație*. Dincolo de o diviziune funcțională a muncii²²) ajunge până la noi, *din istorie*, o ordine minunat exprimată prin arhitectură. Iar Renașterea, așa cum este ea mărturisită prin Michelangelo și Rafael, a avut loc prin atingerea divină. Pentru că omul a îndrăznit.

Prin funcția sa ordonatoare generalizată, *socializantă*, arhitectura poate avea o veritabilă funcție de *încadrare* socială la scara timpului lung, pentru că prin ea mase mari își pot fixa ideea spațiului social de apartenență și deci, identitatea.

²² Amintim lucrarea în treacăt la **Timpul lumii** al lui Fernand Braudel, care pomeneste despre *intensitățile* spațiului venețian, mai puternic decât cel al regatului Franței în secolul XV, de pildă.

6.3. Ordinea ca descoperire interioară: „treptele bucuriei”

Biserică veche, județul Vâlcea

Descoperirea insului ca „trepte ale bucuriei” este una dintre cele mai frumoase operaționalizări ale ideii de progres și aparține lui Ernest Bernea²³. Ordinea lumii stă în *produsul* întâlnirii ca *bucurie* dintre oameni. Pentru ca societatea să fie eficientă, oamenii trebuie să se întâlnească. Cum trebuie să arate această întâlnire, se întreabă gânditorul? Prin *depășirea sinelui întru*

celălalt: prin ființare deplină, cunoaștere și creație.

Cu ajutorul lui Bernea ne putem distanța radical de *principiul plăcerii* ca reper în funcție de care analizăm eficiența socială, și care, după cum știm, stă la baza concepției pozitivistice despre lume. Așa de pildă, „adevărul”, pentru economia liberală și neoliberală (paradigme care domină lumea de mai bine de 150 de ani, și implicit celelalte științe), se află la intersecția *dintre plăcere și consum* – fapt exprimat prin legea diminuării utilității

²³ Ernest Bernea, **Treptele bucuriei**, ed. Vremea, București, 2008. Lucrarea reprezintă o sinteză-eseu a preocupărilor sale privind problema manifestării omului pe parcursul vieții sale. Bernea este unul dintre cei mai importanți gânditori români, format în perioada interbelică. Susținător al gândirii românești de dreapta, el este arestat, hăituit, bătut crunt în perioada 1948-1984 pentru gândurile sale. Lucrările sale sunt și astăzi insuficient cunoscute, ca de altfel a întregii elite interbelice, marginalizată printr-o curioasă continuitate între epoca de dinainte de 1989 și cea de a perioadei postdecembriste.

marginale: *cu cât consumăm mai mult dintr-o unitate, cu atât suntem dispuși să plătim mai puțin pentru ea.*

Prioritatea omului este propria sa cucerire. Iar lumea, pentru a fi bună, trebuie să devină o rețea de trăiri și gânduri împărtășite, adică o „coabitare în destin” (Bernea, p. 70). *Bucuria de sine* (nu mândria cu sinele) este punctul de pornire al armoniei sociale și este condiționată de calitatea orientării conștiinței, de dorința insului de a afla „adevărul eliberator” interior, de capacitatea sa de disciplină. Condiția tuturor acestora este *munca* – bază a demnității personale, care responsabilizează pe individ și îi asigură libertatea. Prin muncă, insul se împlinește *creând* cu *finalitate* pentru celălalt, iar la rândul ei, munca este posibilă prin *cunoaștere*.

Mediocritatea, conform lui Bernea, înseamnă *incapacitatea* insului de a-l iubi de celălalt. Prin acesta, autorul reușește să integreze cu succes chestiunea sufletului în dualitatea normal-anormal în cadrul societății. Iar fără iubire nici nu poți crea, cu alte cuvinte nu poți munci. Pentru cei ce nu pot iubi, relația socială se transformă în *posesiune*. Iar posesiunea este *consum*. Consumul, la rândul lui, mută calitatea relației sociale dinspre maximul său potențial sufletesc spre *plăcere*. Relația ca plăcere este însă ancorată în puterea simțurilor care plasează insul în altă logică, cea a interesului și a planului raționalizărilor (al psihologizării realului). Iar efectul, urmând aceeași logică, se traduce în incapacitatea individului de a se cuceri pe sine însuși (pe „omul interior”) care, mai departe, poate duce la manifestări dincolo de problematica vieții personale, adică în dimensiunea social-economică.

Omului îi stau în cale exagerarea nevoințelor legate de simțuri (*trup*) – de unde și *omul nevoit* (Bădescu, 2002), *lenea* (care generează oboseală prin traiul fără rost), *abuzul de muncă* (suprasolicitarea care conduce și ea la despiritualizare), *confuzia* dintre dorința de putere (posesiune) și dăruire, etc.

Înțelegem că *bucuria* este, de fapt, expresia eficienței mecanismului social. Iar aceasta pentru că plăcerea asigură o slabă legătură între inși, care plasează umanitatea în derizoriu, fiind de departe un mijloc incomplet de exprimare al potențialului uman de relaționare. Și ce este pericolul încălzirii globale (marea „realizare” a globalizării prin industrializare) dacă nu rezultatul plasării planetei de către insul european, *în ansamblu*, în derizoriul schimburilor interesate (guvernaate de legea cererii și a ofertei, care la rândul său se reazemă pe principiul utilității marginale, al valorii dată de plăcere)?

7. Implicații ale globalizării: omul modern și organizația

Omul modern își petrece cea mai mare parte a existenței la locul de muncă. Afirmatia aceasta, oricât de banală, are o importanță fundamentală întrucât arată *modificarea structurală a socialității omenești* : caracterul social al ființei umane se exprimă la locul de muncă, în cadrul întreprinderii (organizației). Munca și întreprinderea devin dintr-o dată martori esențiali ai noii antropologii a omului modern, dependent de muncă.

Vom trece în revistă în cele ce urmează câteva din cele mai importante efecte ale globalizării asupra cotidianului.

7.1. Reconfigurarea tehnicilor de câștigare a existenței

„Managementul organizațiilor are loc într-un context mai larg, privind patternurile organizațiilor și atitudinilor față de muncă, lucruri care se schimbă în timp. S-a demonstrat în repetate rânduri că în contextul unei economii globalizate, a presiunii constante pentru creșterea competitivității, a accentuării orientării spre client, al avansului tehnologic, în special în telecomunicații și automatizări, în condițiile restructurării organizației economice (*downsizing*), toate acestea marchează o perioadă plină de schimbări care, implicit, au condus la nevoia unei mai mari flexibilități organizaționale. [În consecință], contractele de muncă s-au restrâns la cele pe termen scurt, marea majoritate a lucrătorilor ajungând astăzi la convingerea că nu se mai pune problema unei slujbe pe viață, fiind frământați de problema siguranței locului de muncă.” (adaptare după Mullins, 1999, p. 8)

Să notăm cuvintele/expresiile cheie din acest citat:

- globalizare
 - competitivitate
 - orientare spre client
 - tehnologie – telecom și automatizări
 - slujbe pe termen scurt
 - siguranța locului de muncă

angajat – potențial client	organizație	piață
----------------------------	-------------	-------

(*bunăstarea este asigurată în cadrul întreprinderii, printr-un echilibru între intensitatea muncii și puterea de cumpărare/piață – prin salariu. Omul modern se află „în grija” organizației de muncă. Când capitalul devine preocupat în abstract de piață, și lucrul aceasta este posibil prin globalizare, care mută debușeul pe terțe piețe, lucrătorul devine un simplu instrument de lucru*).

De fapt, aici avem o înșirare a *efectelor globalizării asupra organizației* și o redefinire a globalizării din acest punct de vedere:

Globalizarea, din perspectiva organizației moderne înseamnă presiune pentru creșterea competitivității prin creșterea orientării către client, *concomitent* cu creșterea nivelului tehnologic al muncii. Problema este că *globalizarea dezechilibrează raportul dintre piață și lucrător în defavoarea lucrătorului*. În logica noului capital globalizat piața se detașează îndeajuns de lucrător încât aceasta devine o finalitate în sine, lucrătorul ca și consumator, principala cucerire a capitalismului occidental (prin statul bunăstării) fiind astfel lăsat deoparte. Implicațiile sunt dintre cele mai drastice. Neenunțată aici este *prăbușirea loialității față de întreprindere, care este urmarea nesiguranței la locul de muncă*. În consecință, *calitatea producției scade*.

Paradoxul globalizării la nivelul întreprinderii este că, deși se orientează către client (dar un client abstract, în orice caz depărtat față de proprii angajați), prin neglijarea propriei forțe de muncă, *scade calitatea producției și deci competitivitatea firmelor* este greu pusă la încercare – exact scopul „flexibilizării” forței de muncă (a se citi restrângerea duratei contractelor de muncă, astfel încât oamenii să poată fi angajați sau dați afară „la nevoie”). Problema este că toate acestea generează efecte dincolo de cadrul organizației, atât la nivel social, cât și la nivelul antropologiei (structurii interne) a omului modern. La nivel social crește nervozitatea maselor și se erodează încrederea dintre capital și lucrător, care a asigurat liniștea socială în Vest vreme de peste 100 de ani, nelăsând loc de manevră mișcărilor comuniste. La nivel antropologic insul devine o ființă nesigură. Munca, atât de definitorie pentru om, devine un scop greu de atins.

Diminuarea accesului *omului modern la muncă* este cea mai serioasă provocare pe care globalizarea o adresează societăților occidentale de astăzi. Corolarul ei este slăbirea pe fond a principiului ierarhiei prin competență, întrucât aceasta este legată de profesionalizare, care, la rândul ei, se obține în timp – ceea ce presupune tocmai o anume stabilitate și constanță la locul de muncă. Pe de altă parte, ierarhia este bază a ordini sociale. Prin alienarea întreprinderii de angajat, capitalismul postmodern revine la începuturile sale, adică la ceea ce Marx numea „exploatarea omului de către om”. Urmează consecințe asupra ordinii politice.

7.2. Diminuarea responsabilităților. Noi centre de putere

„[D]eși angajații acceptă în continuare ideea de responsabilitate, adesea aceasta este văzută ca un lucru exterior, impus, și este concomitentă cu [dezvoltarea] sentimentelor de neputință.”

„Organizațiile fac uz tot mai mult de tehnici de organizare a muncii pe echipe, punând accent pe cooperare, participare și *empowerment*.”

„Creșterea puterii și influenței organizațiilor publice și private, răspândirea rapidă a noilor tehnologii, impactul diversilor factori social-economici și politici [asupra mediului economic] au dat naștere conceptului de responsabilitate socială corporativă (*corporate social responsibility*) și etică a business-ului. În prezent, se acordă atenție sporită asupra problemelor de etică, aflate la baza deciziilor și acțiunilor managementului și ale personalului executant...” (Mullins, 1999, p. 8).

Prăbușirea stabilității locului de muncă antrenează slăbirea responsabilității: muncitorul occidental nu mai înțelege să fie *responsabil* față de locul de muncă și față de produs. Fenomenul se numește *alienare* (Marx) și privește înstrăinarea omului față de produs, față de sine și față de ceilalți. Fiind atât de legată de inserarea *cu conștiință* a insului în societate, slăbirea responsabilității își are asociată sentimente de neputință. Mecanismul social este, iată, *în impas*. Teribilă consecință are globalizarea asupra organizației moderne.

Capitalul are reacții, însă acestea sunt curioase de superficiale: promovează munca în echipă și acțiunile de *empowerment* – adică de refixare a lucrătorului în spațiul organizației prin conferirea acestuia a unui *set de atribuții* care să-l facă să se simtă *stăpân* peste ceea ce face, adică să își dezvolte *sentimentul de răspundere*. Problema este că acestea nu pot

funcționa în companiile pentru care insul este un factor de producție *de termen scurt*. Toată discuția despre „responsabilitatea socială a capitalului” devine simplă ideologie, sau, parte a unei tehnici de relații cu publicul, în condițiile în care *principala responsabilitate a capitalului, aceea de a oferi locuri de muncă este slăbită*. Tehnicile de „responsabilizare socială a capitalului” fără ca acesta să confere sens *în viață* muncii propriilor angajați sunt doar un mijloc de creștere a veniturilor prin cultivarea publicului, prin legarea unui produs de o preocupare publică (de cele mai multe ori de mediu sau de sărăcia țărilor africane și asiatice).

În același timp, **apar noi centre de putere**. Atitudinea mai lejeră a capitalului față de proprii angajați este concomitentă cu „creșterea puterii organizațiilor” independente, publice sau private. Aceasta înseamnă că responsabilitatea socială se diluează într-o rețea de interese mai mult sau mai puțin transparente, dar care au un cuvânt de spus în ceea ce privește distribuția resurselor în societate. Vom discuta în capitolele următoare despre *guvernarea prin rețele* și despre noile tehnici de împărțire a resurselor. De asemenea, vom analiza mai jos problemele legate de reconfigurarea raționalității sociale de la locul de muncă în cadrul teoriei lui George Ritzer a hyperrăționalizării (teoria mcdonaldizării).

7.3. Privatizarea spațiului social

Dezvoltarea tehnologiei comunicării se potrivește foarte bine *autonomizării insului*. Din punctul de vedere al sociabilității omenеști însă, această nouă capabilitate, consideră unui cercetător, poate fi o *exagerare*. Omul se înstrăinează de sine și de toate tipurile de *vecinătăți* prin intermediul tehnologiilor comunicării la distanță. Comunicarea prin reclusiune este un

paradox al globalizării datorat în primul rând dezvoltării tehnologiilor care fac posibilă comunicarea fără coprezența actorilor. Un alt factor important este dat de *înstrăinarea* față de locul de muncă și față de societate, fenomen descris anterior. În acest fel, noile tehnologii încurajează fragmentarea societății, fenomen pe care îl numim *privatizarea spațiului social*, date fiind capacitățile inșilor de a interacționa dinlăuntrul propriei intimități.

O altă componentă importantă a privatizării spațiului social este creșterea puterii administrației computerizate dincolo de controlul public (Loader, 1997, p. 123). Una dintre cauze este reconfigurarea spațiului administrativ dintr-unul ierarhizat în fața alegătorilor, într-o rețea de structuri de tip fagure, în care fiecare componentă posedă autonomie organizatorică și de conducere. Structurile administrative, private sau publice *se privatizează*, în sensul că ies de sub tutela unui for central, responsabil în fața publicului prin mecanisme democratice, căpătând autonomie decizională și de execuție în raport cu *propriile interese*. Aceste structuri pot forma *rețele cu interese autonome sau de sine stătătoare*. Principala capacitate a acestora este *autoconducerea* (self-steering) care, la rândul ei implică capacitatea de *auto-organizare* (self-organizing capacity).

7.4. Emergența rețelelor: democrația în pericol?

Globalizarea antrenează reșezarea importantă a centrelor de coordonare socială. Administrațiile și capacitatea administrativă se fragmentează, se autonomizează, se „privatizează”. Actul de administrare este condiționat de capacitatea de a dispune de resursele necesare integrării în circuitul ciberspătiului. **Așezarea actului decizional pe rețeaua**

informatică permite, pentru prima oară în istorie, micșorarea până la eliminare a distanței dintre decizia politico-administrativă și acțiune. Acțiunea politică și chiar efectele sale sociale sunt la distanță de un „enter” în raport cu decizia. Contextul acesta, care favorizează autonomiile locale, și deci o mai bună guvernare a comunităților, suferă însă de pe urma unuia dintre cele mai interesante paradoxuri ale globalizării: **unificarea spațiului de comunicare în cadrul unui uriaș ciberspațiu ce antrenează fragmentarea semnificațiilor comunicării.** Ne amintim că fenomenul devine posibil datorită erodării drastice a valorilor dominante unificatoare, prin „privatizarea” spațiilor și a simbolisticii colective, prin diminuarea puterii suveranităților naționale etc.

Guvernarea în spațiul dominat de fluxul informatic devine mai mult decât oricând spațiul de acțiune al grupurilor de interese. Sunt autori (Stoker, Molenkopf etc. apud LeGates, 1997) care sunt de acord cu faptul că **era participării democratice a maselor a trecut, guvernarea reducându-se doar la jocul puterii, în acord cu logica unor interese dominante (în spațiul cibernetic).**

7.5. Etnoglobalizarea și paradoxul globalizării

Folosindu-se de studiul lui Anthony Smith (2000), Ilie Bădescu (2007) observă o curioasă evoluție a ordinii de substrat a planetei. Globalizarea deformează resorturile comunitare ale ordinii prin negarea afirmării lor în cadrele statului național. Acesta din urmă alături de Biserică au devenit noii paria ai ideologiei neoliberale a globalizării și ai paradigmei postmoderne. Cam tot ce se întâmplă rău astăzi se datorează ideii naționale – vectorului său numit *stat național* și credinței

organizată instituțional²⁴. Lipsite de legitimitatea acestor două instituții, energiile etnice rămân *fără acoperire* și atunci se manifestă relativ anarhic într-un proces pe care Ilie Bădescu²⁵ îl numește *etnogloblizare*, referindu-se tocmai la dubla tendință a procesului: spre omogenizare, la vârf, și spre diferențiere etnosimbolică și etnoreligioasă, la bază. Astfel, am putea spune că diferențierea etnospirituală de la bază este accentuată de gradul universalizării și al omogenizării de la vârf, ba oarecum indusă de acesta.

Noua mondializare induce, într-adevăr, o resurecție a naționalismului și a mișcărilor identitare și acesta este *paradoxul globalizării*. Această particularitate ne-a obligat să propunem termenul de etnogloblizare, prin care atragem atenția asupra caracterului cu adevărat paradoxal al globalizării, de a fi mișcarea care trezește cele mai puternice procese reacționare, resuscitând un substrat pe care modernitatea europeană a reușit să-l mențină câteva secole scufundat.

„Cum se explică acest paradox? Este el un produs inevitabil al globalizării culturale, care induce un nou tip de politici ale identității în albia revoluției deznădăjnite a modernității, sau este doar o «supraviețuire» a erei timpurii a războaielor și divergențelor naționaliste? Este doar o aberație temporară, pe care progresul capitalist sau post industrial o va aplatiza spre dispariție zonă după zonă? Sau este posibil ca această contradicție a culturii moderne să se accentueze și să se generalizeze pe tot globul?” (Smith, 2000, p. 3). Anthony Smith

²⁴ Aceasta este o doar o sumară definiție a Bisericii. Ca organizație formală, Biserica posedă personal specializat, structurat ierarhic, un ansamblu sistematizat de dogme privind mântuirea, autoritate universală prin credința pe care o propovăduiește și autoritate pe măsura puterilor sale spirituale (Weber).

²⁵ Discuția de aici este preluată cu mici modificări din Baltasiu, Bădescu, **Geopolitica**, CD-Rom, Beladi, 2007 și aparține prof. Ilie Bădescu.

delimitează cele trei răspunsuri date acestui paradox, pe care le vom rezuma și noi în cele ce urmează.

7.5.1. Naționalul – componentă primitivă?

Primul răspuns, arată el, sugerează că națiunile și naționalismul contemporan sunt succesorii unor predecesori iluștri, supraviețuitori ai unei epoci apuse, care vor dispărea în cele din urmă (chiar dacă o vreme vor răbufni încă, provocând suferințe și vărsări de sânge). „Rasismul și naționalismele etnice” nu vor lăsa „consecințe durabile” oricât de mult vor prolifera și oricât de întinse vor fi „regiunile pe care le vor înghiți”. Altele sunt „marile mișcări ale istoriei, altul e cadrul progresului care este legat de marile structuri și forțe motrice ale schimbării istorice: diviziunea internațională a muncii, marile piețe regionale, blocurile militare puternice, comunicațiile electronice, tehnologia informaticii, comunicarea electronică, educația publică de masă, mass-media, revoluția sexuală etc.” (ibidem).

Așadar, procesele etnoistorice, ca să folosim termenul lui A. D. Smith, nu fac parte, în această viziune, din clasa forțelor motrice ale istoriei. Alte argumente ale acestei poziții: „destrămarea unor națiuni omogene în mai multe societăți, ale căror culturi și narațiuni privind identitatea națională devin tot mai hibridizate și mai ambivalente”, pe de o parte, și „reemergența unor societăți politice perdante”, pe de alta (ibidem).

7.5.1.1. Critica concepției “europeniste” asupra rolului etnosului în istorie

Dacă am acorda credit acestei poziții, îndeobște susținută la noi de intelectualii așa-zisi "europeniști", ar însemna să pariem doar pe forțele care își fac o țintă din îngroparea definitivă a tradițiilor etnoistorice, mai precis etnospirituale ale popoarelor europene ele însele. Cu alte cuvinte, ar însemna să ignorăm o Europă a experiențelor de substrat, ceea ce, cu siguranță, este păgubos pentru o cunoaștere a cărei miză este dată tocmai de identificarea sorților de mâine ai Europei însăși.

7.5.2. Naționalul – produs al modernității

„Al doilea tip de răspuns la „paradoxul globalizării” sugerează că „naționalismele și națiunile sunt produse și agenți inevitabili ai modernității” (idem, pp. 4-5). Ele sunt forțele ce „au transformat întregul nostru mod de viață într-un grad încă nemaicunoscut de la Revoluția neolitică încoace” (ibidem) în momente precum Revoluția franceză sau Revoluția industrială.

Trăsăturile definitorii ale noului mod de viață sunt: „capitalismul industrial, statul birocratic, războiul total, mobilizarea socială de masă, raționalismul și știința, informația de masă computerizată și comunitățile electronice, prăbușirea valorilor familiei tradiționale, revoluția sexuală” etc. (ibidem). Toate acestea au alterat modele și moduri consacrate, au dezorientat, au dislocat, au distrus și au provocat „oboseala vechilor culturi” și, în fapt, „învechirea” lor. În lumina celei de-a doua poziții, națiunile și naționalismul sunt „instrumente de control” în raport cu efectele unei asemenea „masive schimbări sociale”, pentru că doar ele pot furniza sisteme de

credință și „comunități puternice”, capabile să garanteze „o coeziune socială minimală” și să furnizeze baza de legitimare a „celui mai important agent al transformărilor sociale, statul național” (ibidem). Concluzia celor ce îmbrățișează această concepție este că națiunea și naționalismul nu vor dispărea cel puțin „până când diversele arii ale globului n-au parcurs tranziția spre o modernitate affluentă și stabilă fondată pe modelul occidental” (ibidem).

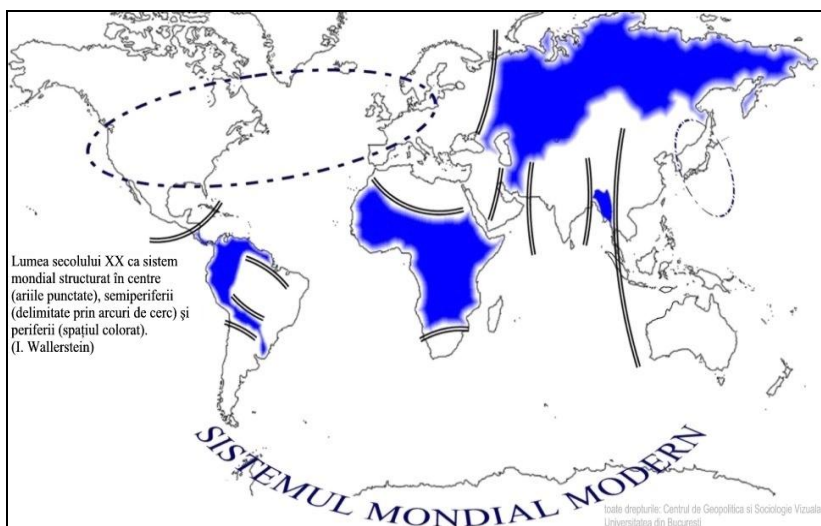
8. Lumea ca sistem mondial

Din această perspectivă, globalizarea este procesul prin care spațiile etnoculturale se unifică sub o singură raționalitate dominantă. Lumea tinde să devină o singură civilizație. Astăzi, civilizația dominantă este cea occidentală.

Primul sistem de coordonare globală a lumii este sistemul mondial modern, de ordin capitalist capabil să genereze raționalizarea muncii. Spre deosebire de formulele imperiale de organizare a lumii, sistemul mondial *distribuie rațional muncile* în lume în raport cu *interesele centrului*, în timp ce imperiul este preocupat de *redistribuirea veniturilor* înspre centrul său politic. Imperiul reprezintă, deci, o unificare politică a unor spații prin mecanismul administrativ al prelevării plusprodusului local și transportarea (confiscarea) acestuia spre elitele imperiale. Sistemul imperial nu este preocupat de raționalizarea muncii.

Sistemul mondial este format din *centru* și, în raport cu acesta, interacționând pe o scală a subordonării, din *semiperiferii* și *periferii*.

Sistemul mondial integrează spațiile într-un singur mecanism de piață ce funcționează după principiul eficienței capitalului în raport cu interesele centrului. Sistemul mondial modern este o consecință a unificării piețelor și a centralizării diviziunii muncii. Comunitățile și societățile naționale orbitează acum unele în jurul altora în funcție de locul pe care îl ocupă în *ierarhia diviziunii internaționale a muncii*.

Cristalizat odată cu marile modificări culturale din secolul al XVI-lea și cu începutul industrialismului din secolul următor, sistemul mondial modern este astfel caracterizat printr-o *diviziune unică a muncii* și o pluralitate de actori politici (statele naționale).

Centrul sistemului posedă cele mai înalte tehnologii și salarii, are forța bancară dominantă, capacitate de proiecție militară a ideologiilor sale și *inițiativă istorică*; **semiperiferia** constă din societăți decăzute din condiția de centru sau candidate la poziția dominantă, având o putere tehnologică și o piață internă semnificativă, însă insuficient de dezvoltată pentru a hotări asupra principalelor tendințe politice și economice, iar **periferiile** compun societățile *salahorizate*, unde munca este constant subremunerată și supraexploată, unde activitățile de export, oricât de dezvoltate, nu produc dezvoltare și unde activitățile sociale sunt puternic dependente de un sector

exportator monocolor, dimpreună cu o viață politică agitată și controlată de diverse grupuscule și cliici.

În ansamblu, *civilizația* este un proces de organizare constantă a materiei de pe urma căruia beneficiază mase mari de indivizi, societățile în ansamblu. „Organizarea constantă a materiei” se referă la facilitarea vieții cotidiene pentru individul de rând. Eminescu, unul dintre primii sociologi ai sistemului mondial modern, așeza la baza democrației moderne schimbul echivalent între elite – care se bucură de privilegiile distribuției puterii și cunoașterii – și oamenii de rând, prin „facilitățile de civilizație” oferite de elitele distribuitoare de putere și cunoaștere. Concret, civilizația înseamnă *dreptate socială* (Dimitrie Gusti, sau *răsplata muncii și inițiativei* la Mihail Manoilescu). La rândul ei, dreptatea socială sau justiția economică presupun așezarea societății pe *ierarhia competențelor* și pe *remunerarea în raport cu valoarea muncii depuse*. În general, doar în centrul sistemului mondial relația socială este întemeiată pe *dreptate* (justiție economică, la Manoilescu²⁶). Spre periferie remunerația muncii nu depinde de competență și, de regulă, este invers proporțională cu valoarea muncii depuse, motiv pentru care evoluțiile sale sunt numite „dezvoltarea subdezvoltării” (A. G. Frank²⁷) sau „pierdere de substanță națională” (Madgearu²⁸).

În ultimele două decade se constată evoluții interesante ale sistemului mondial modern. Au reapărut tendințe de constituire ale vechilor conduite redistributive și imperii.

²⁶ Vezi **Politica producției naționale**, Cultura Națională, 1923. Manoilescu se referă aici la ansamblul „forțelor morale care constituie *mijloace* în promovarea activității economice ... Cea dintâi forță morală, fără de care nu se poate concepe o continuitate a eforturilor omenești, este *aceea pe care o trezește siguranța sau cel puțin probabilitatea răsplătei muncii și inițiativei ...*” (p. 22).

²⁷ Vezi **Dependent accumulation and underdevelopment**, MacMillan, 1982.

²⁸ Vezi **Evoluția economiei românești după războiul mondial**, 1995, p. 199 și passim.

Imperiul, în opoziție cu sistemul mondial modern, este caracterizat de *uniformitate politică* și de o *pluralitate de mecanisme economice*. Nu piața este cea care integrează diferitele componente geoculturale ale spațiului, ci o anumită presiune politică, întreținută prin mecanisme de prelevare a plusprodusului local înspre nevoile centrului imperial. Aceste mecanisme de prelevare nu țin de vreun criteriu de eficiență, ci de necesitățile de consum ale păturilor politice superpuse și sunt impuse prin mijloace administrative (la care se adăugau, în special în trecut, mijloace militare):

„Noutatea cea mare constă deci în faptul că «tehnologia capitalistă» a făcut posibilă înlocuirea «imperiului tributual» ca mecanism de extragere a plusprodusului, cu «piața mondială». Ciudățenia este să constatăm că mecanismul imperial *se reface* în cadrul procesului distributiv la scară globală. Dacă în procesul de naștere și *expansiune* a sistemului mondial modern, mecanismul *imperiului* este înlocuit de un nou instrument de expansiune – tehnologia capitalistă – în schimb, în cadrul procesului distributiv la scară globală se reface angrenajul imperiului, astfel că extragerea surplusului nu este una de tip capitalist, ci de tip imperialist. Ciudățenia sistemului mondial constă în aceea că practică un sistem distributiv eterogen: un sistem de repartitie directă de tip capitalist (la scara societății locale) și un sistem de redistribuție (repartitie indirectă) de tip imperialist la scară internațională (societatea globală). Așa se face că, în vreme ce statele din centru practică un keynesianism național, cele din periferie sunt supuse practicilor unui keynesianism internațional (cum ar fi cel al FMI, al Băncii Mondiale etc.) încât putem spune că, în cele din urmă, economia mondială capitalistă a sfârșit și ea prin a se transforma într-un imperiu mondial, un *imperium mundi*. Lucrul acesta este relativ ignorat de Wallerstein, dar amplu rediscutate de G. Arrighi, S. Amin, A.G., Frank. ...” (Bădescu, Baltasiu, Dungaciu, **Istoria sociologiei**, 1996, pp. 178-179)

Centrul controlează sistemul prin intermediul unor „relee”, adică prin intermediul unor instituții și spații geopolitice și geoculturale, inclusiv prin intermediul semiperiferiilor. Mecanismele concrete prin care centrul sistemului mondial coordonează lumea sunt de natură comercială – economică, militară, culturală și, politică. Instituțiile pe care centrul sistemului mondial le folosesc în coordonarea mondială sunt în primul rând instituțiile financiare, alte instituții de reglare a piețelor – bursele și, implicit prețurile critice (prețul petrolului, al energiei, al grâului).

Polarizarea lumii în centre, semiperiferii și periferii nu este permanentă, ci mobilă. Aceste denumiri sunt mai degrabă funcții ale unor arii geoculturale și geopolitice existente la un moment dat.

8.1. Schimbul inegal: Wallerstein, Gunder Frank, Manoilescu

Schimbul inegal este, din păcate, patternul comerțului mondial și, implicit, al ordinii mondiale. Esența sa pornește de la cantitatea muncilor încorporate în produsele care se schimbă între centru, semiperiferie și periferie. Schimbul inegal, la rândul său, generează „dezvoltarea subdezvoltării” (Gunder Frank), adică adâncește procesele de periferializare în special în zonele în care elitele nu reușesc să controleze procesele sociale și economice interne și poziționarea politico-economică a societăților în raport cu societățile dezvoltate, din centrul sistemului mondial.

Analiza de mai jos are ca sursă teoriile lui Mihail Manoilescu (1986) și Andre Gunder Frank (**Dependent accumulation and underdevelopment**, MacMillan, 1982).

Inegalitatea schimbului se referă la cantitățile de muncă valorizate diferit. Ceea ce conferă valoare muncii este productivitatea acesteia, deci conținutul tehnologic.

Premisa de la care pleacă Mihail Manoilescu, unul dintre primii gânditori semnificativi ai problemei, este aceea că valoarea unui produs include, pe lângă valoarea sa strict comercială, de piață, care este conjuncturală, dată de interesele pe termen scurt ale profitabilității capitalului, și o valoare socială-națională, care se referă la poziția respectivei mărfuri în structura competitivității naționale. În acest din urmă caz, elementul definitoriu pentru valoarea economică completă este productivitatea muncii încorporată. Un produs care încorporează o productivitate a muncii ridicată *utilizează la maximum resursele sociale naționale din sectorul respectiv*. Productivitatea muncii este condiționată de *densitatea tehnologică încorporată* în produs, respectiv se produce la parametrii ridicați cu muncă puțină, *intensificată tehnologic*, și într-un timp scurt.

O altă componentă importantă a schimbului inegal este *scala salariilor*. La muncă egală periferia oferă remunerații scăzute, munca este *salahorizată*. Investițiile străine directe exploatează tocmai scala inegală a salariilor, care conferă *avantaj comparativ* periferiei față de centru, **în raport cu interesele eficienței capitalului din centrul sistemului mondial**. Investițiile străine, de aceea, nu conduc neapărat la creșterea salariilor în statele slabe din punct de vedere al poziției lor politice și economice în marea scenă a globalizării.

Cea de-a treia componentă a schimbului inegal este **specializarea periferiei pe producția pentru export**. De aici rezultă două implicații majore. Din punct de vedere social, *muncitorul din periferie nu este încurajat să devină și consumator* (vezi justificarea prezenței capitalurilor străine tocmai prin

inegalitatea scalei salariilor dintre centru și periferie). Aceasta conduce mai departe la o *situație politică instabilă*, în care democrația este controlată de *grupări de interese* care exploatează fără prea multe menajamente forța de muncă locală, exportând produse slab prelucrate, cu conținut ridicat de muncă extensivă. Din punct de vedere economic, *nu se dezvoltă o piață internă*, ceea ce antrenează pe mai departe subdezvoltarea economică. Procesele social-politice și economice descrise mai sus generează ceea ce de la Titu Maiorescu, Mihai Eminescu și Constantin Rădulescu-Motru cunoaștem sub denumirea de *politicianism, stat demagogic* etc.

Alte componente importante se referă la faptul că economia și societatea periferică își canalizează resursele în **exportul unei game foarte restrânse de produse, de slabă productivitate a muncii**. De aici rezultă imposibilitatea construirii unei baze de dezvoltare. **Aceasta din urmă presupune**, arată Gunder Frank și Albert Hirschman (1984) **aparitia unor efecte de relație**, atât în amonte cât și în avalul industriei locale construite inițial. „După” respectiva industrie ar trebui să apară alte industrii prelucrătoare a produsului inițial, generatoare de consum intern, reducând astfel integrarea primitivă în comerțul internațional, iar „înainte” alte întreprinderi sau produse de infrastructură (bănci, autostrăzi, alte utilități publice etc.).

Ultima componentă esențială a procesului de dezvoltare a subdezvoltării este așa numita „burghezie colonială” (Gunder Frank), „intelighentsie” (Toynbee), „pătură superpusă” (Eminescu), „elită complexată de fracasomanie” (Hirschman) etc. Pe scurt, e vorba de elita locală care relaționează deficitar periferia de centru, accentuând pe fond procesele de desincronizare economică iar, în formă, cu o verbozitate foarte apăsătoare privind ridicarea și protejarea „interesului național”.

Vom reda mai jos un citat mai lung din André Gunder Frank privind conduita acestei elite:

„Această ... structură economică ... oferă burgheziei coloniale, fie ea metropolitană ori locală, următoarele interese economice și de clasă [aranjarea ne aparține]:

1. împiedicarea dezvoltării susținute a producției pentru piața internă, indiferent de mărimea acesteia, strâns corelată cu distribuția inegală a veniturilor;
2. canalizarea tuturor resurselor naturale sau umane pentru producerea de bunuri de export, chiar și cu prețul restrângerii ofertei producției agricole;
3. importarea de bunuri, incluzând chiar alimentele de bază, pentru susținerea populației;
4. importarea de bunuri de consum de lux pentru uzul propriei elite sau cheltuirea resurselor în străinătate (sub forma călătoriilor îndelungate ori a rezidenței în afara granițelor).
5. consumarea capitalului sau a surplusului care poate fi investit – nepunând la socoteală transferurile externe – expansiunii aceluiași aparat de producție centrat pe export ce a generat surplusul inițial, în special în situațiile de boom economic;
6. importarea unei părți semnificative a echipamentului de producție ce poate servi economiei exportatoare;
7. producerea în țară a bunurilor de capital care nu sunt importate prin supraexploatarea muncii subremunerate;
8. pe scurt, expansiunea unei economii bazată de monoproducția de export în dauna creării unei structuri productive capabilă să genereze dezvoltare economică autoîntreținută. (Gunder Frank, **Dependent accumulation and underdevelopment**, 1982, p. 123).

8.1.1.Competitivitatea națională

Noțiunea de **competitivitate națională** se referă la capacitatea muncii dintr-o anumită societate de a se extinde și de a produce și pentru alte societăți în paralel cu menținerea constantă a salariului sau cu creșterea acestuia. Nu are nici un sens „să muncești pentru alții” numai pentru a fi prezent pe piețele lor – cazul sistemului comunist de relaționare dintre statele CAER, unde fiecare țară avea norme de producție stabilite politic, iar nu de cererea reală, și cu atât mai puțin în condițiile în care nivelul de trai nu poate fi crescut sau cel puțin menținut.

Concis, noțiunea de competitivitate națională se referă la expansiunea consumului intern în condițiile presiunii concurenței externe prin:

„Abilitatea [actorilor economici] de a menține componentele prețurilor în concordanță cu evoluțiile de pe piața mondială.”

„... Lupta de a câștiga putere de cumpărare, sau cu alte cuvinte, de a câștiga noi porțiuni din piața mondială.” (Pfaller, Alfred și alții (ed), **Can the Welfare State Compete? A Comparative Study of five Advanced Capitalist Countries**, Macmillan, 1991, p. 18)

Una dintre noțiunile cheie ale conceptului de competitivitate națională, după Manoilescu, este cel de *productivitate*, , a muncii și a capitalului.

„Pentru a evalua productivitatea oricărei ramuri economice este astfel suficient de a pune într-un raport valoarea acestei producții cu cantitatea muncii umane și cu cantitatea capitalului care au găsit întrebuințare în realizarea producției. Prima operație ne dă productivitatea muncii, cea de a doua - productivitatea capitalului.” (Manoilescu, 1986, p. 95).

Mai concret, productivitatea muncii, $p = s + q \cdot i$, unde:
 s reprezintă salariul mediu într-o ramură de producție,
 q semnifică capitalul specific, iar

i, rentabilitatea medie.

$q = (C+K)/A$, unde,

C, reprezintă capitalul investit, iar

K, capitalul de rulment (cf. idem, pp. 124-125).

Cu alte cuvinte, productivitatea muncii este „valoarea netă medie produsă de un muncitor într-un an de muncă” (idem, p. 95). De aici rezultă că politicile economice trebuie să aibă ca obiectiv realizarea de valoare cu cât mai puțină muncă, aceasta fiind totodată „problema principală a economiei” (cf. idem, p. 99).

„[P]entru noi a ne baza pe industria străină, pentru a ne aproviziona cu produsele sale «mai ieftine» este o greșeală pe care numai ignoranța o poate scuza. Produsele ieftine ale străinătății nu ne sunt accesibile, pentru că nu vom putea exporta niciodată atâtea produse agricole cât să ne procurăm, prin import, toate produsele industriale pe care le consumăm [mai ales în condițiile în care] productivitatea muncii țărănești este atât de scăzută...” (Manoilescu, **Rostul și destinul burgheziei românești**, Cugetarea G. Delafras, București, f.a., p. 85).

„[T]ăranul român pentru ca să producă atât cât produce muncitorul industrial american în opt ore și muncitorul industrial român în 16 ore ar trebui să lucreze 72 ore pe zi, răsturnând pentru aceasta și legile fiziologice și pe acelea al calendarului” (ibidem).

Paradigma schimbului inegal se referă, însă, și la raporturile din interiorul societăților. În societățile dezvoltate schimburile dintre zonele rurale și cele urbane sunt, de regulă, echivalente: ruralul beneficiază de pe urma comerțului său agricol cu orașul, industrializându-se și civilizându-se (șosele, apă, canal, sănătate, educație, venituri etc.). În societățile periferiale schimburile dintre sat și oraș sunt, de regulă, profund inegale. Orașul are conduită aproape exclusiv parazitară. Satul

nu se industrializează iar viața locuitorilor săi este chiar pusă la grea încercare prin diminuarea sau menținerea veniturilor la cote foarte joase, la limita subzistenței. În limbaj statistic, spunem că agricultura promovată de marea majoritate a românilor din mediul rural este „de subzistență”.

8.1.2. Subdezvoltarea și complexul de inferioritate (Hirschman)

Rolul elitelor în societate este condiționat de percepția pe care acestea o au în privința societății. Hirschman numește această percepție *înțelegerea complexității*. Prin disprețul față de propriul popor elita nu numai că se îndepărtează de problemele oamenilor de rând, ci denaturează fundamental și caracterul deciziei politico-economice. Cum elitele controlează resursele pentru milioane de oameni, acest blocaj comportamental are efecte devastatoare pe termen lung.

Elitele marcate de *complexul eșecului* (concept prescurtat de Hirschman sub denumirea spaniolă de *fracasomanie*) vor manifesta sistematic neîncredere în capacitatea societății de a depăși sau de a îmbunătăți situația actuală. Fracasomania (complexul eșecului) este unul dintre principalii factorii responsabili de criza prelungită (de zeci de ani) cu care o serie de state se confruntă - în special în America Latină. Responsabilitatea pentru eforturile obositoare prin care trece societatea, pentru hiperinflație, polarizare socială acută și o rată foarte ridicată a șomajului, este atribuită de Hirschman în mare măsură elitelor. Cu toate că nu au suficientă credință în valorile locale, neînțelegând ideea de Patrie în numele căreia de altfel săvârșesc chiar atrocități pentru protecția regimului și neputând să adapteze cunoștințele căpătate în afară la nevoile propriilor societăți, elitele complexate sunt, în schimb, puternic dependente ideologic de Occident. Decalajul dintre cum ar trebui să fie

realitatea - conform ideologiilor respective - și cum este ea de fapt, este pus pe seama societății. Aceasta întărește resentimentele elitelor față de propria lor societate ceea ce, mai departe, le întărește complexul de inferioritate. Hirschman definește, astfel, *fracasomania*, sau complexul eșecului.

Fracasomania - complexul eșecului - împiedică elementele guvernante (care guvernează sau care își așteaptă rândul la guvernare) să se adapteze, să perceapă corect realitatea. În acest fel, guvernarea devine tot mai rigidă, mai ideologizată, și, în consecință, mai brutală. Devine explicabilă astfel, alunecarea spre dictatură a guvernanților din America Latină din a doua jumătate a acestui secol. Nevoia de dictatură nu reprezintă altceva decât expresia imposibilității controlului asupra situației sociale și antagonizarea puternică a luptei dintre grupurile care candidează la putere. Fracasomania, sau complexul occidental al elitelor, încurajează, în acest mod, instituirea unor regimuri dictatoriale. Acest complex, la rândul său, se traduce printr-un deficit de responsabilitate. Elitele în cauză guvernează din perspectiva redusă a interesului imediat, în condiții de acerbă rivalitate cu grupările concurente pentru putere.

8.1.2.1. Dezvoltare, dictatură și inflație

Capacitatea elitelor de a înțelege complexitatea realității sociale (inclusiv istorice) este, precum am văzut, foarte importantă. Pe baza acestei capacități se construiește ansamblul sociologic al raporturilor dintre elite și mase.

Hirschman își axează discursul în această problemă pe distincția dintre două categorii funcționale în cadrul elitei, vorbind despre elite antreprenoriale și redistributive.

Elitele antreprenoriale au o funcție *constructivă* directă, în sensul că preocuparea lor majoră o reprezintă acumularea

capitalului în condițiile măririi inegalităților de venit din societate. Elitele redistributive au o funcție inversă; acestea gândesc acumularea prin micșorarea inegalităților de venit în societate. Succesul decolării economice, arată Hirschman, depinde decisiv de raportul de forțe dintre cele două grupări. Problema elitelor redistributive este că, cel mai adesea, ele reușesc să micșoreze decalajul de prosperitate doar în ceea ce le privește, în raport cu grupul anterior situat la guvernare.

„.... dacă reformele [de egalizare a veniturilor] apar «prea devreme», acestea vor paraliza forțele antreprenoriale («tăierea găinii cu ouă de aur») și acest lucru va genera stagnare, nemulțumiri și încercarea de a asigura procesul de acumulare și creștere economică prin intermediul unui regim autoritar” (Hirschman, 1984, p. 131).

În America Latină „presiunea postbelică pentru industrializare a durat numai o decadă sau aproape și a fost urmată de o fază ideologică foarte accentuată, în timpul căreia a predominat cerința redistribuirii [de nivelare a veniturilor în societate]. În orice caz, acest fel de răsturnare a situației nu are corespondent în Europa sau America de Nord - cel puțin nu în primele faze ale industrializării - când sprijinul pentru funcțiunea reformatoare [redistributivă] și-a făcut apariția” (ibidem). Dacă apar prea devreme, politicile de redistribuire a veniturilor pentru egalizarea șanselor împiedică dezvoltarea societății. Astfel de presiuni devin, arată Hirschman, simple exerciții demagogice dacă nu au suficient suport productiv.

Un alt rezultat al raporturilor dintre diversele grupări ale elitei social-politice este creșterea inflației. Dictaturile instaurate în Asia de Sud și în America Latină - avute în vedere de Hirschman - au apărut ca urmare a incapacității elitelor democratice de a gestiona inflația alături de alte dezechilibre

macroeconomice majore precum deficitele nesustenabile ale balanței de plăți și ale comerțului exterior. Pe de altă parte, inflația este unul dintre rezultatele cursei pentru putere dintre diverse grupări de interese, susține Hirschman. Prin inflație, grupul aflat la putere caută să facă în beneficiul său un transfer suplimentar de bunăstare, prin redirectionarea cheltuielilor publice, prin evaluări forțate ale achizițiilor statului etc. Această politică nu este neapărat vădit promovată, iar atunci când este așa apare evident faptul că orizontul temporal al proiectelor respectivului grup este de scurtă durată. Inflația este astfel, un mijloc mascat de procurare legală, dar imorală, de beneficii pentru grupul aflat la putere.

Inflația are însă și un efect pozitiv, dacă putem caracteriza astfel rolul său de aplanare a unui posibil război civil între grupările aflate în cursa pentru putere. Inflația, arată Hirschman, ocupă locul de mijloc între *pacea socială* și războiul civil. Dar tot Hirschman ne atrage atenția că inflația, mai ales cea galopantă, poate fi foarte bine prefața războiului civil. Aceasta mai ales în situația în care cei care se bucură de transferul de bogăție nu înțeleg să accepte în timp util rotația la putere a grupurilor rivale. Problema societăților astfel guvernate este că această rivalitate marchează, în același timp, o spirală tot mai accentuată a inflației, pe măsură ce resursele publice se epuizează, situația conflictuală devenind, la un moment dat, deschisă (prin lovitură de stat, război civil etc.).

Inflația este o „remarcabilă invenție ce permite unei societăți să supraviețuiască într-o situație intermediară între extremele reprezentate de armonia socială și de războiul civil. În funcție de circumstanțe, inflația poate servi drept substitut pentru războiul civil, dar ea poate prefața tulburări sociale și politice mult mai serioase” (idem, pp. 200-201).

Există și guvernări ce provoacă involuntar procesul inflaționist; este vorba de guvernările care, în același timp, sunt „ambicioase și slabe politic”. Acestea manifestă slăbiciune în gestionarea fondurilor publice, încurajând cheltuieli ineficiente, care generează inflație.

8.1.2.2. Efectele de relație și efectul tunel

Cu adevărat revoluționar în teoria lui Hirschman este studiul asupra efectelor de relație. Bunăstarea, și cu atât mai puțin decolarea economică, nu depind neapărat de echilibrul dintre cerere și ofertă, cum afirmă aproape mecanic știința economică contemporană. Ceea ce contează cu adevărat este inițierea acelor legături, conexiuni cruciale între componentele mecanismului social și economic. Aceste conexiuni cruciale sau fericite – în sensul că odată realizate produc dezvoltare – sunt numite *efecte de relație (linkages)* de Hirschman. Și mai important, aceste conexiuni sau factori de stimulare (push factors) se găsesc în sfera producției.

Totodată efortul de decolare economică nu ar putea fi constant susținut în afara unui context social favorabil, îngăduitor pentru actul guvernării. Acest context social favorabil este legat de ceea ce Hirschman numește *efectul tunel*.

8.1.2.2.1. Efectele de relație

Din punctul de vedere al lui Hirschman, dezvoltarea societății depinde de existența în interiorul acesteia a unei *cantități critice* de relaționări semnificative între diverse componente sociale și economice. Unul dintre cele mai importante sectoare este cel productiv. Aici, spune Hirschman, se găsesc elementele capabile să invite noi *operatori* să înceapă *noi activități*. Este vorba în special de acel tip de sector, tipic pentru

fiecare societate, care este capabil să genereze o reacție investițională în lanț. Acest proces sau efect de relație se manifestă prin apariția unui nou tip de *output* (produs, întreprindere, ramură economică) pe baza unui *input* anume (produs, întreprindere, ramură economică).

Menționăm că teoria lui Hirschman cu privire la efectele de relație pleacă de la observațiile sale asupra *monoeconomiilor*, privind economiile care inițial au fost axate pe un sortiment foarte limitat de produse destinate exportului, și care încearcă să își diversifice oferta atât pentru piața internă cât și pentru cea externă. Cu alte cuvinte, care caută să se dezvolte.

Autorul distinge pentru început, două tipuri de relaționări – efecte de relație:

- *relaționări spre înapoi, sau regresive (backward linkages)*: care generează investiții puțin complexe din punct de vedere tehnologic și care se adresează creșterii capacităților industriei primare (de regulă de tip extractiv sau agricol),
- *relaționările „de după” sau impulsionale (forward linkages)*: care generează investiții în sectoarele care sporesc în mod semnificativ capacitățile de dezvoltare ale industriei primare prin apariția altor industrii și servicii (idem, p. 65).

Încurajarea industriilor de substituire a importurilor este rezultatul unor *relaționări de stimulare a consumului (consumption linkages)*. Hirschman precizează însă că efectele relaționărilor care stimulează consumul nu sunt totdeauna pozitive. Astfel, acestea pot distruge industriile tradiționale locale fără să încurajeze apariția sau diversificarea altora. În acest caz, efectul stimulării consumului poate fi „dezvoltarea subdezvoltării”.

Procesul prin care sunt încurajate industriile din infrastructura economiei primare (de tip *input*) sau ale

capacităților secundare (de tip *output*) este rezultatul unor relaționări de stimulare a producției (*production linkages*). În același timp, o altă relaționare importantă este cea fiscală (*fiscal linkages*). Este cazul impulsiei dezvoltării socio-economice prin mecanisme de redistribuire a veniturilor către sectoarele care asigură cel mai bine creșterea economică.

Cea mai fericită situație este aceea în care relaționările centrate pe consum, pe producție și pe fiscalitate sunt prezente cu aceeași tărie, în același timp. Însă, în majoritatea situațiilor analizate de autor, între aceste relaționări apar rivalități și decalaje, conducând la efecte defavorabile economiilor și societăților respective. Așa, de pildă, economiile unor țări ca Brazilia sau Columbia, atât timp cât au fost axate pe cultivarea cafelei pentru export (monoekonomii) nu au dezvoltat la un nivel corespunzător sistemul de relaționare fiscală pentru redistribuția veniturilor obținute din exporturi către alte sectoare economice, critice pentru dezvoltare. În acest fel, *economia* marilor producători de cafea a rămas în afara economiei naționale, lipsind-o pe aceasta din urmă de principalul motor de creștere. Inabilitatea autorităților de a stabili sistemul de prelevare (impozitățile) și nepriceperea lor de investire a sumelor rezultate generează dezechilibre economice.

Pe de altă parte, societatea în care guvernării se pricepe să impoziteze, dar nu știe să încurajeze investițiile, este marcată, arată Hirschman, de existența unui aparat birocratic supraponderal, inefficient și excesiv, de importuri de consum foarte mari și de investiții nefolositoare, nesemnificative din punctul de vedere al eficienței economice. Totodată, când guvernării sunt preocupați de dezvoltarea economiei, dar se dovedesc inefficienti în stabilirea sistemului de taxare, cresc inflația și datoria externă.

Comparând perspectiva sa cu teza neomarxistă a dezvoltării subdezvoltării, Hirschman demonstrează că teza

respectivă ignoră relaționările și efectele perverse ale subdezvoltării. În cazul țărilor cu decolare economică interminabilă și tot mai costisitoare, monoeconomia de export nu reușește activarea adecvată a relaționărilor fiscale, ci doar fixarea relativă a capitalului străin în *enclave* relativ dezvoltate tehnologic față de restul țării, însă fără legături pozitive cu restul economiei.

8.1.2.2.2. *Efectul tunel*

Pentru ca economia unei țări înapoiate să se dezvolte, ar trebui, în viziunea lui Hirschman, ca aceasta să poată susține diverse tipuri de *relaționări* între elementele sale componente, printre acestea și aptitudinile politice ale guvernanților. De asemenea, procesul dezvoltării reclamă sacrificii din partea societății. Aceste eforturi pot însă contorsiona climatul socio-politic, așa încât dezvoltarea ar putea fi oprită. Climatul social de calm relativ, propice procesului de acumulare și dezvoltare este numit de Hirschman *efectul tunel*.

Efectul tunel – canalizarea pașnică a energiilor sociale – asigură liniștea socială relativă, necesară politicilor de creștere economică. El durează atât timp cât sacrificiile cerute de guvernanții maselor, în condițiile îmbogățirii constante ale primilor, asigură celor din urmă speranța minimală a îmbunătățirii situației lor materiale și sociale. Efectul tunel este cu atât mai durabil cu cât speranța îmbunătățirii situației este întemeiată pe credința în valoarea *performanțelor individuale* și este foarte volatil dacă aceasta este înlocuită cu percepția utilizării mijloacelor oneroase de înavuțire.

De aceea, condiția esențială pentru ca efectul tunel să persiste este ca mobilitatea socială să nu prezinte sincope sau blocaje întinse de-a lungul straturilor sociale. Stocul de răbdare sau de toleranță socială depinde decisiv de nivelul perceput al

mobilității sociale și de *calitatea* acesteia. Este de remarcat că societățile segmentate etnic, sunt caracterizate de o *nervozitate* mai ridicată întrucât oportunitățile de status sau economice sunt condiționate fie de apartenența etnică fie de cea la un anume grup privilegiat (de status). Pe de altă parte, cu cât toleranța socială este mai mare, cu atât speranțele, nivelul de așteptare, sunt mai ridicate; aceasta înseamnă că îndreptarea opiniei publice spre false iluzii poate genera, la un moment dat, explozii sociale. Faptul devine cu atât mai serios dacă avem în vedere că momentul prăbușirii așteptărilor colective nu poate fi stabilit, iar guvernanții manifestă tendința de a lua ca atare și de a-și revendica drept merit starea de acalmie.

Ne amintim de cele două funcții ale elitelor la Hirschman: de acumulare și de redistribuire a veniturilor. Juxtapunerea dezechilibrată a celor două generează distorsiuni economice și sociale. Efectul tunel are rolul foarte important de a asigura contextul favorabil procesului de acumulare, deci de mărire a inegalităților sociale. Pe baza acumulării se poate dezvolta ulterior procesul de redistribuire a veniturilor în sensul micșorării decalajelor sociale. Singurul lucru necesar pentru ca acest proces să se deruleze este asigurarea speranței de mai bine în rândul cetățenilor. Cu cât speranța este mai bine ancorată în realitate, cu atât efectul tunel va fi mai durabil. Iar rolul elitelor este tocmai acela de a gestiona acest fenomen, atât prin capacitatea de a promova conduita de acumulare propice mobilității sociale, cât și prin încurajarea echilibrului între cele două mari componente ale dezvoltării – acumularea și redistribuirea. Responsabilitatea (politică, socială, economică) este astfel principalul ingredient cerut elitelor din societățile aflate în procesul de decolare economică.

9. Globalizarea – modificarea raționalității sociale

9.1. „Mcdonaldizarea”

În centrul sistemului mondial definițiile dominante ale realității se consolidează în jurul unei paradigme a pragmatismului, de organizare social-economică, numită de către George Ritzer (2001, pp. 198-232) *mcdonaldizare*. Mcdonaldizarea este, la rândul ei, expresia unei preocupări pentru raționalizarea până la ultimele ei consecințe, motiv pentru care este denumită *hiperraționalizare*. Pe scurt, hiperraționalizarea reprezintă „un nivel extraordinar de înalt de raționalitate” (idem p. 232), prin extinderea preocupării de calculare la toate sferele realității, la nivel teoretic, substanțial, și formal. Suprraționalizarea, sau hiperraționalizarea, are, cu toate acestea, un set de implicații negative, în special pe partea de raționalizare formală, sintetic numită „mcdonaldizare”, prin accentul excesiv pe eficiență și cantitate. Suprraționalizarea constrânge realitatea, un fenomen pe care îl vom denumi *realitate diminuată*²⁹.

Din perspectiva sociologiei problemelor sociale, realitatea este diminuată când structura socială și personalitatea individului nu pot ajunge la potențialul lor de dezvoltare. Hiperraționalizarea sărăcește realul prin afectarea calității *capitalului social* (Putnam). Capitalul social este suma de conexiuni și acțiuni reciproce bazată pe încredere. Prin acesta, societatea este «rețea de obligații reciproce», cel mai important patrimoniu al unei societăți moderne (Putnam, 2000, pp. 18, 315

²⁹ Conceptul este introdus în sociologia românească de către Ilie Bădescu prin dezvoltarea teoriilor interbelice românești pe marginea dezvoltării. Societatea este „diminuată”, atunci când „nu lucrează la potențialul său deplin” (Bădescu, 2002, p. 167)

și passim). „Fricțiunea” crescută în societate, ca urmare a unei diminuări în aceste interacțiuni, reînvierea unor neînțelegeri „etno-naționaliste” (Smith, 1991, p. 125), viteza cu care componenta de supraveghere a cyberspațiului invadează spațiul privat (așa-numitele relații „terțiare” și „cuaternare”) sunt doar câteva dintre elementele realității diminuate în lumea dezvoltată (Loader, 1997, p. 26).

Hiperrationalizarea are propria „bază de operare” la nivelul economiei mondiale și al stilului de management al întreprinderilor. Aceasta funcționează *natural*, fără a fi prea mult pus la îndoială ca model de acțiune, gândire și organizare. Toată lumea este preocupată de management și de diverse „strategii” de organizare, curricula universitară și postuniversitară este împânzită de „tehnici de management” și de „comportament organizațional”, de „administrare a afacerilor”, toate menite să contribuie la „creșterea raționalității”. De la simplii muncitori la nivelul de management, preocuparea pentru eficiență este considerată „naturală”.

Ritzer arată că hiperrationalizarea s-a răspândit în afara tehnicilor de organizare industrială, devenind o paradigmă generală pentru organizarea întregii societăți, la nivelul de raționalitate formală, raționalitate substanțială, raționalitate teoretică și raționalitate practică. Numitorul lor comun este *calculabilitatea* – cuantificarea cât mai completă a realității. Paradigma hiperrationalizării presupune că prin calcul se poate ajunge ușor la *eficiență* - cel mai scurt traseu de la un obiectiv la altul.

Raționalizând realitatea poate „crește civilizația”, dar se poate „diminua umanitatea”, prin plasarea accentului dinspre calitate spre pe cuantificare, spre cantitativ. Creșterea gradului de civilizație devine, astfel, o formă de înstrăinare generalizată. Exagerarea componentei formale de raționalitate, supraevaluarea nevoii de eficiență, calculabilitate, predictibilitate și de

control generează mcdonaldizarea societății - „procesul prin care principiile restaurantului fast-food ajung să domine din ce în ce mai multe sectoare ale societății americane, precum și restul lumii.” (Ritzer, 2001, p.198)

Fenomenele care pot fi legate de hiperrationalizare pot fi observate pe mai multe coordonate, de exemplu:

- la nivelul de întreprinderii: locul de muncă este scos de sub controlul lucrătorilor, aceștia trebuind doar să execute prescripțiile din fișa postului. (Mullins, 1999 și Ritzer, 2001);
- interacțiunea socială se petrece „prin absență”: deși frecventă, comunicarea dintre oameni este caracterizată de *întreruperi*, atenția fiindu-le distrasă de activitățile mediate electronic (Friedman³⁰); relațiile terțiare (Calhoun, 1992); reducerea contactului social la o problemă de competiție a înfățișărilor celor mai bune trofee - emulația pecuniară (Veblen);
- la nivel socio-politic: supravegherea utilizată în exces în special după 11 septembrie în societățile democratice (relațiile cuaternare - Calhoun), guvernarea de către rețele (teoria regimului - Stone, 1993 și Stoker, 1995, „politica brokerilor” - Loader, 1997, p. 118) .

Primul palier care este afectat de hiperrationalizare este întreprinderea, care, cu scopul de a fi mai competitivă, suportă schimbări la nivelul tehnicilor de organizare și al atitudinii față de muncă. Organizarea economică este mult mai flexibilă, prin restructurarea în componente mai mici - cu reflexe mai rapide în raport cu fluctuațiile de pe piață, puternic dependentă de noile tehnologii. Locul de muncă este din ce în ce mai automatizat, iar

³⁰ Thomas Friedman, The Taxi Driver, în **The New York Times**, 1 nov. 2006.

Thomas Friedman, The Era of Interruptions, în **Business magazin** 107 (44/2006): 74.

în cazul în care oamenii sunt prezenți, au angajamente pe termen scurt. Contractul pe termen scurt (Mullins) și preponderența tehnologiilor care controlează lucrătorii - numită *non-umană* (Ritzer, 2001, p. 200) este asociată cu scăderea loialității față de locul de muncă.

Principalele trăsături ale hiperraționalizării de tip McDonald's sunt următoarele:

- Centrarea obsesivă a organizației pe *eficiență*.
- *Calculabilitatea* dusă la extrem, până acolo unde *calitatea* este înlocuită de *cantitate* după principiul „low time, low cost”.
- *Predictibilitatea* ca *uniformizare* – prin anularea caracteristicilor locale.
- *Instituirea controlului* cvasitotal asupra omului – client sau forță de muncă de către procesele tehnologice.

Hiperraționalizarea – Eficiența

Eficiența se referă la cea mai bună metodă de a ajunge de la un punct la altul. Accentul excesiv pe eficiență demotivează salariații și reduce paleta de aptitudini a acestora. Așa de pildă, criteriul de eficiență de tip McDonald's se referă exclusiv la identificarea „celor mai bune mijloace de a transforma un client din starea de flămând în starea de sătul” (Ritzer, p. 198), salariații netrebuind decât să îndeplinească un set de mișcări precise prin care să obțină respectivul rezultat.

Hiperraționalizarea – Calculabilitatea

Calculabilitatea este centrată în sistemele hiperraționale pe cantitate: „Cantitatea a devenit echivalentul calității; cât mai mult din ceva, sau cât mai repede adus ceva înseamnă bun.” (Ritzer, p. 199).

Perspectiva companiei asupra clientului înseamnă „alinieră” acestuia (să stea la coadă) și construirea ambientului încât acesta „să facă cât mai repede loc altui client”, chiar dacă această încurajare este subtilă, desfășurându-se într-un cadru plăcut și strălucitor.

La nivelul forței de muncă, cantitatea, în ceea ce privește calitatea sa, este legată de salarii mici și de angajarea unor persoane cu abilități minimale.

Hiperrationalizarea - Predictibilitatea

Predictibilitatea comportamentului organizației indiferent de localizarea serviciilor sale asigură clientela de *servicii similare*. Firma oferă aceleași servicii, cam în același fel, peste tot. Adaptarea la cultura locală este minimală. Totul, pentru minimalizarea costurilor.

În ceea ce privește forța de muncă, acțiunile lucrătorului sunt simple, repetitive și în acord cu o fișă a postului foarte *prescriptivă*. Muncitorul este redus la suma actelor pe care trebuie să le realizeze *întocmai*. Scopul este eficiența: „Acest comportament automatizat (scripted) este de natură să asigure un nivel ridicat de predictibilitate între lucrători și clientelă.” (Ritzer, p. 200).

Comportamentul lucrătorului este *prin excelență rutinizat*, inclusiv la nivelul inovației: „«McDonald’s are rezultate de pionierat în domeniul rutinizării serviciului său și rămâne un model în ceea ce privește standardizarea dusă la extrem. Nu descurajează inovația ... cel puțin nu la nivelul managerilor și al francizelor. Însă, ironic, obiectivul inovației trebuie să fie același lucru: prezervarea acelorași experiențe, indiferent ceea ce se întâmplă în lume.»” (Robin Leidner, **Fast food, fast talk: service work and the routinization of everyday life**. Berkeley, University of California Press, 1993, p. 82] – apud Ritzer, p. 200).

Hiperraționalizarea – Controlul

Hiperraționalizarea este răspunzătoare de introducerea tehnologiilor care *controlează omul*. Motivul pentru care s-au introdus astfel de tehnologii este eficiența – drumul cel mai scurt către creșterea cantității. Omul face greșeli. În condițiile producției de masă nu este loc pentru greșală. Acest lucru ar da peste cap *timing-ul* lanțului productiv:

„Oamenii care iau masa în restaurantele fast-food se află sub control, chiar dacă unul subtil. Sunt determinați să se așeze la coadă, au acces la meniuri restrânse, puține opțiuni și scaune lipsite de confort – toate acestea conduc la ceea ce managementul dorește ca ei să facă: să mănânce repede și să plece. Oamenii care lucrează în organizații macdonaldizate sunt de asemenea controlați destul de strâns, de obicei mult mai direct decât clienții. Salariații sunt instruiți să execute un număr limitat de operații exact în maniera în care li se spune. Tehnologia este utilizată în același scop și întărește controlul asupra personalului. McDonald’s își controlează, de asemenea, angajații, amenințându-i cu introducerea de tehnologii care pot să-i înlocuiască.” (Ritzer, pp. 200-201).

Implicațiile sociale ale hiperraționalizării (ale mcdonaldizării organizațiilor și societăților: Jameson)

- Exagerarea aspectului material al vieții sociale.
- Superficializarea relației sociale. Aceasta pierde componentele înțeleșurilor *reale* datorită eficientizării exagerate. Lucrurile devin kitsch. Inclusiv produsele. Lumea nu mai mănâncă pui la McDonald’s, ci McNugget (calitatea se transformă în etichete).
- Atrofierea componentei afectiv-emoționale a relației sociale. Faptul se produce prin *fragmentarea* relaționărilor în așa fel încât omul nu mai vede sensul lucrurilor.

- Datorită detașării apare un straniu sentiment de *mulțumire*. Deși grăbită și îngrămădită la coadă, lumea e mulțumită la McDonald's. Fenomenul este numit „free floating effect” - o stranie satisfacție în nemulțumire privind propria condiție.
- Sistemele hiperraționalizate *sunt sisteme ascunse* și sentimentul de frustrare nu poate fi direcționat către o țință anume.
- Pierderea înțeleșurilor și a sensurilor generale ale lucrurilor este o altă consecință a hiperraționalizării. Atât la nivelul lucrătorilor cât și la nivelul clienților, realitatea se transformă în *pastișe*, devine un mozaic de alăturări lipsite de sensuri:
„Incapacitatea de a cunoaște trecutul a condus la canibalizarea aleatorie a acestuia și la crearea a ceea ce postmodernii numesc *pastișe* [fragmente fără înțeles]. ... [Oamenii] trebuie să se mulțumească cu acestea, sau cu un talmeș-balmeș de idei, contradictorii și confuze, cu privire la trecut. Mai departe, [postmodernul] este lipsit de simțul evoluției istorice, al trecerii timpului. Această incapacitate de a face diferența dintre trecut, prezent și viitor introduc insul într-o realitate schizoidă. Pentru insul postmodern, lucrurile sunt fragmentate și discontinue.” (Jameson apud Ritzer, p. 212).
- Sistemele hiperrationale tind să fie mai puțin productive cât mai ales *reproductive*, centrate pe *reproducerea* unor obiecte de succes (după ce au avut grijă să creeze nișa acelui succes). Ceea ce antrenează *uniformizarea* gusturilor și a aspirațiilor – în esență despiritualizează (Jameson apud Ritzer, p. 212).

9.1.2. Raționalitatea formală și Raționalitatea substanțială

Comportamentul în organizații și structura organizațiilor „stau” pe două mari tipuri de raționalitate: raționalitatea formală și raționalitatea substanțială, adică pe sisteme de organizare universaliste și, respectiv, pe raționalitatea culturilor locale.

Logica capitalului se întâlnește în orice organizație cu *socio-logica* popoarelor, a grupurilor locale, cu raționalitatea substanțială.

Raționalitatea formală (Ritzer). Definiție

Ritzer preia conceptele weberiene³¹ de raționalitate și le dezvoltă pentru a fundamenta noțiunea de hiperracionalizare. Raționalitatea formală se referă la *logica sistemelor capitaliste raționale*. Raționalitatea formală este prin excelență *birocratică*, și „se referă la alegerea celor mai bune mijloace în raport cu un scop, alese pe baza unor reguli agreeate, norme și legi” (Ritzer: 2001, 181). Mecanismul prin care se produc și sunt asigurate aceste alegeri constante se numește *birocrație*.

Raționalitatea formală este caracterizată prin:

- Alegerea celor mai bune mijloace în raport cu scopurile organizației, deci este orientată *către un scop*.
- Se întemeiază pe reguli *universaliste* (considerate universale de către capitalul rațional și impuse ca normă de organizare peste tot unde capitalul are interese). Aceste reguli cuprind atât norme interne de structurare a organizației cât și aparatul legislativ al statelor unde activează.
- Centrul structural al organizației este *aparatul birocratic*, centrat pe *salariu, ierarhie, carieră, competență, loialitate*.
- Mecanismul birocratic este „sediul” raționalității formale, aici se produc calculele cantitative și tot de aici pornește aplicarea lor pentru eficiența capitalului.

³¹ „The term ‘formal rationality of economic action’ will be used to designate the extent of quantitative calculation or accounting, which is technically possible and which is actually applied.” (Max Weber, **Economy and Society. An Outline of Interpretative Sociology**, University of California Press, vol. I, 1978, p. 85)

“A system of economic activity will be called ‘formally’ rational according to the degree in which the provision of needs, which is essential to every rational economy, is capable of being expressed in numerical, calculable terms, and is so expressed.” (ibidem).

- Limbajul raționalității formale este numeric.
- Rezultă că realitatea astfel raționalizată este inevitabil limitată și că logica capitalismului nu coincide întotdeauna cu logica societății (care este mai mult decât numerică).

Raționalitatea substanțială

- Raționalitatea substanțială este componenta subiectivă a organizației. Ea se asociază cu raționalitatea formală sau poate intra în coliziune cu aceasta.
- Raționalitatea substanțială este determinată cultural.
- Organizația de succes este aceea în care raționalitatea formală este potențată de raționalitatea substanțială.

„Raționalitatea substanțială³² presupune alegerea mijloacelor în raport cu scopurile prin raportare la un set de valori mai larg [decât raționalitatea formală]” (Ritzer, 2001, 178).

Oamenii aleg între mijloace în raport cu un scop și pe alte criterii decât cele ale raționalității formale, universale, orientată către scop prin *calcul*. Aceste criterii se numesc *valori* și direcționează viața dincolo de interesele *capitalului*. Adesea aceste valori sunt *ultime*, adică au valoare religioasă.

³² „The ‘substantive rationality’ ... is the degree to which the provisioning of given groups of persons ... with goods is shaped by economically oriented social action under some criterion (past, present, or potential) of ultimate values ..., regardless of the nature of these ends.”

„It conveys only one element common to all ‘substantive’ analysis: namely that they do not restrict themselves to note the purely formal and (relatively) unambiguous fact that action is based on «goal oriented» rational calculation with the technically most adequate available methods, but apply certain criteria of ultimate ends, whether they be ethical, political, utilitarian, hedonistic ...” (Weber: 1978, I, 85, emphasis added.)

9.2. Profesionalizare și Deprofesionalizare

„Profesia este o formă de ocupație cu un statut ridicat, întemeiată pe cunoaștere, caracterizată de (1) cunoaștere specializată și abstractă, (2) autonomie [socială], (3) autoritate față de beneficiar și grupările ocupaționale subordonate, (4) un anumit grad de altruism.” (Randy Hodson, Teresa Sullivan, **The Social Organization of Work**, Wadsworth, 1995, p. 288).

Profesia este cadrul în care se construiește puterea socială. Sursa prestigiului este conferită tocmai de capacitatea de a genera putere prin intermediul competenței de a soluționa probleme. Ritzer accentuează cu deosebire componenta puterii sociale din definiția profesiei:

„[Profesia este] o ocupație care a avut capacitatea de a dobândi puterea de convinge pe un celălalt semnificativ (significant others) – de exemplu, clienții sau mecanismul juridic, că a dobândit o serie de caracteristici pe care trebuie să le acceptăm ca reprezentative.” (Ritzer, p. 185).

Din acest punct de vedere, profesia ca putere socială constă în:

- *puterea organizației ca organizație profesională;*
- *abilitățile ocupaționale specifice (din punct de vedere strict profesional) și*
- *în percepția acestor abilități la nivelul public (influența lor socială).*

Capacitatea de influență a societății constă, deci, nu doar în stocul de competențe, ci și în abilitatea corpului profesional de a influența legea, publicul și mecanismele interne de decizie și control din interiorul corporației.

Există situații în care profesia se poate degrada, intrând într-un proces de *deprofesionalizare*. Fenomenul apare atunci când intervine un decalaj semnificativ între raționalitatea formală a corporației și raționalitatea substanțială – a contextului social.

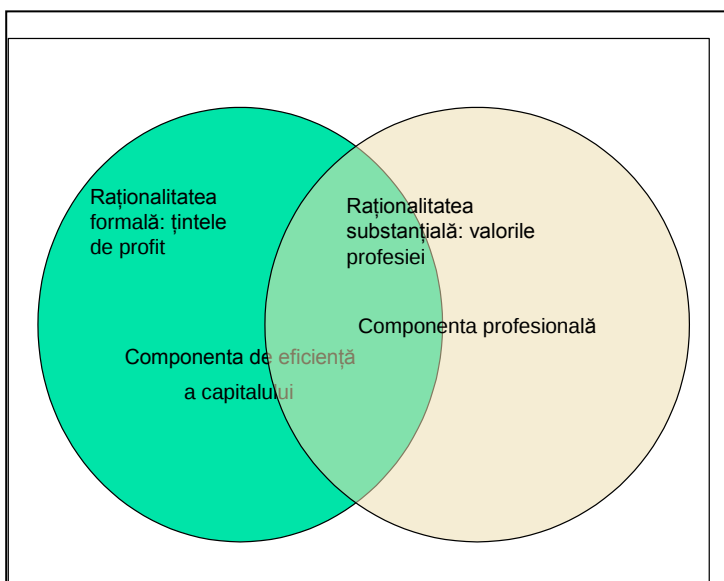
Deprofesionalizarea reprezintă pierderea *recunoașterii* și *influenței* sociale a unei ocupații, atât în interiorul întreprinderii și mai apoi în afara acesteia, în societate, urmată de *pierderea abilităților asociate* cu ocupația respectivă. Deprofesionalizarea se produce prin:

- scăderea autonomiei profesionale,
- mutarea autorității dinspre profesie înspre aparatul birocratic,
- raționalizarea birocratică,
- creșterea dependenței profesiei de tehnologii tot mai scumpe și mai sofisticate.

Factorul cost în cadrul noilor tehnologii este unul dintre cei mai importanți. Cu cât costul tehnologiilor este mai mare, cu atât rolul birocrăției în decizie crește în detrimentul *utilizatorului profesional* al tehnologiei.

Ne amintim că una dintre trăsăturile globalizării este răspândirea noilor tehnologii la o scară nemaiîntâlnită. Avem însă aici alt paradox: cu cât crește rolul tehnologiei cu atât aceasta este mai scumpă, iar riscul scăderii calității actului economic este mai mare datorită trecerii deciziei dinspre personalul *cu competențe în utilizarea tehnologiei* în mâna birocrăției – care decide din perspectiva raționalității financiare. Între *imperativul de eficiență financiară* și *imperativul profesional* pot apărea rupturi. Am văzut că raționalitatea în interiorul corporației este duală: formală și substanțială. Principalul vehicul al globalizării, cel puțin pe orizontala globului, este întreprinderea. Întreprinderea poartă în sine atât soluțiile la provocările mediilor în care se dezvoltă, prin intermediul

raționalității substanțiale și al profesionalizării, dar și sursele crizei, prin accentuarea eficienței formal-birocratice (raționalitatea formală). Mai mult, putem observa că tehnologia nu este o soluție în sine, aceasta operând în cadrul unui binom corp profesional-birocrație (utilizator-achizitor). Prin mutarea evaluării eficienței profesionale dinspre beneficiar înspre aparatul birocratic, întreprinderea modernă, arată Ritzer, își asumă riscul paradoxal al deprofesionalizării.

Întrepătrunderea dintre raționalitatea formală (imperativul de eficiență al capitalului) și raționalitatea profesională (imperativele profesionale) în cadrul întreprinderii moderne.

10. Globalizarea și antropologiile regionale. Poziția în logica sistemului și construcția realității sociale

Teoriile impactului globalizării asupra antropologiei, care devine *regională*, face trimitere la cercetările privind creșterea economică non-cumulativă, numite și teorii stadiale non-cumulative (Bădescu, **Istoria Sociologiei**, 1996, p. 8). Am intrat în atingere mai sus cu o parte din aceste teorii – cea a schimbului inegal.

Ne amintim că antropologia reprezintă *umanitatea* din spațiul social, ansamblul comportamentelor, atitudinilor, percepțiilor care definesc sociabilitatea la un moment dat. Sintetizând în câteva cuvinte, componenta antropologică a globalizării reprezintă și *raportarea la realitate* la un moment dat, care se modifică în funcție de direcția și de intensitatea globalizării. Construcția realului derivă din raportarea la realitate. Structura socială este dependentă, deci, de evoluțiile mentalului colectiv. Coordonarea acestui mental colectiv aparține elitelor. Există două mari tipuri de raportare la realitate, unul prin *hiperraționalizare* – în centrul sistemului, și altul generat de *inteligentsia* – în periferii.

Raportarea la realitate – cu toate implicațiile asociate este modificată de *epoca* în care se află societatea și de *poziția* în interiorul epocii față de alte societăți. „Schimbarea istorică poate fi fără creștere și deci, fără efect pozitiv” (ibidem). Efectele schimbării *pentru societățile rămase în urmă* sunt, după cum vom vedea, adesea perverse. Rezultă că acestea vor avea costuri mult mai mari pentru a ajunge să se integreze efectiv în noua epocă, costurile fiind legate tocmai de componenta antropologică, de conduitele conexe dezvoltării. Zona cea mai vulnerabilă și

problematică este aceea a elitelor, ele fiind acelea care distribuie sau mediază noile comportamente necesare progresului, prin politici administrative (administrația poate servi sau deservi dezvoltarea), fiscale (prin taxe și impozite se încurajează anumite activități economice și se descurajează altele), școlare (aici se distribuie modelele atitudinale și identitatea socială), culturale (prin cultivarea anumitor definiții privind succesul social, identitatea socială, tehnici de succes personal, demnitatea colectivă etc.).

Trecerea de la un stadiu la altul înseamnă *progres* în primul rând pentru societățile care inițiază stadiul respectiv. Progresul, în acest caz, semnifică intrarea cu succes a societății într-un proces autoîntreținut de dezvoltare economico-socială, cu efecte pozitive pentru toate straturile societății.³³ Din punct de vedere atitudinal, progresul societăților cu inițiativa stadiilor de evoluție este centrat pe *spiritul de economisire* (versus comportamente de consum) și pe *activitățile productive* (versus cele speculative)³⁴. Din punct de vedere instituțional, *activitățile-industriile demaraj* vor reuși să constituie o rețea de efecte și de instituții subordonate, ceea ce va conduce, în final, la progresul societății respective. Noul stadiu va marca intrarea sistemului mondial într-o nouă *epocă*.

Sunt situații în care **societățile subdezvoltate vor *arde etapele* pentru a intra în noua epocă fără a reuși neapărat extinderea progresului la nivelul întregii societăți.** Succesele locale vor forma „enclave” (economii de enclavă), cu industrii

³³ Conceptul de progres în ordinea civilizației a fost definit din acest punct de vedere de către W. W. Rostow, în **Etapele creșterii economice** (ed. în limba franceză, **Les Etapes de la croissance économique**, Editions du Seuil, 1963). Am avut în vedere pragul numit de Rostow *decolare*, care se referă la capacitatea de creștere economică într-un ritm constant și ca urmare a « auto-întreținerii » efectelor de relație interne.

³⁴ Rata de economisire sub 5% din PIB este tipică pentru societățile subdezvoltate.

relativ performante, cu o elită cosmopolită și cu comportamente de consum imitative (de regulă de lux). Dezvoltarea devine subdezvoltare adesea în societățile înapoiate. Economia de enclavă nu reușește să schimbe modul de producție primitiv (inferior) din societatea înapoiată, dezvoltarea ei făcându-se prin exploatarea restului societății. **Din punct de vedere atitudinal, societățile înapoiate nu vor beneficia de o etică adecvată a muncii și vor fi centrate pe comportamente imitative la nivelul consumului și al instituțiilor majore ale statului (vor rămâne necivilizate).**

Teoriile neoevoluționiste ale decalajelor dezvoltării arată **importanța decalajului de poziție, în detrimentul celui de epocă.** Societățile se diferențiază prin distanța temporală a intrării lor într-un stadiu sau altul pe linia evoluției istorice. Acesta este „efectul de poziție”. În raport cu acesta avem țări avansate și țări rămase în urmă în aceeași epocă evoluționară. Din punct de vedere al epocii avem „decalaje de epocă”. Există societăți înapoiate care aspiră la o poziție avansată în ierarhia sistemului mondial dar care sunt situate ca tip social în altă epocă istorică. Decalajul de poziție este cel care generează cele mai multe probleme la nivelul societăților înapoiate care aspiră să „ajungă din urmă” societățile avansate. Pentru a reuși, acestea vor trebui să-și schimbe setul de atitudini cu privire la procesele care au făcut posibil avansul societăților avansate, ori tocmai acest set de atitudini este cel mai greu de schimbat. Din acest motiv predomină *imitația*, ca tehnică atitudinală „la îndemână” de recuperare a decalajului. Problema este că, arată teoria formelor fără fond și celelalte teorii ale dezvoltării subdezvoltării, imitația generează în cele mai multe cazuri efecte perverse, adică subdezvoltare, prin barbarizarea păturilor superioare (care devin interesate doar de comportamentele de înfățișare, imitative) și deznădădăcească păturile de jos,

antrenându-le în procese de industrializare rău stăpânite și prost orientate de elite fără viziune.

Gherea este unul dintre primii teoreticieni ai problemei schimbării fără creștere, fără dezvoltare, deci fără progres. El arată că orbitarea țărilor mai înapoiate în jurul celor mai dezvoltate este obligatorie, dar nu produce neapărat bunăstare, observație axiomatică în analizele de dezvoltare ale lui Madgearu³⁵ și Manoilescu și, ulterior, ale școlii americane din jurul lui Immanuel Wallerstein.

Globalizarea antrenează procese de diferențiere în ierarhia bunăstării pe măsură ce sistemul mondial se maturizează și se extinde. Diviziunea muncii este rațională în raport cu nevoile centrului sistemului mondial. Raționalitatea se poate extinde și în raport cu logica periferiei – care poate deveni, astfel, semiperiferie, numai dacă elitele locale – care posedă pârghiile economice și culturale ale definiției spațiului social prin media, școală etc. – vor ști să protejeze și să încurajeze interesul public. Pentru a promova interesul național elitele vor trebui să susțină o politică fiscală și industrială, „acoperită” corespunzător de media (mass media furnizează

³⁵ „Capitalismul, ca sistem economic mondial nu pătrunde în masa largă a economiilor țărănești prin transformarea modului lor de producție pe baze capitaliste, ci numai prin aparatul comercial supunând întreaga ființă a economiilor țărănești poruncilor pieței capitaliste și luând din munca țărănească ‘plusvaloarea’ în forma câștigului comercial.” (Madgearu, 1926, p. 137, apud Madgearu, 1995, pp. 262-263, s.n.). Înțelegem că **transformarea modului de producție** este cheia progresului economic și social (de „civilizație”). Această transformare însă nu o va putea produce capitalul speculativ, ci, doar cel productiv: „Capitalismul comercial care se formează în România, este creația anexă a capitalismului extern invadant, funcțiunea lui fiind redusă numai la comerț și camătă, iar rolul său limitat numai la promovarea și dezvoltarea instituțiilor și instrumentelor necesare expansiunii capitalismului: consolidarea proprietății private, dezvoltarea aparatului de circulație și a instituțiilor de drept modern.” (Madgearu, **Evoluția economiei românești după războiul mondial**, Ed. Științifică, București, 1995, p. 19).

contextul mental al așteptărilor, al atitudinilor). Scopul acestor politici trebuie să fie îndreptat înspre **încurajarea distribuției corecte a beneficiului național**, ceea ce presupune că **între beneficiul întreprinzătorului și interesul public, prioritar este cel din urmă**. Conceptul prin care se diferențiază cele două noțiuni este, după cum ne amintim, acela de *competitivitate națională*. Capitalul se socializează, produce civilizație, prin distribuția salariilor în raport cu munca depusă. În acest fel, salariile vor putea fi în acord cu munca depusă dacă:

1. se investește în tehnologii care generează valoare cât mai mare cu muncă cât mai puțină (productivitatea muncii – tehnologie și resurse umane).
2. pe ansamblul societății predomină industriile (activitățile) care valorifică cel mai bine munca națională (muncă puțină cu valoare adăugată mare).
3. muncitorul are acces la produsul său și la produsele altora (în virtutea produsului său exportat sau schimbat) pe *piața națională*.

Măsura economico-socială a democrației, putem spune, este gradul de dezvoltare a pieței naționale. Piața națională este locul unde munca se întâlnește cu recompensa sa în termenii puterii de cumpărare.

Piața națională are, la rândul său, mai multe componente:

- piața internă a bunurilor;
- piața locurilor de muncă (unde diplomele pot fi sau nu acoperite în aptitudini; în caz contrar avem o inflație de etichete sociale, deci de pretenții, de unde rezultă un deficit de competitivitate și inflație monetară – comportamente de consum neacoperite în muncă);
- bursa – locul unde se măsoară direct eficiența întreprinderilor.

10.1. Mutații comportamentale globale și regionale

Vom trece în revistă câteva tipuri de comportamente atașate antropologiei globalizării din perspectiva *realului diminuat*. Acestea se manifestă relativ diferit în periferia sistemului comparativ cu centrul sistemului modern. Diferența constă și în ponderea lor. Dacă în centrul sistemului conduitele care obliterează esența omului sunt încă ținute sub control de structura vocațională a rețelei profesionale, în periferie acestea au adeseori impact stihial, ținând pe loc dezvoltarea liberă a personalității și a societăților. Cu cât comportamentele imitative sunt mai extinse – acestea sunt sursa principală a expansiunii exterioare a sistemului mondial modern, cu atât ponderea realului diminuat este mai mare.

Ne amintim că *realul diminuat* denumește spațiul în care se manifestă limitat comportamentele și energiile care generează ordine și armonie socială. Prin *real diminuat* înțelegem ansamblul fenomenelor care împiedică desfășurarea omului și a societăților la nivelul potențialului lor.

În centrul sistemului mondial una dintre principalele coordonate ale realului diminuat este *hiperraționalizarea* – reducerea relației sociale la o chestiune de eficiență (vezi capitolul consacrat, mai sus). Realitatea este redusă la ideea de *rezultat*, iar insul la un manipulator oarecare de fapte pentru a ajunge la acel rezultat. Relația socială este, în consecință, limitată la un ansamblu de manipulatori de fapte, societatea occidentală se *reproletarizează*, chiar dacă, după criteriul venitului, insul se situează undeva în clasa de mijloc. Insului nu îi mai trebuie ceea ce Marx numea conștiința de sine, capacitatea de autopercepție și, în consecință, individul nu mai are putere asupra contextului. De aceea spunem că realitatea este *diminuată*. Hiperraționalitatea

reprezintă orientarea dominantă a acțiunii sociale în centrul sistemului mondial, în societatea de consum occidentală contemporană.

În periferia sistemului situația este diferită. Aici fenomenul dominant este un complex ambivalent al elitelor – denumite adesea *intelligentsie* și cea mai importantă consecință a acestuia este *societatea abandonată* cu toată constelația de comportamente mai mult sau mai puțin anarhice (numite și „necivilizate”). Deși este orientată tot către consum, din motive ce țin de subdezvoltarea pieței interne și deci, a puterii de cumpărare, a lipsei competitivității naționale, acțiunea socială este mai puțin periclitată de problema hiperrationalizării. Aici, hiperrationalizarea s-ar putea referi mai degrabă la tratamentul salariatilor din „economii de enclavă” (întreprinderi-enclavă)³⁶. Raționalitatea dominantă este aceea a *capitalului de pradă*, de tip exploatator în raport cu interesele individului muncitor, care trăiește la limita decenței sau chiar sub aceasta, pe o piață imatură a forței de muncă în condițiile subdezvoltării pieței interne, în ansamblu.

În periferia sistemului sursa atitudinilor destructurante este complexul elitelor față de provocările la care societățile care le întrețin sunt nevoite să facă față. Am analizat mai sus această chestiune, sub forma conduitelor compradoare și leneșe la Gunder Frank, și a fracasomaniei la Hirschman. De asemenea, ne amintim de conceptul de *intelligentsie* – elita care-și abandonează

³⁶ Sintetizând cercetările lui Frank, Rostow și Hirschman asupra problemei, spunem că economia de enclavă este acea parte a unei societăți aflată în relații mai intense cu circuitul mondial financiar, tehnologic etc, unde există un coeficient mai ridicat decât media națională a salariului, dar care nu este suficient de puternic, sau nu este interesat, să producă efecte de relație, să multiplice succesul său în restul societății. Sunt situații în care industriile-activitățile enclavă sunt doar un mijloc relativ avansat de drenare a pluprodusului local.

funcția de coordonare socială pentru a deveni un releu cu slabe puteri între occidentul civilizat și poporul pe care îl desconsideră:

„Intelighenția constituie o clasă de agenți de legătură care au învățat meșteșugul civilizației ce urmează să fie adaptată ...”

„E vorba de aceia care au fost dezrădăcinați și descumpăniți din punct de vedere spiritual, fără a fi fost smulși din punct de vedere fizic din căminele lor strămoșești.” (Arnold Toynbee, **Studiu asupra Istoriei. Sinteza a volumelor I-VI de D.C. Somervell**, Humanitas, București, 1997, p. 526).

Fenomenul intelighentsiei este principalul responsabil de slaba competitivitate a societăților peste care „superfetează”. Intelighentsia și slaba competitivitate națională sunt cele două elemente prin care ne dăm seama că decalajul (și efectul de poziție) cuprind într-un impas foarte greu de depășit societățile *ajunse* de fenomenul globalizării, spre deosebire de societățile *motor* al globalizării. Societățile rămase în urmă prin abandonul elitelor se numesc *societăți părăsite* (sau *abandonate*). Fenomenul abandonului societăților de către elite este parte a *terorii istoriei* – concept lansat de Mircea Eliade, prin care înțelegem impactul evoluțiilor dominante asupra colectivităților rămase în urmă.

O caracteristică importantă a societăților părăsite este *natura disfuncțională a statului și administrației*, în general. Birocrația de stat capătă accente antinaționale prin caracterul *comprador* și prin *funcția de retard social* pe care o desfășoară în raport cu interesul public. Odată ce societatea este părăsită de elite și de stat, capitalul capătă și el funcții compradoare și deci, nu mai este factor de civilizație (nu mai ușurează munca), dimpotrivă, devine componentă a poverii sociale. Singurele zone în care există succes social sunt „economii de enclavă” (Rostow și Frank).

O parte din conduitele asociate realului diminuat le-am enunțat deja, cu prilejul analizelor pe marginea schimbului inegal. Vom enunța succint, în cele ce urmează câteva alte elemente componente ale realului diminuat³⁷.

10.2. Componente ale realului diminuat:

10.2.1. Emulația pecuniară

Principiul emulației pecuniare este descris de Veblen astfel: „scopul pe care îl urmărește fiecare individ prin acumulare este acela de a se plasa pe o treaptă superioară în comparația individului cu ceilalți membri ai unei comunități; această comparație are un singur criteriu (puterea pecuniară) deoarece toate elementele prestigiului pot fi cumpărate; atât timp cât comparația cu ceilalți este defavorabilă individului obișnuit, el va trăi într-o permanentă stare de insatisfacție; când va ajunge la ceea ce poate fi numit standard pecuniar normal (mediu) al comunității sau al unei clase sociale, individul nu va trece la o stare de satisfacție, ci va intra într-o lungă perioadă în care se va zbate în toate chipurile pentru a crea un decalaj între propria putere de cumpărare și cea medie a comunității (clasei), decalaj care să-i poată da individului certitudinea că el este în mod evident deasupra liniei de mijloc; starea de satisfacție se va instala doar atunci când avansul individului în termenii reputabilității pecuniare va fi suficient de mare încât va fi suficient de mare încât să-i fie greu individului mediu să-l ajungă din urmă.” (Veblen apud. Ungureanu, **Paradigme ale cunoașterii societății**, Humanitas, 1991, pp. 53-54).

³⁷ Discuția despre realul diminuat va continua la capitolul privind mutațiile socialității, respectiv în capitolul privind transformarea democrațiilor în rețele de interese.

Distrugerea vecinătăților. Pseudosocialitatea prin competiția posesiunilor, insul afișat. Societatea de status. Acestea sunt, înșirate, conduse și efecte asociate emulației pecuniare.

Emulația pecuniară este parte a fenomenului numit *realitate diminuată* prin aceea că reduce *vecinătatea* la competiția posesiunilor. Consecința este, în fapt, distrugerea vecinătăților. Vecinătatea este elementul/fenomenul prin care se exprimă viața comunitară în locuire, fiind caracterizată prin *relații mutuale de sprijin reciproc afectiv și material*. Ideal tipic, vecinul se situează la mijlocul axei imaginare între *străin* și *rudă*. Vecinătatea face posibilă ordinea inclusiv în marile orașe, acolo unde, cum arăta Jane Jacobs³⁸, străzile „au ochi”, relaționarea socială, inclusiv cu străinii, devenind un „balet social” – adică o delicată interacțiune (mediată de sprijinul reciproc al vecinătăților).

De fapt, emulația pecuniară ilustrează fenomenul mai adânc al reasezării sociabilității umane dinspre paradigma altruismului reciproc, adică a *întrajutorării necondiționate* – componentă majoră a *vecinătăților*, înspre compararea agresivă a posesiunilor și înfățișărilor. Înșii din *vecini* devin *înfățișați*, adică doar competitori. Sociabilitatea înfățișării sociale ne trimite și la alte consecințe, din care cea mai serioasă este aceea a *închipuirii*. Insul care se *înfățișază cu lucruri în fața celui alt* este și, cu sau fără voia lui, *închipuit*, pentru că substituie socialitatea naturală – întemeiată pe *capacitatea de a primi și a ajuta necondiționat* (altruismul reciproc) cu una derivată, aceea a afișării simbolurilor de status.

³⁸ „The Uses of Sidewalks: Safety” from *The Death and Life of Great American Cities* (1961) în Richard T. LeGates, Frederic Stout (eds.), **The City Reader**, Routledge, New York, 1997, pp. 103-108

10.2.2. Insul egocentrat

Insul egocentrat și componenta sa numită „viclenie” este o specie de inteligență primară (primitivă) centrată pe obținerea de foloase mai mult sau mai puțin „meritate”, deci, nu întotdeauna cu consimțământul celor în raport cu care se obțin. Foloasele respective pot fi considerate „nelegitime”. Aici, în viziunea lui Vilfredo Pareto, avem „speculatorii”, ale căror comportamente sunt centrate pe „combinații” (instinctul combinărilor). Până la un punct inovativi, aceștia nu au respectul lucrurilor deja întemeiate decât în raport cu interesul lor imediat, deci au o perspectivă deconstructivistă asupra realității.

Viclenia este o parte a relației sociale centrată pe urmărirea interesului, în sensul că reduce relația socială la problema eficienței schimbului, constituind o socialitate degradată, aflată, adesea, în dezacord cu ceea ce este îndeobște cunoscut ca fiind „moral” (corect). În limbaj popular, înșii dominați de astfel de conduite se mai numesc și „descurcăreți”. Problema „descurcărilor” este proiecția așteptărilor lor în spațiul social. Perspectiva este pe durata scurtă, speculativă și hedonist-consumeristă, deci nu este de natură să încurajeze o eventuală decolare a societății în ansamblu. Ca și grupul social al celor „cu fițe”, chiar dacă din punctul de vedere al statisticii veniturilor pot face parte din clasa de mijloc, din punct de vedere comportamental-atitudinal constituie o *lumpenburghezie*, adică o clasă centrată pe profitul imediat, mai mult sau mai puțin mărunț și periferică atât în raport cu centrul sistemului mondial cât și față de progresul societății în care își desfășoară activitățile.

10.2.3. Insul nevoit

În general, insul excentrat este un *om nevoit*, oricât de mulți bani ar avea. Insul nevoit este *în-chipuit* (Bădescu, 2002),

fiind lipsit de modestie și deci incapabil de relaționare socială de substanță. Consecința *închipuirii* este, în plan personal, anarhia personalității – când comportamentul la impuls este dominant, iar în plan social cea mai serioasă consecință este inflația de pretenții (status fără acoperire în aptitudini de muncă).

Spunem că omul devine *nevoit* pentru că își reduce existența la nevoile de consum, adică la scara biologiei. Desigur, această existență poate fi destul de sofisticată – există o cultură piramidală a consumului, în funcție de venit, de rafinamentul tentațiilor etc. Odată cu omul nevoit societatea devine *minimală* pentru că insul nevoit este egocentric, el nu se mai revendică din *comuniunea cu un Celălalt* (viața comunitară).

10.2.4. Societatea abandonată

În ipoteza noastră, *societatea abandonată* este expresia unui deficit de reformă, și, implicit, a unei integrări parțiale în sistemul ordinii civilizate. Principala caracteristică a societății abandonate este *caracterul disfuncțional al statului și administrației*, în general. Administrația de stat obține particularități iraționale prin *caracterul de pradă al impozitării*³⁹, *deficiențele grave din sistemul judiciar*, precum și prin *funcția de înapoiere socială* care se exercită în raport cu interesele publice. La nivel de sistem politic, una dintre manifestările de *abandon al societății* de către elite este *politicianismul*. Acesta reprezintă subordonarea interesului public intereselor personale adiacente funcției. Partidul este un vehicul,

³⁹ „Țările din fostul bloc sovietic și de Est sunt considerate printre cele șase din ultimele 10 țări din punct de vedere al numărului de plăți fiscale [96] pe care o companie trebuie să le facă. România, Ucraina, Uzbekistan și Belarus sunt clasate în ultimele patru în lume în ce privește această măsură ...”

(World Bank and PricewaterhouseCoopers. 2008. *Paying Taxes 2008. The Global Picture* http://www.doingbusiness.org/documents/Paying_Taxes_2008.pdf, [nov. 2008], pp. 38-39).

acceptat de conștiința publică și de „Europa”, folosit, totuși, pentru a obține bogăție rapid. Ideea politică, care ar fi trebuit să fie legătura dintre interesele colective și de administrare a puterii în stat, este mult diminuată, dacă nu chiar absentă în întregime.

În aceste condiții, capitalul devine un factor de civilizație, ca urmare a excepțiilor din sistem, datorită contextului internațional în care este inclusă societatea înapoiată (ca membră NATO și UE), antreprenorii asumându-și funcțiile pe care statul și componentele ideologice "clasice" ale societății civile nu reușesc să le realizeze. Deconectarea dintre „țara reală”, „a celor care muncesc”, și „țara legală” - a celor care conduc, implică riscuri mari pe termen mediu și lung, tipic pentru guvernele slabe. Având în vedere creșterea pieței locale fără nicio politică aparent coerentă, se pare că societatea are propriile puteri pentru a se dezvolta, dar pentru cât timp, fără o politică stabilă și vizionară și fără un sistem legitim al justiției?

Într-una din analizele sale regionale, *The Economist Intelligence Unit* (Thorniley, 2008⁴⁰) observă că piața românească este supusă unui proces rapid de creștere-maturizare (prin ridicarea puterii de cumpărare și a concurenței), unele dintre noile întreprinderi fiind standarde de eficiență pentru toată Europa. În același timp, sistemul judiciar este în continuare un obstacol serios pentru dezvoltare („punerea în aplicare a legilor este, ca de obicei, principala durere de cap”), iar acțiunea politică este haotică și ineficientă („absurditatea politică este mai mult decât un risc ...”).

Unul dintre cei mai puternici indicatori indirecți ai acestui tip de deficit (ai *politicianismului*) este încrederea în justiție. Percepția publică a sistemului judiciar trimite, printre

⁴⁰ Thorniley, Daniel.. „Romania – The business outlook”, *The Economist Intelligence Unit. Corporate network*, February 2008, electronically distributed material.

alte, la gradul în care spațiul social este perceput ca fiind „drept” sau „nedrept”, în sensul de calitate de distribuție a puterii în stat și societate, prin urmare, în politică. La începutul anului 2007, 26% dintre românii intervievați aveau încredere în sistemul de justiție, în condițiile în care 62% dintre magistrații au arătat că „există presiuni politice în cazul anchetelor efectuate”.⁴¹

Prin urmare, nu este surprinzător că încrederea în clasa politică este la un nivel minim. În decembrie 2007, 80% dintre români erau de părere că membrii parlamentului îi reprezintă „puțin sau foarte puțin”, fiind excesiv de preocupați de propriile lor interese și de afaceri⁴².

⁴¹ **Gândul**, Justiția e chioară, <http://www.gandul.info/actual/justitia-e-chioara.html?3927;276619> [nov. 2008].

⁴² **Gândul**, Conform unei cercetări CURS Traian Băsescu, un președinte de nota 6, <http://www.gandul.info/politica/traian-basescu-un-presedinte-de-nota-6.html?3928;2337717> [nov. 2008].

11. Ciberspațiul – extinderea pe orizontala spațiului

„Ciberspațiul este un concept stabilit de către scriitorul SF W. Gibson (1982) pentru a desemna apariția chiar în viitorul apropiat a unei rețele de computere unde indivizii vor putea călători mental prin matrici de date. Termenul este folosit acum pentru a descrie internetul și alte rețele de informatică.” (Loader, p. 229)

Conceptele cheie, așadar, prin care înțelegem trăsăturile ciberspațiului sunt *rețeaua, computerul, spațiul mental, matricea de date*.

Ciberspațiul reprezintă o lume *posibilă, dar reală – realitatea virtuală*. O lume fără corespondent neapărat în realitatea fizică, dar care produce efecte asupra noastră, și al cărei suport este *raționamentul binar* (construit *doar* din combinații de 0 și 1), total diferit de cel natural, procesat de către computer. Această realitate construită printr-o nouă logică (binară) se sprijină pe puterea de calcul și de transmitere a informației *prin rețele de calculatoare*. Realitatea astfel vehiculată are forma *matricilor de date*, fiind de la bun început *structurată într-o logică prestabilită* (matriceală). Având ca suport această rețea, gândul poate construi noi realități sau poate fi încadrat în matricile generate binar, constituind astfel *realitatea virtuală*, unde *determinațiile fizice ale realității contează mai puțin sau deloc*. Aici insul se va alătura unei *structuri de masă*, altor milioane de indivizi care călătoresc mental sau care sunt încadrați în matricile care circulă în rețeaua informatică respectivă (*internetul*):

„... unii comentatori ai fenomenului au sugerat că rețelele informatice [ICT⁴³] facilitează apariția unor noi forme de relaționare umană care se numește *ciberspațiu*: un domeniu public generat de computer care nu are granițe teritoriale sau atribute fizice și poate fi folosit la nesfârșit.” (Loader, p. 1)

Ciberspațiul, așadar, este un *fenomen șoc*. Pentru prima oară tehnologia încadrează omul *la nivel de masă* într-o nouă logică (binară, generată de tehnologia însăși), îl separă de lumea cunoscută și-l integrează într-una nouă – realitatea virtuală, generată de rețele (informatice și de cei care le stăpânesc).

Prin urmare, componentele ciberspațiului sunt:

- Restructurarea lumii ca ansamblu de relații informatice – rețele informatice;
- Realitatea socială este generată informatic;
- Mentalitatea colectivă se restructurează. Prin rețele informatice se poate călători mental;
- În consecință, realitatea fizică are o importanță redusă (nu există granițe fizice, iar atributele fizice sunt minimale ca importanță).

11.1. Internetul

Concept subordonat ciberspațiului, asigurându-i acestuia infrastructura, **internetul este o matrice de comunicare în formă de rețea bazată pe telecomunicații și computere, conexând la scară globală milioane de persoane.**

O alăturare de televiziune ar fi interesantă. Chiar dacă are acoperire mondială prin stațiile de retransmisie prin satelit,

⁴³ Information and communications technologies.

rețeaua de televiziune este o *comunicare univocă*: receptorul nu poate modifica sau răspunde la mesajul emițătorului. Realitatea nu este transmisă ca matrice de date, deci nu poate *produce* o nouă realitate, cel mult o poate altera pe cea existentă prin manipularea mentalului privitorului. Internetul este, deci:

- matrice de date (rețea de comunicații electronice),
- aptă să se multiplice/modifice prin adăugarea fiecărui nou utilizator (care poate propune noi realități),
- care are capacitatea de a *relaționa simultan* milioane de persoane,
- și care nu este controlat – teoretic – de un guvern anume sau de un singur guvern.

„Până în momentul de față, cea mai puternică caracteristică a acestei matrice a rețelelor informatice și comunicaționale, care constituie internetul, care leagă milioane de oameni la scară globală, este că crește foarte rapid zilnic, ia noi forme și direcții de manifestare ca urmare a acțiunilor voluntare ale participanților și, se pretinde, nu este controlată de o singură autoritate.” (Loader, p. 1)

Într-adevăr, internetul este atât de divers încât nu este controlat de o singură autoritate, însă este sau poate fi *supravegheat* de grupările care sunt interesate și au mijloacele financiare și tehnologice să *urmărească* comunicarea derulată prin intermediul internetului și a altor mijloace de comunicare digitală.

11.2. Realitatea virtuală

Un nou element definitoriu al globalizării contemporane este *realitatea virtuală*. Iar cea mai importantă trăsătură a acesteia este dispariția coordonatelor de timp și de spațiu ale raportării la realitate. Chestiunea este ieșită din comun întrucât omul este o *ființă spațială*. Spațiul înseamnă teritoriu, iar teritorialitatea este *definită cultural*. O bună parte din patrimoniul cultural al umanității se referă tocmai la definirea identitară a spațiului (tradiția, cunoașterea în științele sociale, arta). Din această perspectivă realitatea virtuală este o provocare majoră pentru identitatea omului ca ființă culturală – cultura este etajul unde omul își definește spațiul pe coordonate spațio-temporale prin tradiții, simboluri etc.

Realitatea virtuală este, așadar, principala componentă a noului spațiu lipsit de caracteristici fizice și chiar de temporalitatea „normală”, definită cutumiar, în care timpul are sens și este transmis din generație în generație. Ruptura cu vechile înregistrări ale răspunsurilor umanității la provocările mediului (cultura) poate fi totală: **„Realitatea virtuală este tehnologia prin intermediul căreia indivizii interacționează și experimentează medii generate de computer.”** (Loader, p. 99)

În realitatea virtuală cele două coordonate majore ale culturii și civilizației – spațiul și timpul, sublimează într-o nouă formulă, pe care o denumim *mediu, context* sau *situație*. Calculatorul generează situații, contexte și medii care pot avea sau **nu** corespondent în realitate. Puterea politică și marile companii se pot înstăpâni peste spațiile și colectivitățile *reale*, pot stăpâni spații, fără să fie **actual prezente** în acele spații, cum se întâmpla în faza colonialismului secolelor XIX-XX.

Prin intermediul realității virtuale omul are acces *complet*, dacă nu la rescrierea, cel puțin la controlul mentalului colectiv prin construirea unui mediu de interacțiune total separat de

tradiția culturii omenеști și prin posibilitatea suspendării insului față de rădăcinile sale spațio-temporale. De aici înainte, cel puțin teoretic, cei care controlează ciberspațiul pot *produce* oameni în raport cu propriile prescripții, pentru că nu mai este nevoie de *prezența* comunității de apartenență în procesul de socializare. Este nevoie doar de plasarea prelungită (adictivă) a insului în fața computerului pentru a-l cuprinde într-o nouă matrice comportamentală (*matricea de date*).

11.3. Ciberspațiul și Uniunea europeană

Uniunea Europeană are o abordare „socială” asupra ciberspațiului, punând accent asupra laturii *de cunoaștere* și de *suport* prilejuite sau facilitate de computer. Pentru Uniunea Europeană computerul este cel mai bun instrument pentru revoluționarea societății: transformarea acesteia în *societatea întemeiată pe cunoaștere*. În acest sens, UE derulează politici de liberalizare a piețelor, în special a celor de telecomunicații sau proiecte, de tipul rescrierii curriculei școlare pentru integrarea computerului în mediul educațional. Vom prezenta, punctual, progresul Uniunii Europene în domeniu.

11.3.1. Istoric – (legislativ)

1987 – Comisia Europeană lansează programul de liberalizare a piețelor telecom care se încheie în 1998

2002 – Directiva 733 din 2002 privind înființarea domeniului „.eu”

2005 – Inițiativa 2010 (i2010) prin care se dorește:

- a. crearea unui ciberspațiu european integrat,
- b. întărirea cercetării în domeniul informaticii și comunicațiilor (ICT),
- c. susținerea proiectelor de incluziune socială și de creștere a calității vieții *cu ajutorul* informaticii.

2005 – acțiunile ICT sunt încadrate în contextul Programului de la Lisabona – privind „acțiuni comune pentru creștere și forță de muncă”. Scopurile strategiei de la Lisabona privind ICT sunt următoarele (2007):

- a. creșterea productivității muncii,
- b. crearea unei economii digitale deschise și competitive,
- c. stimularea inovației pentru a face față provocărilor globalizării și schimbărilor demografice⁴⁴.

Prin:

1. creșterea ponderii ICT în cercetare-dezvoltare (Research&Development – R&D) la circa 26%,
2. dezvoltarea administrației publice și mai buna sa integrare în societate prin informatizarea sa (programele de eguvernare prin care cetățenii au acces la administrație „direct”, de la computer),
3. creșterea calității forței de muncă prin dezvoltarea unor soluții de menținere-creștere a calității vieții prin *eHealth* și *Independent Living*,
4. promovarea eficienței energetice prin inovare.

11.3.2. Concepte cheie ale abordării oficiale a Uniunii Europene asupra ciberspățiului

- Societatea informațională – *information society*
 - Societatea informațională presupune generalizarea cunoașterii ca bază a relațiilor sociale (societatea întemeiată pe cunoaștere) care, la rândul ei, devine posibilă prin socializarea (democratizarea) accesului la tehnologiile de comunicare digitale și

⁴⁴ vezi **The Lisbon Strategy and the Information Society**, document al Uniunii Europene, martie 2007

pe dezvoltarea acestor tehnologii. Comunicațiile mobile și computerul, ca parte a rețelei informatice, sunt actori majori ai societății informaționale, în contextul liberalizării pieței telecomunicațiilor.

- ICT – tehnologia comunicării bazată pe computer - *information and communications technologies*
 - Această tehnologie se întemeiază pe *matrici de date* (baze de date), pe *noduri de rețea* care stochează aceste matrici sau/și care permit accesul la *rețeaua* de comunicare. În ICT fiecare utilizator are o identitate digitală, unde prin utilizator înțelegem atât persoane, instituții cât și acțiuni ale acestora (tranzacții).
- Economia digitală – *digital economy*
 - Economia întemeiată pe ICT – telecom, computer, internet – comunicații digitale
 - La nivelul anului 2007 circa 15.7% din comunicațiile din UE se derulau prin structuri de mare viteză (*broadband*), 96% din școli aveau acces la internet (67% *broadband*), cu 74% din profesori folosindu-se de computer ca mijloc de educație⁴⁵.

⁴⁵ Pentru comparație, câteva date privind România, din aceeași perioadă: „Numărul utilizatorilor de Internet din România a depășit pragul de cinci milioane în luna august, iar rata de penetrare se apropie de 25%, cu circa o jumătate de punct procentual peste nivelul înregistrat la sfârșitul primului trimestru, însă rămâne cea mai scăzută din Uniunea Europeană (UE).

După primele opt luni, totalul navigatorilor pe Internet din România a crescut cu circa 120.000 de persoane față de primul trimestru, la 5,06 milioane de utilizatori, respectiv 23,9% din totalul populației, estimată la 21,15 milioane de locuitori, potrivit datelor InternetWorldStats (<http://www.internetworldstats.com/stats4.htm>).

România are, în continuare, cea mai scăzută rată de penetrare a serviciilor de Internet din UE, unde media este 51,8%. Următorii clasați sunt Bulgaria, cu o rată de 28,7% și Ungaria, cu 30,4%. La polul opus, Suedia are o rată de penetrare a Internetului de 75,6%, fiind urmată de Portugalia, cu 73,8% și Olanda, cu 73,3%. În UE, rata de penetrare s-a majorat cu aproape 3%, până la 54,2%, numărul total de utilizatori ai Internetului fiind cu circa 14 milioane peste nivelul de la sfârșitul lunii martie, respectiv 267,45 milioane de persoane din totalul de 493,1 locuitori ai Uniunii. La nivel mondial, Internetul și-a majorat rata de penetrare cu 2%, la 18,9%, totalul utilizatorilor fiind de 1,244 miliarde de persoane, cu

- Cunoașterea întemeiată pe cunoaștere – *knowledge society*
- Alfabetizarea digitală – *digital literacy*
 - Accesul segmentului de business și al populației în general (inclusiv a celei cu probleme sociale) la ICT
- Unificarea ciberspățiului – *digital convergence*
 - Desemnează *capacitatea* tehnică și socială (culturală) a fiecărui cetățean de a fi conectat oricând, oriunde și calitativ la servicii de comunicare.⁴⁶
 - Totodată, *digital convergence* reprezintă „puterea cetățenilor de a alege ceea ce doresc să vadă, când și unde doresc să vadă.”⁴⁷
 - Implicațiile programului de convergență digitală pot fi foarte importante și de natură variată: economice, sociale și culturale (*digital preservation*,

circa 130 milioane mai mult decât în luna martie. Totalul navigatorilor pe Internet este cu 244,7% peste nivelul anului 2000 și cu aproape 40% mai mare decât după primul trimestru al anului, când creșterea era de 208,7%. Statele Unite și Canada păstrează prima poziție, ca pondere a utilizatorilor de Internet în totalul populației, respectiv 70,2%, însă creșterea a fost de numai 0,5% față de martie 2007. Din Asia continuă să provină cei mai mulți utilizatori, respectiv 459,4 milioane de persoane din totalul de 3,7 miliarde de locuitori ai continentului, cu circa 60 milioane mai mulți decât la finele primelor trei luni ale anului, dar rata de penetrare este de numai 12,4%. Australia și Oceania au, în continuare, cea mai mare rată de penetrare a Internetului la nivelul populației, respectiv de 55,2%, cu aproape 2% peste luna martie.

După ce Africa înregistra cea mai mare rată de creștere față de anul 2000, respectiv 638%, la finele celui de-al treilea trimestru a fost depășită de Orientul Mijlociu, unde totalul navigatorilor pe Internet s-a majorat de aproape 10 ori (920,2%) față de 2007 și a ajuns la 33,5 milioane de utilizatori.” (Mediafax, 6 nov. 2007).

Pe de altă parte, Silviu Hotăran, directorul Microsoft România arăta că în oct. 2007 Microsoft România a înregistrat în anul fiscal încheiat la 30 iunie o creștere de 53%, avansul fiind unul dintre cele mai mari din Europa Centrală și de Est. Regiunea a avut cea mai mare rată de creștere la nivel global în intervalul menționat. (Mediafax, 26 oct. 2007).

⁴⁶ i2010 High Level Group. **The Challenges of Convergence. Information space. Innovation&Investment in R&D. Inclusion**, document al Comisiei Europene, decembrie 2006

⁴⁷ **Europe – Information society. Culture and Society**, www.ec.europa.eu/information_society

digital libraries etc.). Digitalizarea bibliotecilor, fie și numai a celor europene, ar însemna nu numai conservarea unui patrimoniu inestimabil ci și *democratizarea accesului la cultură* prin punerea sa la dispoziția publicului.

- eGuvernare - *e-government*
 - Subordonat socializării și democratizării ciberspațiului prin integrarea administrației publice în spațiul virtual la care au acces tot mai multe persoane, translatarea relațiilor cu statul în realitatea virtuală – care devin astfel mai transparente și mai rapide ...
 - În primăvara 2007 circa 50% din procedurile birocratice de stat erau incluse în acest program la nivelul UE⁴⁸.
- eSănătate - *E-health*
 - Concept inclus actualmente în i2010, are în vedere „folosirea mai bună a tehnologiilor care dau posibilitatea pacienților de a-și îmbunătăți situația și care salvează viața”⁴⁹. Într-o definiție mai nouă, Comisia Europeană arată că eSănătate reprezintă „o sănătate mai bună pentru bani mai puțini” – fiind considerată un răspuns la provocările majore ale sistemelor sanitare.

O descriere de ansamblu a situației din perspectiva UE:

„O raritate acum 15 ani, telefoanele mobile sunt acum peste tot. Internetul furnizează fluxuri nelimitate de informație. Ni se oferă o gamă nemaîntâlnită de servicii de date și de informație, în felul acesta conexându-se lumile radiodifuziunii și ale telecomunicațiilor, până

⁴⁸ The Lisbon Strategy and the Information Society, European Commission, martie 2007

⁴⁹

http://ec.europa.eu/information_society/eeurope/2005/all_about/ehealth/index_en.htm

acum separate. Această revoluție în tehnologia informației dă naștere societății informaționale – acasă, la școală și la locul de muncă. Uniunea Europeană, prin politicile și acțiunile sale, a susținut această revoluție încă de la începuturile sale.

Revoluția comunicațională este condusă de către tehnologie și de forțele pieței. Uniunea Europeană s-a aflat în centrul acestui proces, stabilind ritmul deschiderii piețelor, având grijă să mențină oportunități egale pentru toți participanții, creând o structură regulativă dinamică, apărând interesele consumatorilor și chiar stabilind standarde tehnice. Vechile monopoluri publice din lumea telefoniei, care guvernau odată piețele naționale supraprotejate au suferit schimbări dramatice. Noi firme cu comportament de piață agresiv și inovativ, începând să ofere servicii noi și atractive. Competiția a obligat prețurile să se miște în jos, în timp ce calitatea a crescut”.⁵⁰

Cyberspațiul este, după cum vedem, parte a unei revoluții neoindustriale⁵¹, denumită *societatea informațională*, din perspectiva politicilor Uniunii Europene. Transformarea societății într-una informațională (sau a cunoașterii) reprezintă revoluția „condusă de tehnologie și de forțele pieței”⁵², prin care internetul intră în obișnuință de la cea mai fragedă vârstă, facilitând comunicarea între toate straturile societății. Comunicarea mediată de internet revoluționează accesul la cultură, dar mai cu seamă raporturile dintre stat și cetățean.

⁵⁰ http://europa.eu/pol/infso/overview_en.htm [nov. 2009]

⁵¹ Nu am folosit termenul de postindustrialism întrucât cel din urmă desemnează o societate întemeiată pe servicii. Desigur, lumea IT este una a serviciilor, însă este dominată de realități aspațiale și atemporale, de realitatea virtuală.

⁵² http://europa.eu/pol/infso/index_en.htm [nov. 2009]

Așadar, noua societate informațională are două componente majore: 1. societatea întemeiată pe cunoaștere și 2. democratizarea” accesului la tehnologia informației („preventing the digital divide”).

Primul aspect privește recuperarea decalajelor în cercetare-dezvoltare față de Statele Unite și Japonia prin dezvoltarea tehnologiilor de ultimă generație, în special ale celor din domeniul comunicării. Tehnologiile comunicării și informației constituie în bună măsură vârful de lance al cunoașterii și al economiilor în care indicatorul R&D (cercetare/dezvoltare) are o pondere mare.

Cel de-al doilea punct se referă la extinderea accesului păturilor largi la internet, telefonie mobilă, etc. Uniunea Europeană a dezvoltat o serie de politici, cristalizate în special în Directiva 733 din 2002 care are ca scop atât convergența „comunicațiilor rețelelor electronice și serviciilor”, dar și înființarea domeniului .eu (versus .org sau .com – care desemnează fie un monopol american fie un areal insuficient aspirațiilor la identitate europeană a Uniunii). Politicile aferente se desfășoară sub sintagma „mai bine online decât la coadă”, marșând pe puterea de expresie a sintagmei în limba engleză: „better online than in line”.

Conceptul european axat pe *informație* omite însă că substanța ordinii este dată de spiritualitate, care este altceva decât informație. Informația distribuită nu este decât un nou nivel al administrației comunicării. Cultura – ca ansamblu de lucruri *semnificate* este mai mult decât informație. Ar fi fost nevoie ca unitatea de analiză a politicilor de integrare prin intermediul ciberspățiului să mai integreze un termen în relația *ins-stat-economie*, și anume *comunitatea* – aceasta fiind sursa definițiilor identitare.

12. Impactul globalizării tehnologiilor comunicațiilor asupra socialității

12.1. Noi tipuri de relații sociale.

Din perspectiva socialității, globalizarea are implicații pe două paliere. Primul este acela al sociabilității ca atare – globalizarea modifică structurile intime ale relaționării umane. Cel de-al doilea plan are în vedere cadrul relațiilor sociale la nivel macrosocial. Aici apar mutații în ceea ce privește modul de luare a deciziilor – rețelele de interese sprijinite pe logistica hipersofisticată a ciberspațiului capătă o importanță deosebită, statul și ideologia statului național intrând într-o nouă criză (a treia, după experiența anarhototalitarismelor nazist și sovietic și a paradigmei postmoderne – conform căreia națiunea este doar discurs, iar statul doar o expresie ideologică a acestuia).

Vom iniția discuția despre slăbirea ordinii prin enunțarea mutațiilor la nivelul relațiilor interumane urmând ca, ulterior, în cadrul capitolului destinat guvernării prin rețele să încheiem ciclul analizei despre criza statului contemporan.

12.1.1. La nivelul sociabilității

12.1.1.1. „Întreruperile” – Thomas Friedman

Unificarea spațiului de comunicare în cadrul vastului ciberspațiu antrenează fragmentarea și pierderea semnificațiilor comunicării. Paradoxală problema, într-adevăr. Vom încerca înțelegerea ei cu ajutorul teoriei lui Friedman privind „epoca întreruperilor”.

Sunt două implicații majore ale *globalizării comunicațiilor* asupra relațiilor umane: contactul instantaneu/permanent și înstrăinarea socială a celor aflați în contact. Desigur, aceste

trăsături nu se manifestă întotdeauna simultan, însă aceste efecte-caracteristici ale globalizării comunicaționale afectează în bună măsură relațiile sociale. Thomas Friedman, comentator la „The New York Times”, deținător a trei premii Pulitzer, reunește implicațiile acestea sub termenul de „întreruperi”: indivizii sunt alături, de regulă ca urmare a unei comunicări de tip instantaneu (internet, telefon mobil etc.), însă sunt perfect separați, chiar dacă interacționează funcțional. Iată un paragraf din povestea descrisă de Friedman.

„Am arătat spre mine ca fiind persoana pe care el trebuia s-o întâlnească, iar el a dat din cap și a continuat să vorbească cu cine o fi fost la celălalt capăt al firului. Când a ajuns și bagajul meu, l-am apucat de mâner; șoferul a arătat spre ieșire și eu l-am urmat, în timp ce el continua să vorbească la telefon. Când am intrat în mașină, l-am întrebat dacă știe unde e hotelul meu, iar el a răspuns că „nu”. I-am arătat adresa - după care s-a întors la convorbirea telefonică. După ce mașina s-a pus în mișcare, am văzut că rula un film pe ecranul consolei - pe display-ul plat pe care de obicei se prezintă sistemul de navigație GPS. Am observat asta pentru că între vorbitul lui la telefon și film abia mă puteam concentra. Eu, din nefericire, eram pe scaunul din spate, încercând să termin un articol la laptop. Când am scris tot ce am putut, mi-am scos iPod-ul și am ascultat un album Stevie Nicks, în vreme ce el a continuat să vorbească, să conducă și să se uite la film. După ce am ajuns la hotel, am reflectat asupra călătoriei: eu și șoferul fusesem împreună timp de o oră și ambii făcuserăm șase lucruri diferite: el a condus, a vorbit la telefon și s-a uitat la film, eu am călătorit, am lucrat la laptop și am ascultat muzică la iPod. Un singur lucru n-am făcut niciunul: să vorbim unul cu celălalt.” - Thomas Friedman, **Epoca întreruperilor**, în „Business magazin”, nr.107 (44/2006), p. 74

Logica „întreruperilor” intră în sfera unuia dintre paradoxurile globalizării. Astfel, expansiunea comunicării - ca

unificare a spațiilor și creșterea frecvenței schimbului de informații, nu unește oamenii pentru că nu creează *capital social*⁵³. De fapt, situația apare paradoxală doar în virtutea confuziei dintre *informație* și *semnificație*. Mesajul comunicat poate fi informativ după cum poate fi sau nu și semnificativ. Informația nu creează ordine, doar vehiculează date despre lucruri. Ordinea se construiește permanent printr-o rețea invizibilă de fapte semnificative. Acestea se comunică prin intermediul actorilor care au legitimitate, care au ascendență asupra identității personale. Comunicatorii de semnificații sunt, de regulă, ancorați în marea cultură (tradiție), prin carte, familie, școală. Ori noile tehnologii am văzut că sunt atemporale și aspațiale. Nu trebuie să facem confuzie între *cantitatea* de informație și *calitatea ei* – capacitatea de a construi ordinea. În definitiv, realitatea virtuală poate însemna că mcdonaldizarea a atins și palierul circulației informației.

12.1.1.2. Ciberspațiul este mai mult decât tehnologie

Determinant pentru noile implicații asupra socialității și sociabilității umane este caracterul revoluționar al noilor tehnologii de comunicare și de gestiune a spațiului și timpului.

⁵³ Robert Putnam este unul dintre autorii contemporani care a resuscitat în ultima perioadă conceptul de *capital social*, pe paradigma durkheimiană. Redăm mai jos, cu cuvintele autorului, câteva dintre trăsăturile conceptului:

„Whereas physical capital refers to physical objects and human capital refers to properties of individuals, social capital refers to connections among individuals – social networks and the norms of reciprocity and trustworthiness that arise from them. In that sense social capital is closely related to what some have called «civic virtue». The difference is that «social capital» calls attention to the fact that civic virtue is most powerful when embedded in a dense network of reciprocal social relations. A society of many virtuous but isolated individuals is not necessarily rich in social capital.” (Putnam, p. 18)

“The reciprocal obligations ... represent, I must underline, forms of social capital.” (Putnam, p. 315).

Noile mijloace de comunicare fac posibil controlul total asupra acestor două coordonate ale identității și cunoașterii umane. Pentru prima oară omul a construit un instrument care este mai mult decât o simplă prelungire a simțurilor, **redefinind spațiul și timpul prin neantizarea înțeleșurilor tradiționale acestora. Spațiul și timpul ca dimensiuni fizice și culturale nu mai contează** în noua realitate generată de computer. Aceasta pentru că „mașina” are „o logică proprie”, un sistem de operare și alte programe adiționale care condiționează accesul omului la cunoștințe, acțiuni, chiar emoții, etc. Mai mult, mașina are capacitatea de a-și supraveghea „logica”, proces la care pot participa doar anumite persoane cu pregătire profesională și acces strict specializate.

A doua sursă a dispariției spațiului și timpului tradițional este dată de faptul că **utilizarea mașinii implică în sine recrearea spațiului și timpului (realitatea virtuală) prin intermediul tehnicilor multimedia**. O a treia cauză este **caracterul interactiv al relației om-mașină**. Computerul are nevoie, obligă utilizatorul să-i răspundă. Dacă nu primește răspuns, se blochează sau nu execută comanda. Această caracteristică derivă din primele două: mașina are logică și recrează spațiul și timpul. Relația socială a fost revoluționată.

Cyberspațiul presupune, după cum vedem, o tehnologie solicitantă pentru individ. În același timp este foarte utilă. Cu ajutorul computerului, individul poate deveni *autosuficient* din punct de vedere funcțional față de alții. Pentru a-și câștiga traiul și chiar pentru a se distra (socializa), individul poate trăi, cel puțin aparent, foarte bine prin intermediul calculatorului, care-l integrează în marea rețea a ciberspațiului, alături de alți utilizatori. **Condiția socialității umane se degradează prin faptul că mulți dintre oameni ajung la condiția de simpli utilizatori ai rețelei de computere**. Individul *utilizator* nu decide

nimic, el doar folosește calculatorul, **în condițiile oferite de calculator** sau execută sarcini care i se transmit prin intermediul computerului. Revenind la condiția individului, procesul prin care ciberspațiul amplifică și încurajează însingurarea este numit „multiplicare polifonică, ... izolare, ... acces fracturat la «civilizația universală»” etc., ingrediente tipice ale maladiilor de tip psihanalitic (Baddeley în Loader, op. cit., p. 83).

12.1.2. Relațiile sociale de gradul trei și patru (Calhoun)

Insul devine *proletar informatic* – persoană care nu are control asupra spațiului său social, care nu poate decide asupra muncii sale (inclusiv asupra accesului la produs și la salariu), care, cel mult, după cum arăta Tönnies la sfârșitul secolului XIX, decide *momentul* renunțării la autonomia personală (din momentul angajării, cel care decide asupra actelor ulterioare ale insului este capitalul).

Spațiul social se segmentează, insul devine tot mai însingurat, iar relația socială tinde să devină anarhică în absența *eliminării normelor tradiționale* de viață (considerate demodate sau inaplicabile).

Implicațiile la nivelul relaționării interumane sunt și ele pe măsura noii revoluții tehnologice. Prin obliterarea înțelesurilor tradiționale ale spațiului și timpului oamenii sunt puși în situația de a interacționa în afara cadrului familiar. Acest cadru familiar este cercul tradițiilor și al valorilor care asigurau, până nu de mult, „silenziozitatea” interacțiunii sociale. Prin pulverizarea comunităților, rolul controlului social revine rețelelor de interese și matricilor informatice cu care acestea lucrează.

Din punctul de vedere al lui Craig Calhoun (1992), în ciberspațiu distingem patru tipuri de relații sociale. Primele două sunt deja cunoscute:

- 1) *relațiile primare*, de tip față la față. Acestea sunt esențiale pentru procesul de socializare și pentru menținerea coeziunii interne a structurii sociale. Sunt tipice pentru societățile tradiționale, dar există și în societățile moderne. Relațiile primare sunt cultivate de spațiile sociale prin excelență conservatoare, adică păstrătoare și generatoare de socialitate, cum este familia.
- 2) *relațiile indirecte*, secundare, formale, specifice societăților industriale. Acestea sunt tipice pentru structura birocratică a organizațiilor și asigură predictibilitatea comportamentului instituțional.

Celelalte două tipuri de relații sociale privesc:

3) *relațiile terțiare*, tipice ciberspațiului, sunt în întregime mediate de mașina cu logică binară, de computer. Indivizii pot menține timp îndelungat contacte în timp real **fără să fie nevoie de prezența lor fizică unul în proximitatea celuilalt**. Ceea ce conferă umanitate acestui tip de relaționare este **recunoașterea mutuală a inșilor care intră prin propria voință în contactul mediat**. Prin intermediul computerului sau al tehnologiei mediată de computer, mase mari de oameni pot fi în contacte mai mult sau mai puțin personalizate unii cu alții. Relația socială devine *monitorizată*, parte a unei *baze de date*. Tipice pentru asemenea relații sunt bazele de date de clienți, unde aceștia sunt incluși **cu acordul lor**.

4) *relațiile cuaternare* exprimă latura mai puțin pozitivă a ciberspațiului. Relația socială se reduce de fapt la *supraveghere*. Este aspectul care pune în contradicție noile tehnologii informatice cu idealurile umanității privind democrația și libertatea. Relațiile cuaternare caracterizează:

- a) procesul de supraveghere permanentă fără ca persoanele supravegheate să fie conștiente sau să-și fi dat acordul, și
- b) reprezintă transmiterea datelor astfel obținute celor interesați. Societatea democratică devine, *societate supravegheată*,

fundamentele societății civilizate fiind astfel profund denaturate.

Marketingul și serviciile de securitate (informații), civile și militare, guvernamentale și neguvernamentale, grupările economice cu interese politice sunt printre primii „beneficiari” ai noilor capacități de „relaționare”. Unul dintre cele mai utilizate metode de investigare este *data mining*⁵⁴ (sortarea țintită).

Data mining este procesul prin care se caută potriviri între un „obiectiv” (set de obiective) vizat(e) de un comanditar și o masă de date disponibile/în curs de culegere privind «ținta» (publicul țintă) utilizând analiza patternurilor comportamentale/de comunicare înregistrate informatic. Data mining se află la frontiera dintre relațiile terțiare și cele cuaternare, în sensul că adeseori datele se obțin prin „consimțământ neinformațional”. De exemplu, cazul completării unor certificate de garanție sau bonuri de tombolă din magazine, când acestea sunt utilizate în scopuri de care insul nu are știință și, în funcție de agresivitatea căutării datelor, se poate ajunge până la urmărirea fără consimțământ a obiceiurilor de navigare pe internet și de aici la date privind stilul de viață al celor care și-au dat adresele de mail.

Data mining sau *sortarea țintită* este o „prelungire tehnologică” a unei capacități naturale, anume a *prejudecății*, a capacității de a ne forma o opinie despre un fenomen sau despre o persoană *înainte* de a interacționa direct cu aceasta, *pe baza unor date inițiale*, eventual minimale.

⁵⁴ **The Economist**, 29 sept. 2007, p. 60 (Data mining – „Sortarea țintită reprezintă folosirea unor formule matematice [în mediul informatic] pentru sortarea unor mase mari de date în scopul identificării de modele [de comportament] și de a prezice comportamentul ulterior”).

„Cazurile evidente de ascultare a convorbirilor mobile sau pătrunderea neautorizată într-o bază de date computerizată (*hacking*) trebuie acum considerate rutină, alături de folosirea datelor personale pentru alte scopuri decât cele în care au fost explicit colectate. Detaliile personale culese din formularele de garanție ajung în activități de marketing care, la rândul lor generează mesagerie electronică nedorită (*junk mail*).” (Loader, p. 26)

Noua tehnologie este în măsură să constituie o provocare pentru ordinea democratică. În centrul atenției se află problema *consimțământului* fără de care ordinea socială nu poate fi legitimă. Consimțământul este elementul de legătura dintre individul particular și entitățile puterii (autorități și alte centre interesate).

„Ideea de *consimțământ* denotă legătura dintre democrație și intimitate, fiind esențială ambelor sfere. Teoriile privind democrația arată că autoritatea este legitimată de către consimțământul celor guvernați; totodată, prezervarea intimității presupune acordul individual pentru utilizarea informațiilor personale ... Se acordă mai ușor încredere guvernului atunci când acesta este răspunzător în mod public pentru actele sale, într-o guvernare rezonabil transparentă. De aceea sintagme precum «guvernare deschisă» (*open government*) și «accesul liber la informație» (*freedom of information*) sunt atât de importante. Tehnologia informației este un câștig pentru democrație în măsura în care pune la dispoziția a cât mai multă lume date fără conținut personal. ... Democrația presupune transparență privind utilizarea *datelor personale*. În același fel, se consideră că bazele electronice înmagazinează legitim date personale numai în măsura în care utilizatorii acestora le folosesc într-o manieră transparentă, deci responsabilă, arătând scopul pentru care au nevoie de ele.” (Loader, p. 158)

După cum am văzut, relațiile terțiare și cuaternare trimit la o socialitate negativă. Insul este *util* ca *entitate prelucrabilă statistic*. Mai mult, la ins se ajunge adeseori pe ascuns, fără consimțământ. Relația socială devine paradoxală. Pe de o parte, relația terțiară presupune *acordarea încrederii* persoanei străine și sistemului căruia i se furnizează datele. Pe de altă parte, sistemul căruia îi sunt de folos respectivele date pleacă de la premisa că insul *trebuie monitorizat* pentru a putea constitui o sursă *utilă*. Monitorizarea aceasta la scară globală poate fi, desigur, una relativ neutră, eventual *interesată* doar de comportamentul de consum.

Într-o lume în care bazele de date tind să se unifice într-o realitate ciberspățială controlată de câteva rețele, situația poate deveni inacceptabilă din punctul de vedere al libertății și al demnității persoanei. În același timp, în măsura în care persoana nu mai „are nevoie” de libertate și demnitate decât în sensul consumului, atunci problema dispare: acest „Big Brother” (supravegherea la scară mare a societății) este suficient de discret pentru a fi *absent* din noul cerc interior al insului. Dar tocmai această integrare socială prin absență este marea revoluție care este propusă socialității omenеști. Realul devine *negativ*, *depotențat* de încărcătura responsabilității mutuale.

Dacă până de curând sociologia putea considera ca punct de plecare al socialității *altruismul reciproc*⁵⁵, acum punctul de pornire al ordinii tinde să devină *interesul și contactul prin absență*. Și totuși „Big Brother” are pretenția de a avea „în grijă” pe toată lumea, fără să își asume efectiv vreo responsabilitate față de

⁵⁵ Robert Trivers apud Ungureanu, pp. 24-29. Sociobiologia, o ramură mai puțin cunoscută a sociologiei, considera nu de mult că sursa supraviețuirii omului este altruismul generalizat (de unde și denumirea de *altruism reciproc*). Oamenii ar fi predispuși genetic să-și dea viața unul altuia, ca mijloc de a-și maximiza potențialul individual de supraviețuire, presupunând că persoana ajutată va ajuta la rândul ei pe cel ce-și oferă serviciile necondiționat.

aceasta. Paza contra șuților și a terorismului nu este o justificare suficientă pentru a intra atât de adânc în viața privată a propriilor cetățeni, obținând tocmai slăbirea democrației dorită de terorismul internațional.

13. Impactul globalizării la nivel macrosocial

13.1. Globalizarea și creșterea urbană

Orașul este prin excelență centrul globalizării și factor multiplicator al acesteia. După unul dintre cei mai importanți cercetători ai spațiului urban și una dintre cele mai mari minți ale Americii (LeGates, p. 183), americanul Lewis Mumford, orașul se dezvoltă pe două mari coordonate: acumularea și dominarea. De aceea, arată Mumford, culmea dezvoltării urbane nu poate fi decât *necropolisul* – megastructura morții, faza ultimă a *megapolisului* – orașul de dimensiuni continentale. Între megalopolis și necropolis se interpune megastructura de tip imperial, *tiranpolis-ul* (Abraham, 1991, pp. 77-78).

„Hipertrofierea acțiunilor de cucerire și control a produs orașele ostentative de tip baroc, cu palatele, monumentele și terenurile lor de paradă. Exagerarea acumulării și consumului a produs «mozaicatul» oraș industrial, cu clădirile sale ieftine, străzile și coșurile sale de fum. Dus la extrem, neîncetând cucerirea și mai ales acumularea, orașul industrial ajunge, după Mumford, să împiedice orice posibilitate de existență umană. Orașul s-ar distruge astfel pe sine și noi am retrăi imaginea Romei decadente. ... Oriunde «aglomerările» se înmulțesc devenind sufocante, oriunde rentele cresc și condițiile de locuire se deteriorează, oriunde exploatarea unor teritorii îndepărtate accentuează presiunea asupra armoniei interne, decadența Romei reînvie aproape în mod automat. Imaginea ei este transpusă astăzi prin clădirile înalte și aglomerate, prin marile expoziții și concursurile de masă, meciurile de fotbal, concursurile internaționale de frumusețe, realizate prin reclamele inundate de *striptease*, suprasolicitarea simțurilor prin sex, alcoolism și violență. La acestea se adaugă

multiplicarea bordelurilor și înmulțirea șoselelor asfaltate, și deasupra tuturor acestor lucruri efemere, avem tehnologia perfectă a realizării lor.” (adaptat după Dorel Abraham, **Introducere în sociologia urbană**, Editura științifică, București, 1991, pp.70-71, 77-78)

După faza megalopolisului descris de Mumford, Doxiadis consideră că omenirea va intra tot într-o etapă a expansiunii urbane la scară colosală. Noua structură va avea dimensiuni de astă dată intercontinentale și se va numi *ecumenopolis*. Apariția sa este inevitabilă, considera Doxiadis într-un studiu din 1969.

„Ecumenopolis-ul, orașul global care va cuprinde întreaga umanitate, va fi o conurbație înspăimântătoare, însă, așa cum am arătat mai înainte, nu avem nici un indiciu că umanitatea va putea să se structureze într-o direcție mai bună.” (Doxiadis, apud LeGates, p. 464)

Pentru autorul grec, structurile colosale distrug umanitatea, sociabilitatea fiind condiționată de structuri grupale relativ limitate ca dimensiuni. Pentru a se putea dezvolta ca structură umană, Doxiadis vede alcătuirea ecumenopolisului ca o rețea alveolară, compusă din structuri de dimensiuni inteligibile la scara socialității omenеști⁵⁶, de circa 30-50 000 de persoane.

⁵⁶ După Kevin Lynch, *The City Image and Its Elements*, în **The Image of the City** (1960), armonia traiului în spațiul urban depinde de gradul de integrare semnificativă a individului în oraș. Pentru locuitorii săi, orașul este în primul rând o *hartă mentală* de-a lungul unor coordonate simbolice (semnificative) denumite: 1) **direcții de deplasare** (*paths*) – „canalele de-a lungul cărora individul se mișcă în mod obișnuit sau pe care le-ar urma ... Acestea pot fi străzi, trotuare, pasaje de trecere, canale, căi ferate.”; 2) **marginii** (*edges*) – Marginile sunt elemente de reper care nu sunt considerate direcții de deplasare de către observator. Marginile sunt granițe între două componente, elemente de ruptură precum: țărmuri, scurtături stradale, muchii, ziduri. Acestea sunt mai degrabă referințe

13.2. Societățile industriale - Spațiul social se mărește și se fragmentează

Fragmentarea spațiului social este deja remarcată în societățile moderne de către școala de la Chicago, la începutul secolului XX, cu 60 de ani înaintea apariției marilor rețele informatice. În acest sens, Louis Wirth, unul dintre cei mai importanți cercetători ai fenomenului noii frontiere industriale, determină, prin studiile asupra orașului Chicago, principalele coordonate ale alienării prin gigantismul urban în ceea ce privește:

1. **dimensiunea,**
2. **densitatea,**
3. **eterogenitatea spațiului.**

laterale decât axe coordonate. ... Aceste margini, deși nu tot atât de importante ca și direcțiile de deplasare sunt totuși elemente importante de organizare [mentală] a spațiului urban, în special prin rolul lor de reprezentare unitară a arealurilor, precum întinderile de apă sau zidurile [mari].” 3) **cartierele** (*districts*). „Cartierele sunt secțiuni medii-mari ale orașului, reprezentate bidimensional, pe care individul și le reprezintă ca elemente în care intră și din care iese, care sunt identificabile prin anumite caracteristici comune și evidente. Întotdeauna identificabile din interior, cartierele sunt folosite și ca puncte de reper exterioare dacă au vizibilitate [pentru un vizitator exterior]. Cei mai mulți oameni își reprezintă orașul structurat pe cartiere, marcând diferențierile prin intermediul acestora sau al direcțiilor de deplasare, în funcție de gradul lor de relevanță”. 4) **punctele de reper** (*nodes*). „Punctele de reper sunt elemente strategice la care poate ajunge un călător și în raport cu care acesta se poate deplasa. Ele sunt în primul rând zone de intersectare sau de convergență a căilor de deplasare, zone de trecere dintr-o parte în alta. Punctele de reper pot fi, de asemenea, simple zone de concentrare ale unor caracteristici fizice, cum ar fi colțurile străzilor sau un scuar. Unele din aceste puncte sunt zone de focalizare sau «de creștere» a unui cartier, de unde acesta radiază servind drept simbol.” 5) **marcaje** (*landmarks*). „Marcajele sunt alt fel de punct de referință, însă nu sunt interiorizate, sunt exterioare individului. De obicei, ele sunt definite prin trăsăturile lor fizice cum ar fi: o clădire, un semn, un magazin, sau de [o formă de relief precum] un munte. Utilizarea marcajelor presupune alegerea acestora dintr-o multitudine de posibilități. Marcajele pot fi plasate în oraș sau la o oarecare distanță de acesta și pot fi văzute din multe unghiuri și de la diferite distanțe, fiind folosite ca puncte de reper radiale. ...” (Kevin Lynch apud Richard T. LeGates, Frederic Stout (eds.), **The City Reader**, Routledge, New York, 1997, op. cit., pp. 99-102)

13.2.1. Dimensiunile oraşului – Gigantismul

Oraşul este, după cum ştim, o aglomeraţie foarte mare de indivizi. **Cu cât numărul indivizilor este mai mare cu atât presiunea pentru diferenţierea lor este mai mare.**

La rândul ei, presiunea spre diferenţiere **limitează manifestarea individului ca personalitate integrală**. Insul intră în contact cu ceilalţi în raport cu specializarea sa profesională sau în raport cu un *anumit* interes, al său şi/sau al interlocutorilor.

Odată cu modernitatea, indivizii interacţionează în special pe baza calificării lor. Însă diferenţierea antrenează adeseori procese de **segregare socială (însingurare)**. Societatea devine o *reţea de roluri* care, odată cu dezvoltarea tehnologică tind să fie tot mai specializate, accentuând sentimentul de izolare. Relaţionarea este posibilă prin separarea funcţională, iar nu de *afinităţi*. Fiind alăturaţi, dar segregati, înşii intră într-o relaţie predominant **competiţională**. Redescoperim astfel paradoxul lui Tönnies, conform căruia condiţia asocierii indivizilor este separarea lor.

„În asemenea condiţii competiţia şi mecanismele de control formal [de exemplu cele de la locul de muncă] sunt substitutul pentru «legătura» naturală, pentru solidaritatea din societatea tradiţională rurală”. (Wirth, *Urbanism as a Way of Life*, *American Journal of Sociology*, 1938, apud LeGates, op. cit., p. 191)

Competiţia se traduce printr-o tensiune permanentă pe piaţa muncii pentru găsirea unei slujbe, la locul de muncă pentru promovare, în timpul liber prin strădania constantă a scoaterii în evidenţă a statusului (modă, comportament etc.). Competiţia ca măsură a distanţei sociale conduce la oboseală psihologică şi, pe termen lung, la slăbirea „prezenţei Celuilalt” din mentalul

individual, ceea ce, în ultimă instanță produce **alienare**. Ne amintim că alienarea sau înstrăinarea are loc pe mai multe paliere, și anume: înstrăinarea de celălalt, față de comunitate și tradiție; înstrăinarea față de locul de muncă (moment în care devine o trambulină pentru carieră); înstrăinarea față de produsul muncii – individul nu este interesat și nu are acces la semnificația socială a produsului muncii sale; înstrăinarea față de sine este rezultatul final și cel mai dramatic al alienării. Renunțând la celălalt, slăbirea puterii normelor morale în configurarea comportamentului individual, a tradiției, individul rămâne un *însingurat*. Însingurarea este responsabilă de mare parte dintre psihozele moderne care nu rareori sfârșesc cu crima sau, după arată Durkheim, prin sinucidere. Suicidul marchează dispariția finală a individului după ce, anterior, acesta a „renunțat” la sau a fost „expulzat” din comunitate.

13.2.2. Densitatea urbană

Este cea de-a doua dimensiune după școala de la Chicago, prin care teoria lui Wirth, analizează orașul și urbanizarea.

Cu cât densitatea fizică este mai mare cu atât distanța socială dintre indivizi este mai mare, adică percepția și înțelegerea reciprocă este mai redusă.

Alienarea și segregarea constituie contextul manifestării unui **sentiment de neîncredere generalizată. Relațiile sociale dominante sunt cele secundare**, intermedie instituțional, relațiile primare de tip *față la față* având un rol minor. Spre deosebire de relațiile primare, care sunt caracterizate prin mutualitate psihică și afectivă, relațiile secundare au doar rolul de a fixa *primele cadre* ale interacțiunii. Ele nu pot substitui relațiile față la față, iar extinderea rolului lor trimite societatea în

zona unei sociabilități negative (vezi capitolul referitor la ciberspațiu).

Odată cu înstrăinarea individului față de ceilalți și față de sine se produc fenomene de **destructurare culturală**. Paradoxul este că deși progresul tehnologic induce multiplicarea cunoștințelor – individul devine *conectat la lumea exterioară* prin internet, canale internaționale de știri etc., acesta *știe tot mai puține* despre sensurile lumii înconjurătoare, *însingurarea* crește.

În același timp, comunicarea se deplasează spre aspectele sale exterioare, spre *afișarea însemnelor prestigului*. Ceea ce este interesant e faptul că afișarea aceasta devine obligatorie în lipsa altor mijloace de *recunoaștere*. Așezat într-o logică a înstrăinării reciproce, omul modern este obligat să fie superficial, pentru că ordinea socială a rămas doar în ierarhia achizițiilor (haine, parteneri, bijuterii ș.a.), parada acestora fiind o necesitate din acest punct de vedere. Densitatea urbană este creatorea modei, a parfumurilor, a hainelor, a mașinilor scumpe și a altor obiecte de lux, străine lumii tradiționale, unde poziționarea în structura socială se face mai puțin prin semnalmente exterioare cât prin *asemănare*, prin identitate comunitară împărtășită.

„Suprapunerile dintre personalități și moduri de viață diferite generează relativizarea perspectivei asupra viață și dezvoltarea unei concepții tolerante asupra lumii, aspect privit ca dovadă a rațiunii care conduce, însă, la secularizarea și mai accentuată a vieții.”

„Prezența în același loc a unui mare număr de indivizi, între care nu există legături emoționale, dezvoltă spiritul de competiție, atitudini de infatuare și de exploatare mutuală.

Pentru contracararea comportamentelor lipsite de răspundere socială [prin înstrăinarea reciprocă], societatea recurge la mijloace de control social formale. Ceasul și semaforul sunt semne tipice ale felului în care este menținută ordinea în lumea urbană.” (idem, p. 193)

Înstrăinarea conduce la diminuarea capacităților de înțelegere a realului. „Natura socială” vine cu o „soluție” la criza, aparent de neevitat, a coliziunii egocentrismelor: indivizii devin *toleranți*. Pentru că singura problemă asumată este succesul personal, individul tolerează orice altă manifestare care nu îi aduce atingere drumului său. Toleranța, arată Școala de la Chicago, este opusă *înțelegerii* propriu-zise. Individul nu mai participă la viața comunitară, aceasta restrângându-se la formele degradate ale unor militantisme parțiale care astăzi au forma organizațiilor ecologice sau de promovare a unei anume alimentații etc.

13.2.3. Eterogenitatea

Eterogenitatea spațiului urban este cea de-a treia dimensiune a analizei orașului propusă de Școala de la Chicago. Principala componentă a acestei dimensiuni este **mobilitatea socială foarte ridicată**. Cu cât orașul este mai dezvoltat, cu atât oportunitățile din cadrul rețelei funcționale (profesionale) sunt mai multe și deci, mobilitatea socială este mai ridicată. Orașul devine un ansamblu de straturi sociale multiple, fiecare poziție în ansamblul rețelei funcționale antrenând și un alt status. Diferențierea socială devine tot mai sofisticată odată cu dezvoltarea. Persoanei umane îi este tot mai greu să se orienteze printre atâtea roluri și statusuri. În acest fel, mobilitatea socială foarte ridicată antrenează procese sociale și psihice negative

legate de *incertitudine* și *insecuritate*. Cu cât mobilitatea este mai ridicată cu atât sentimentul de nesiguranță crește.

„Individul nu mai aparține ca atare niciunui grup. ...

Datorită intereselor diferite care apar ca urmare a varietății vieții sociale [urbane], individul devine membru într-o constelație de grupuri care pot fi divergente, fiecare dintre ele «funcționând» prin raportarea doar la o parte din personalitatea acestuia ...

În general, insul nu prea are ocazia să dobândească o perspectivă integrală asupra orașului ca întreg și cu atât mai puțin să-și înțeleagă locul său în schema de ansamblu.

În consecință, cetățeanului îi este dificil să își dea seama de ceea ce «este cu adevărat în interesul său» și să decidă în consecință, în raport cu multitudinea de discursuri care se îndreaptă [tot mai agresiv] înspre el.” (idem, p. 193)

Fiind dificil de fixat printr-un grup de apartenență, comportamentul devine *conjunctural*. Pe de altă parte, deși orașul este un conglomerat al diversității, logica sa industrială și instituțională **presează indivizii și cultura urbană pentru nivelarea și standardizarea** aspirațiilor, conduitelor etc. Mai mult, perspectiva instituțională asupra omului este una de tip median, fiind interesată de eficiența numărului mare, standardul proiectat asupra individului fiind acela al **mediocrizării**. Mediocrizarea indusă de instituțiile industriale și postindustriale este abordată în sociologia modernă prin problematica *raționalității limitate* (Boudon) și a *robotului jovial* (W. Mills).

13.2.4. Pe marginea noului spațiu social: *legăturile slabe*

Considerațiile Școlii de la Chicago trebuie nuanțate, în sensul că densitatea, de pildă, are efecte negative asupra insului **în măsura în care acesta nu este preluat de circuitele pieței**

forței de muncă. Găsindu-și loc de muncă, insul se va integra *natural* în comunitatea locală. Durkheim este primul sociolog care a lămurit acest aspect: armonia socială se poate reface, cel puțin parțial, ca relație profesională între persoane cu specializări diferite, în cadrul întreprinderii. Profesionalizarea, arată mai departe un alt clasic, Max Weber, nu reprezintă doar manifestarea superficială a personalității, dimpotrivă, prin vocație, insul se integrează în logica manifestării depline a personalității sale. Profesia ca vocație este măsura energiei dăruirii personale de tip comunitar, care subzistă și în realitățile spațiului urbanizat, profesionalizat.

În același timp, sociologia urbană contemporană a remarcat existența unor așa numite *legături slabe* („weak ties” - Granovetter⁵⁷) care ar explica lipsa fricțiunilor și chiar eficiența

⁵⁷ „The overall social structural picture suggested by this argument can be seen by considering the situation of some arbitrarily selected individual-call him Ego. Ego will have a collection of close friends, most of whom are in touch with one another-a densely knit clump of social structure. Moreover, Ego will have a collection of acquaintances, few of whom know one another. Each of these acquaintances, however, is likely to have close friends in his own right and therefore to be enmeshed in a closely knit clump of social structure, but one different from Ego's. The weak tie between Ego and his acquaintance, therefore, becomes not merely a trivial acquaintance tie but rather a crucial bridge between the two densely knit clumps of close friends. To the extent that the assertion of the previous paragraph is correct, these clumps would not, in fact, be connected to one another at all were it not for the existence of weak ties ...

It follows, then, that individuals with few weak ties will be deprived of information from distant parts of the social system and will be confined to the provincial news and views of their close friends. This deprivation will not only insulate them from the latest ideas and fashions but may put them in a disadvantaged position in the labor market, where advancement can depend, as I have documented elsewhere (1974), on knowing about appropriate job openings at just the right time. Furthermore, such individuals may be difficult to organize or integrate into political movements of any kind, since membership in movements or goal-oriented organizations typically results from being recruited by friends. While members of one or two cliques may be efficiently recruited, the problem is that, without weak ties, any momentum generated in this way does not spread *beyond* the clique. As a result, most of the population will be untouched.” (Mark Granovetter, The strength of weak ties: a network theory revisited, în **Sociological Theory**, vol. 1, 1983, p. 202).

relațiilor sociale în spațiul urban, dincolo de preocupările profesionale ca atare. Pentru Granovetter, legăturile slabe sunt definite pur și simplu prin persoane-cunoștințe, dobândite cu ocazia unor întâlniri întâmplătoare, cunoscuții având funcția vitală de *punte între mai multe cercuri de relații tari*, unde prin relațiile tari înțelegem prietenii. Chestiunea este atât de importantă încât Gladwell integrează relațiile slabe în fenomenul social al *punctului critic*⁵⁸ - când un fapt social minor devine fenomen de masă, factor de creștere în ordinea civilizației.

⁵⁸ Malcolm Gladwell, **The Tipping Point. How Little Things Can Make a Big Difference**, Back Bay Books, Little, Brown and Company, 2002, p. 53 și passim.

14. Democrația este înlocuită de guvernarea prin rețele?

Anterior am argumentat măsura în care noile tehnologii impun un salt în tipologia comunicării. Este pentru prima dată în istoria umanității când o civilizație se reazemă în cvasitotalitatea proceselor sale pe tehnologie, în particular pe tehnologia comunicării și totodată, este pentru prima dată când medierea comunicării prin intermediul mașinii angajează umanitatea într-o experiență socială nouă și atât de totală. Mașinăriile componente ale ciberspațiului nu sunt doar simple extensii ale unui simț particular, ci părți ale unui nou ansamblu social – ciberspațiul.

Mașinile sunt, cu alte cuvinte, *creatoare* de realitate – o lume virtuală care condiționează realitatea concretă, fizică. Pentru prima dată în istorie oamenii pot interacționa constant, pot construi structuri sociale, politice, militare, în afara determinărilor fizice. Implicațiile sunt (din nou) revoluționare. Acum utopiile pot căpăta realitate. După cum știm, utopiile sunt „idei fără loc”, fără referențial spațio-temporal. Utopia se poate întâlni relativ ușor cu realitatea virtuală pentru că nici aceasta nu ține seama de vreun referențial spațio-temporal. Însă odată cu mutarea în ciberspațiu, omenirea are liber la absurd. Absurdul poate căpăta realitate fizică prin aceea că *ideile fără localizare în nevoile locului* (utopiile), fără referențial în societățile și culturile „tradiționale”, pot fi construite de la distanță, prin intermediul rețelelor de interese ce stăpânesc marile infrastructuri de comunicații (și deci, puterea politică, militară, economică).

Societățile pot fi și sunt foarte ușor puse în fața faptului împlinit (a realității deja construite), prin viteza de luare și implementare a deciziilor. Societățile hiperinformatizate stau, din acest punct de vedere, sub alte tipuri de amenințări, cele mai

importante fiind psihozele colective generate de decizii la care publicurile nu participă, pe lângă cele legate de înstrăinare, fragmentare și privatizarea spațiului social, discutate mai sus. Viteza de reacție a societății și comunităților prin intermediul parlamentelor, adică viteza de reacție a sistemelor politice reprezentative (democratice) este mult mai lentă decât viteza de lucru a rețelelor în stăpânirea cărora se află cea mai mare parte a ciberspațiului.

Prin reconfigurarea spațiului social, anume transformarea omului dintr-un individ liber, cu independență de *acțiune*, cu *intimitate* și deci, cu *responsabilitate*, individul devine un simplu *utilizator de sistem*, foarte probabil supravegheat fără consimțământul său în ansamblul rețelei care l-a înglobat. Mecanismul social se întoarce în epoca criticii marxiste a sistemului capitalist pentru care lucrătorul era o simplă entitate statistică. Spunem că **mediul social se rebarbarizează**, *cetățeanul* – individul cu responsabilități și cu atitudine în *cetate*, redevine un simplu muncitor, *proletar egocentrat*, *ins nevoit*, dominat aproape integral de sarcinile sale de producție și de propriile nevoi. Singura libertate suplimentară față de epoca *Manifestului comunist* fiind aceea a supraconsumului. Omul este subvalorizat, devenind o entitate cu utilitate politică și de marketing (valoare de consumator) în noua societate de consum, „independența” lui fiind dată de posibilitatea de a efectua alegerea produsului din raft și, tot ca tip de consum, a partenerului (partenerilor) de sex.

Înțelegem acum și din perspectivă politică de ce globalizarea, chiar dacă reprezintă un colosal proces de conexare a *spațiului* prin tehnologia comunicațiilor, reprezintă, în fapt, *fragmentarea nemaiîntâlnită* a lumii și a posibilităților de recunoaștere socială.

Până aici, am reținut că globalizarea antrenează o reorganizare importantă a centrelor de coordonare socială. Administrațiile și capacitatea administrativă se fragmentează, se autonomizează, se „privatizează”. În același timp, **decizia devine eficientă prin conexiunea instantanee dintre dorința puterii și rezultatul dorit**. Eficiența actului politic computerizat, sau mediat de computer, nu garantează însă și *adekvarea* sa la realitate.

Guvernarea în spațiul dominat de fluxul informatic devine mai mult decât oricând spațiul de acțiune al grupurilor de interese. Sunt autori (Stoker, Molenkopf ș.a.) care sunt de acord cu faptul că **era participării democratice a maselor a trecut, guvernarea reducându-se doar la jocul puterii, în acord cu logica unor interesele dominante ale elitelor din spațiul cibernetic**.

14.1. Timpul încapsulat și noul regim al conceptului de putere

Temporalitatea socială este structurată pe verticală și disipată într-o multitudine de centre de gravitație, după cum se destructurează „metanarațiunea administrativă” (administrația statului face loc unei pluralități de administrații). Dominația asupra timpului, inclusiv asupra timpului insului (deci asupra libertății sale) își multiplică centrele de control fără ca prin aceasta să crească „democratizarea” spațiului social. *Timpul încapsulat* devine temporalitatea dominantă, în timp ce realitatea se transformă într-o însăilare de temporalități autonome, din care unele cu pretenții de guvernare a spațiului social. Puterea înăuntrul acestui timp însăilat se reazemă mai degrabă pe manevrarea intereselor. Epoca mânăuirii maselor pentru

atingerea intereselor politico-economice a trecut. Prin intermediul computerului, al fluxurilor financiare distribuite electronic, legitimitatea actului de decizie devine neimportantă. Actorii puterii se pot concentra exclusiv asupra interesului. Nu mai au nevoie de legitimitatea votului pentru a-și exercita voința. Insul autonom, fără conștiința contextului în care se află, însingurat, retras în „spațiul său privatizat” (dar supravegheat la nevoie oricând și de oriunde), despre care am vorbit până acum, convine de minune noii configurații a puterii. Distribuția puterii prin intermediul mecanismelor parlamentare, al dialogului cu insul-cetățean este prea lentă. Realitatea virtuală are nevoie de o guvernare mai rapidă, iar guvernarea prin rețele se pare că este soluția.

În timpul încapsulat, insul este controlat de logica rețelilor care nu îi conferă acces decât, cel mult, la bunăstare personală (materială). Controlul timpului social este mai mult o formulă de înregimentare decât un cadru de ordonare propriu-zisă, din pricina fragmentării excesive a spațiului social, inclusiv a autorității. În general, controlul asupra timpului social revine rețelilor.

Guvernarea, deci, redevine un spațiu privilegiat, ca înainte de revoluția franceză. Înțelegem acum că rebarbarizarea spațiului social înseamnă și regresivitatea tehnicilor de guvernare. Într-o perioadă în care este proclamată „societatea întemeiată pe cunoaștere” și „empowerment”-ul lucrătorilor, insul este pe punctul de a decădea din condiția de cetățean, câștigată după 1789, și de a redeveni subordonat unor forțe de care nu are știință, prin intermediul unei tehnologii de ultimă oră, rod al progresului. Globalizarea este, după cum vedem, într-adevăr, paradoxală.

14.2. Rețelele

În cele ce urmează vom trece în revistă câteva noțiuni legate de guvernarea prin rețele: „coalitiția dominantă” și „regimul” sunt printre cele mai importante.

După John Mollenkopf, guvernarea este spațiul de acțiune predilect al „coalitițiilor politice dominante” (dominant political coalition). Rețeaua este un tip de **coalitiție politică dominantă, o alianță pe termen lung, structurată în jurul unor interese particulare, care are ca obiectiv câștigarea alegerilor, și care posedă „puteri latente”** (preemptive power) sau „sistemice” (systemic power) **de organizare a spațiului politico-social** (Mollenkopf, apud LeGates, p. 265).

Puterea latentă se referă la capacitatea de a „produce rezultate” (adică de a impune voința) prin *capacitatea* de a acționa, de a soluționa probleme ce privesc societatea. (LeGates, p. 276)

De cealaltă parte, *puterea sistemică* se referă la capacitatea de a mobiliza resurse importante în orice domeniu, dar mai ales în zona unor „circuite private” sau a mass-media și a creditului etc., astfel încât acestea să aibă impact (potențial sau actualizat) asupra mediului politic și a guvernării. Puterea sistemică este condiționată de poziția ocupată de *deținători* în structura socio-economică. (Stone, 1980, apud LeGates, op. cit, pp. 270-276).

Precizăm că obiectivul acestor coalitiții este cât se poate de prozaic și marchează trecerea omenirii informatizate din epoca idealismului participării maselor la guvernare la epoca pragmatismului centrat mai cu seamă pe imperativul puterii și al guvernării interesate. Desigur, experiența nu este nouă, fiind de tip machiavelliană.

Ajungem, din nou, la ceea ce am numit *rebarbarizarea* spațiului public, care începe prin întoarcerea politicii la tehnici de guvernare prerenascentiste. Rebarbarizarea apare, deocamdată, ca o soluție în fața scăderii eficienței mecanismelor de guvernare consacrate. Coalițiile și rețelele sunt mai mobile, răspund mai repede la stimulii exteriori, aceștia putând fi și probleme publice presante. Ceea ce ne îngrijorează este faptul că rațiunea de a fi a acestor actori politici este interesul ca atare și nu interesul public. Este ceea ce teoria globalizării numește „privatizarea spațiului social”.

Chestiunea este și mai evidentă în cazul analizelor spațiului politic prin intermediul așa numitei „teorii a regimurilor” – *regime theory*. Teoria regimurilor este ilustrată prin studiile lui Gerry Stoker, Clarence Stone, Harold Wolman din Statele Unite, din ultima decadă a secolului XX. Viața politică, arată acești autori, este dominată de anumite *regimuri* care au ca interes exclusiv puterea. Regimurile sunt constituite din asociații informale, fără o structură ierarhică clară, care, precum coalițiile politice dominante, sunt structurate în jurul unor interese, indiferent de compoziția ideologică a grupărilor ce o compun. Ideologiile își pierd din importanță în fața urmăririi intereselor.

Regimul este definit ca fiind „o grupare informală, dar suficient de stabilă, cu acces la resurse instituționale care îi permit să dețină un rol important în luarea deciziilor legate de guvernare” (Stone, 1989, apud LeGates, op. cit, p. 272). Principalul element în raport cu care se stabilește scopul acțiunii politice este **fezabilitatea** sau șansa de succes. Din nou, aproape nimic idealist aici. Totul este judecat după criterii de eficiență, nici măcar după criterii ideologice. Dacă acțiunea este remuneratorie în raport cu interesele care mișcă gruparea, atunci ea va fi realizată.

Teoria regimurilor rescrie teoria clasică a puterii, elaborată de Max Weber. Spre deosebire de situația descrisă de Weber, unde puterea trebuie să fie legitimată de mase, în postmodernitatea ciberspățiului, centrul de gravitație se mută dinspre popor către interesul particular. Actorul puterii încetează să mai fie guvernul, statul sau întreprinzătorul cu vreun gir colectiv. Noul actor se transformă într-o *rețea*, care nu mai are nevoie de legitimitate populară, adică de consultarea electoratului și a parlamentului pentru a acționa. Guvernarea nu mai are nici un motiv (cetățeanul, interesele lui) pentru a da socoteală, deci pentru a fi transparentă. Ceea ce contează este managementul imaginii în fața publicului, ca acesta să tolereze urmărirea intereselor. **Rețeaua nu mai are nevoie de legitimitate pentru că nu mai are nevoie de transparența mecanismului democratic pentru a-și justifica deciziile.** Or transparența deciziei, dimpreună cu *coparticiparea* cetățenilor la luarea acesteia sunt caracteristici intrinseci ale democrației. Pentru a funcționa, rețeaua nu are nevoie decât de spațiul fizic al echipamentelor ce asigură comunicarea la distanță, nu de spațiul popular. Politica se poate face acum la nivelul al patrulea de relaționare socială, când publicul este pe deplin manipulat sau, cel puțin neștiutor (ne reamintim relația socială cuaternară).

De altfel, implicațiile rebarbarizării spațiului politic trec dincolo de aspectul imediat, al fragmentării și autonomizării deciziei. **Decizia devine invizibilă și ezoterică**, e pentru *inițiați*, se realizează dinlăuntrul unui complex de superioritate față de și în afara publicului. După cum guvernarea politică este prin excelență și locul concentrării cunoștințelor despre realitățile sociale, ocolirea publicului în actul decizional antrenează implicații vaste.

„În SUA și în alte țări democratice, cetățenii privesc transparența, deschiderea, cunoașterea activității guvernului ca

pe o componentă esențială a răspunderii guvernamentale. Cetățenii privesc aceste lucruri ca pe niște *drepturi*, nu ca pe niște favoruri ... Legea cu privire la libertatea de informare, adoptată în 1966, a devenit o componentă importantă a democrației americane. Dimpotrivă, în stilul de lucru al FMI, cetățenilor (un element supărător pentru că mult prea adesea manifestă reticență în a adera la acordurile încheiate, ca să nu mai vorbim despre împărtășirea opiniilor cu privire la ce anume constituie o politică economică bună) nu numai că li s-a îngrădit posibilitatea de a participa la discutarea acordurilor, dar nu li s-a spus nici la ce se refereau acestea. ... Astăzi, în ciuda repetatelor discuții pe tema deschiderii și transparenței, FMI nu recunoaște încă în mod oficial fundamentalul «drept de a ști» al cetățeanului: nu există nicio Lege a libertății de informare la care americanul sau cetățeanul oricărei alte țări să poată apela ca să afle ce face această instituție *publică*.” (Stiglitz, pp. 94-95)

Guvernarea rețelelor este simultană cu extinderea la o scară fără precedent a „tehnicilor de comunicare” ce servesc în primul rând *înfățișarea* candidatului. Calitatea conținuturilor vieții publice „scade”, începând cu pregătirea individului pentru intrarea în viața publică⁵⁹, de la nivelul curriculei școlare și sfârșind cu modelele de distracție promovate de massmedia. Modernul, proclamat *cetățean* de revoluțiile franceză și americană ale secolului al XVIII-lea și de revoluțiile europene de la 1848, se emancipează prin *implicare* în treburile cetății în cadrul unei comunități libere, numită *națiune*. A doua parte a

⁵⁹ Integrarea individului în viața publică are loc prin intermediul profesiei. Învățământul, din această perspectivă, ar trebui să aibă o componentă vocațională puternică, care să pună în acord structura de personalitate a copilului cu tipologia muncilor și cu interesului public. Este interesant că acest mecanism de integrare socială, care oricum are puteri limitate în sensul că profesia nu poate gestiona coerent tot spațiul social, este în mare suferință în curriculum școlar din România, indiferent de nivelul de învățământ, chiar la aproape 20 de ani de la declararea prăbușirii regimului comunist.

secolului al XX-lea este martorul limitării libertății omenești la posibilitățile de deplasare ale coșului de cumpărături din hypermarket, prin transformarea dreptului de a fi la dreptul de a consuma („societatea de consum”). Discursul politic și social redescoperă *gnozele*⁶⁰ care fuseseră rezolvate pentru mentalul colectiv european tocmai de marea reacție creștină de la începutul primului mileniu. Omul de la putere, prietenii și slujitorii săi, oamenii de afaceri, consilierii și analiștii politici, sunt singurii care au acces la adevăr, căpătând puteri cvasimagice. Numai ei știu, numai ei cunosc, numai ei sunt în măsură să ia decizia.

Puterea regimurilor se întemeiază pe un principiu social relativ nou, anume pe capacitatea de a avea „efecte sociale” („power expressed through social production”), a simplului fapt că deții controlul asupra unor resurse. Puterea redefinită astfel se referă la *manevrabilitatea politică* (capacity to act), la *puterea de a ...* (power to) și mai puțin prin *puterea asupra* (power over). Puterea,

⁶⁰ Referindu-se la gnostici, Victor Kernbach arată în **Dicționarul de Mitologie Generală** (Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1989, pp. 205-206): „Fideli ai unei mișcări de ideologie [para]religioasă care, apărută spre sfârșitul secolului I e.n., s-a dezvoltat, divizându-se în câteva tipuri de secte (ebraice, creștine sau provenind din religiile asiatic), formate între secolele II-V; gnosticii și-au conceput o doctrină de filosofie religioasă întemeiată pe gnoza inițierii secrete în înțelepciunea absolută și pe refuzul oricăror alte forme de absolut, propuse de orice religie; astfel, gnosticii și-au asumat realizarea unui presupus umanism absolut ce se poate elibera de toate formele instituționale mediatore (de pildă, biserica) ...”

De asemenea, în concepțiile gnostice, „lumea este produsul răului și este posedată de demoni și spirite rele, nefiind creația lui Dumnezeu; de altfel lumea este mai mult o iluzie, ceva neterminat, dominat de Yahve, demiurgul evreilor, a cărui creație s-a erodat.” (*Encyclopaedia Britannica 2002, Deluxe edition, CD-rom*)

Gnosticul este înrudit de aproape cu un alt model cvasireligios, cu magicianul. Magicianul *invocă* spiritele. Gnosticul o face prin *cunoașterea* ridicată la rangul de credință supremă. Este o dovadă de orgoliu nemăsurat. Preotul creștin nu este decât un mijlocitor între revelația divină care nu este *invocată* ci, *se arată* celor pregătiți să o primească, adică celor iubitori și smeriți. Reacția bisericii creștine la gnoză a fost imediată și s-a întins pe mai multe secole, marcând dezvoltarea cuprinzătoare corpusului teologic creștin scris (dogma).

înțeleasă drept capacitate de a produce efecte sociale, depinde de: deținerea de informații strategice privind tranzacțiile de interes, capacitatea de acțiune pe baza acestor informații și de control asupra resurselor aferente.

Trăsăturile grupărilor ce constituie *regimul* sunt următoarele:

- posedă o bază instituțională, fapt care le asigură un fundament de plecare pentru putere. Această bază instituțională este de fapt zona lor inițială de control;
- coordonarea în interiorul grupării este informală și fără o structură de comandă evidentă;
- regimurile nu acționează în baza unei ierarhii formale, nu sunt structurate și nu se dezvoltă pe baza unei competiții deschise interne;
- acțiunea politică este multifocalizată și cu multiple centre de control;
- compoziția grupării este foarte diversă, cuprinde atât organizații guvernamentale cât și neguvernamentale – în felul acesta guvernele își schimbă centrul de greutate al acțiunii politice dinspre electorat înspre satisfacerea intereselor grupurilor ce posedă resurse;
- principalul cadru de acțiune al grupărilor ce se constituie în regimuri politice este *rețeaua*. Rețeaua se întemeiază pe cooperarea diferitelor interese, cooperare care generează în cadrul grupării relații de solidaritate, mutualitate și încredere. (cf. LeGates, pp. 272-273).

Legea de fier⁶¹ a oligarhiei devine cadrul natural de derulare al spațiului politic. Masele au fost în mod constant

⁶¹ **Legea de fier a oligarhiei:** enunțată pentru prima oară de către sociologul german Robert Michels (1876-1936), legea se referă la tendința naturală a tuturor organizațiilor complexe, inclusiv partidele socialiste și mișcările sindicale, de a „secreta” o clică guvernantă ce-și urmărește interesele. Aceasta va confisca în interesul propriu organizația. Michels arată că pentru acești lideri puterea și prestigiul sunt scopuri în sine. În felul acesta, respectivele elite se vor opune oricărei modificări de substanță a

„trădate” de oligarhiile ajunse la putere. Însă tot atât de adevărat a fost și că mecanismul democratic a reușit să contrabalanseze fenomenul. Expansiunea guvernării prin rețele asigură însă acestei legi o garanție neașteptată.

O altă consecință interesantă a guvernării prin rețele este transformarea democrației, în unele locuri, într-un conglomerat de dictaturi localizate geografic sau pe zone de activitate, în funcție de interesul care le pune în funcțiune. Aceste conglomerate de interese stăpânesc arealuri sociale față de care nu au responsabilități. În unele situații, conglomeratele sunt nevoite să țină cont de opiniile acționarilor majoritari (care, deși nu sunt majoritari în toate cazurile, au voturi cu mai multă putere decât alții – cazul așa numitor „super-voting shares” care domină o bună parte din cele mai mari companii europene, în unele cazuri chiar și fără dețină majoritatea acțiunilor⁶²). Când

organizației care le asigură acestora puterea. ... În teorie, liderii sunt supuși membrilor prin mecanismul întrunirilor politice și al modificării deciziei prin vot, însă, în realitate, elitele se află în poziția dominantă. Ele posedă experiența și expertiza gestiunii de zi cu zi a organizației, se află în posesiunea mijloacelor de comunicare din interiorul organizației și tot ele au monopolizat poziția de reprezentare publică a acesteia. Pentru membrii de rând situația este fără ieșire, dat fiind caracterul profesionist și hotărât al clicii. Michels a arătat că această tendință, inerentă oricărei organizații, este întărită de către psihologia de masă a dependenței-nevoii de guvernare. Text adaptat după: **Online Dictionary of the Social Sciences**,

<http://bitbucket.icaap.org/dict.pl?term=IRON%20LAW%20OF%20OLIGARCHY>

⁶² Super-voting shares (acțiuni cu greutate sporită) - se referă la capacitatea deținătorilor acestor acțiuni de a avea o pondere neobișnuit de mare în controlul asupra companiei chiar dacă nu are majoritatea acțiunilor. Câteva exemple sunt familiile care controlează Porsche, Fiat, Boygues, Viacom, Ford, Wrigley, VW, Google, etc. Sistemul acțiunilor „super-voting” implică existența unui sistem dual de control, realizat din două cercuri concentrice; la „exterior” avem masa acționarilor, iar la „interior” avem pe cei câțiva, care controlează efectiv compania în virtutea supraponderării puterii acțiunilor deținute. „Dual voting shares are designed to assure investors that a known group of managers will control the company indefinitely.”

„VW [grupul Volkswagen – dominat de familiile Porsche și Piëch] has a 20% stake in Scania, a Swedish truck and engineering group, which has two classes of voting shares, one with ten times as many votes as the other. Thanks to these super-voting shares, VW

centrele de decizie se multiplică și nici nu au de dat socoteală în fața vreunei instanțe, spațiul social se rebarbarizează. În Evul Mediu, posesorii puterii se mișcau în raport cu Papa, iar relația cu ceilalți, indiferent de poziția lor socială, se desfășura pe axa *suvernitățe-vasalitate*: cel ce deținea puterea era obligat să ofere protecție *tuturor* supușilor săi în raport cu puterea deținută. A urmat revoluția franceză care a *împuternicit* insul, responsabilizându-l în raport cu propria rațiune, cu clasa politică, care nu era decât *instrument* al asigurării libertății individuale pentru fiecare cetățean. Acum actorii puterii se bucură de libertate absolută, axele ciberspațiului fiind nelimitate, în acord cu caracterul virtual al realității pe care-l pot genera.

14.3. Momente de răscruce în tehnicile de guvernare: Neagoe Basarab și Woodrow Wilson. Machiavelli și Richelieu

Evoluția guvernării în lume are mai multe momente semnificative, chiar de răscruce. Nu ne-am propus o trecere în revistă a tuturor acestora, ci doar sublinierea a trei astfel de momente: Neagoe Basarab, Machiavelli și Woodrow Wilson.

Fiecare dintre cei trei reprezintă o paradigmă în sine. Neagoe Basarab este răspunsul spațiului românesc la propria problemă internă, dar mai ales la marea înaintare otomană,

has 35.3% of the votes in Scania. In other words, the Porsche and Piëch families will also control Scania, thanks to an economic stake in the firm of a mere 2%. ...

Some of the best-known North American companies use dual-class shares. The Ford family may no longer own the company – it has a slender 3.75% of the shares – but nobody can doubt who is in control. When the firm went public in 1956 the family's shares were converted into a special class that is guaranteed 40% of the voting power, no matter how many ordinary shares are in issue." (*The Economist*, 17-23 martie 2007, Our company right or wrong, pp. 75-76).

iar soluția sa este una cât se poate de liberală: guvernarea trebuie exercitată *împreună* cu cei guvernați, nu *pe seama* lor. Chestiunea interesantă, care face legătura dintre Neagoe Basarab și Woodrow Wilson este că și unul și celălalt, la o distanță de 500 de ani introduc fără ocolișuri în tehnica guvernării *imperativul moral*.

Woodrow Wilson (1918) este președintele american căruia Europa îi datorează eliberarea popoarelor de sub dictatura imperiilor. Doctrina sa, întemeiată pe dreptul la autodeterminare și pe societatea națiunilor este și astăzi parte a eșafodajului păcii. Wilson reprezintă însă *o revenire*. Doctrina liberală americană promovată de Wilson este explicit orientată împotriva guvernării centrate pe interes și pe logica preponderenței morale a scopurilor în raport cu mijloacele, adică împotriva *paradigmei stabilită în Europa de Machiavelli și Richelieu* cu câteva sute de ani mai devreme.

Machiavelli, care a scris la o diferență de câțiva ani de Neagoe Basarab îndreaptă *paradigma generală de guvernare* spre logica interesului și a „pragmatismului”: *prințul știe mai bine decât poporul ce este bine și, pentru a-și atinge scopul nu este nicio problemă dacă în actul de guvernare subiecții devin instrument* (mijloace) de guvernare. Între *Principele* lui Machiavelli (1513) și *Învățăturile* lui Neagoe Basarab (probabil 1518) este o diferență de 5 ani însă cele două paradigme sunt total diferite. Democrația europeană avea să se întemeieze pe principiile raționalismului iluminist, care în politică sunt clarificate răsplat de Machiavelli și nu pe credință, așa cum propunea modelul românesc. Paradigma românească nu a căpătat moment și deci, consacrare, întrucât, imediat după cristalizarea noii doctrine, statalitatea românească pierde linia Dunării și deci suportul vital pentru orice organizare și inițiativă politică majoră. Este drept că până la fanarioți, deci încă 200 de ani, au mai fost domnitori cu inițiativă istorică, unii chiar

neasteptat de viguroasă, cum au fost Petru Rareș, Mihai Viteazul sau Constantin Brâncoveanu, însă momentul istoric al impunerii paradigmei românești trecuse, bifurcația se produsese.

Woodrow Wilson este inițiatorul geopoliticii liberale moderne, întemeiată pe morală, unde prin aceasta se înțelege renunțarea la dreptul forței în relațiile internaționale. Geopolitica wilsoniană marchează cea mai importantă bifurcație în ordinea mondială de la Richelieu încolo, prin permutarea centrului ordinii mondiale dinspre inițiativa de club, dinspre bunăvoința sau pretențiile unor „minți luminate” spre popor. **Wilson democratizează ordinea mondială.** De fapt o face posibilă pentru că ordinea *realistă*, sau a *Realpolitik*-ului lui Richelieu (Franța - începutul secolului al XVII-lea) și Bismarck (Prusia/Germania, secolul XIX) este o veșnică echilibristică între mutările de putere ale celor mai puternice state, fiind *anarhică*. Ordinea propriu-zisă devine posibilă prin conceptul wilsonian de *securitate colectivă*. Prin conceptul de securitate colectivă Wilson are în vedere stabilirea ordinii mondiale prin concertul popoarelor, prin reprezentanții lor legitimi, în cadrul Ligii Națiunilor. Pentru a ajunge însă la concertul popoarelor acestea trebuie să fie libere. Eliberarea popoarelor de sub tirania imperiilor și ale capetelor lor încoronate „luminate” (cinice, interesate, oricât de logice) este al doilea mare concept al ordinii wilsoniene: *autodeterminarea națională* este inseparabilă de ideea securității colective. A treia componentă majoră a ordinii mondiale este *eliberarea insului* – conceptul de *democrație*. Insul nu poate fi liber decât în cadrul și prin colectivitatea sa de apartenență – de unde problema autodeterminării naționale. Însă libertatea insului devine posibilă și prin corecta structurare internă a societății sale de apartenență, așa încât *autoritatea să fie legitimă* și energiile/aspirațiile insului să circule/manifeste liber (personalitatea de vocație). Manifestarea liberă a aspirațiilor

insului și corecta lor reprezentare la nivel politic, de o autoritate legitimă, compun cadrul *democratic*.

Democrația este premisa distribuției echitabile a resurselor și deci, sursa ordinii și armoniei interne. Un stat „liniștit”, cu o societate „așezată” este cea mai bună garanție a ordinii mondiale. Condiționarea ordinii mondiale de către gradul de maturitate-reprezentativitate politică și deci, de nivelul de democrație al societăților, nu este invenția lui Wilson. O întâlnim încă de la Thomas Jefferson⁶³ (1801) trecând prin Corolarul lui Roosevelt de la 1904. Astfel, Jefferson a fost primul președinte american care a realizat că distribuirea morală a puterilor în stat, prin cooptarea poporului la guvernare, este un atu geopolitic: „ ... faptul că împrejurările le-au fost potrivnice altora, iar nouă favorabile, ne-a impus datoria de a dovedi care este gradul de libertate și autoguvernare pe care o societate se poate aventura să le lase la îndemâna membrilor săi individuali.”⁶⁴

Theodore Roosevelt, prin corolarul la doctrina Monroe (datată 1823, piatra de hotar a geopoliticii americane) a fost primul care a stabilit că ordinea și prosperitatea internă sunt principalul factor de stabilitate regională⁶⁵ - referindu-se la sfera

⁶³ Jefferson a fost cel care a realizat proiectul *Declarației de Independență*. A fost primul ministru de externe (1789-1794) al Statelor Unite, apoi al doilea vicepreședinte (1797-1801) și cel de-al treilea președinte al SUA. În vremea lui, SUA au achiziționat (1803) Louisiana de la Franța - circa 2,1 milioane Km² cuprinzând jumătate din bazinul Mississipi, aceasta fiind cea mai mare achiziție teritorială din istoria SUA, pentru circa 27 milioane de dolari. A militat pentru separarea bisericii de stat și a fost unul dintre cei mai puternici suștinători ai libertății individuale. (cf. **Britannica**, 2001)

⁶⁴ Scrisoarea lui Jefferson către Joseph Priestley, 19 iunie 1802, în Ford, ed., *Writings of Thomas Jefferson*, vol VIII, pp. 158-159, citată în Robert W. Tucker și David C. Hedrickson, *Empire of Liberty: The Statecraft of Thomas Jefferson*, New York/Oxford: Oxford University Press, 1990, p. 11, apud Henry Kissinger, 2007.

⁶⁵ „... all the other nations of this continent once and for all that no just and orderly government has anything to fear from us. ... All that this country desires is that the other republics on this continent shall be happy and prosperous; and they cannot be happy and prosperous unless they maintain order within their boundaries ...” sursa: A Compilation

de interese americană din America Latină. Este drept că Roosevelt dezvoltă doctrina Monroe într-un context clasic, al echilibrului de putere, corolarul său fiind o extensie a jocului de putere cu marile state europene care încercau să-și extindă influența în America Latină.

Woodrow Wilson schimbă însă programatic paradigma relațiilor internaționale așezând-o pe baze *primordial morale* prin: dreptul la autodeterminare, democrație și securitate colectivă. Wilson a înțeles, astfel, că sistemul mondial trebuie întemeiat pe *ordine* și nu pe *anarhia echilibrului de putere*, iar **sursa ordinii se află în interiorul statelor**, stocată la nivelul popoarelor și al înșilor sub forma libertății.

Regăsim astăzi conceptul de ordine internațională condiționat de ordinea internă sub forma *statului slab-prăbușit* (weak/failed state), reteoretizată în anii 2000 în paradigma neorealistă de către Krasner și Pascual⁶⁶. Rezultat al provocărilor concrete la care administrația americană a trebuit să le facă față după atacurile teroriste de la 11 septembrie 2001⁶⁷, conceptul de *stat slab* denotă incapacitatea autorităților de a asigura servicii publice și de a integra societatea în circuitul economic mondial. Statele slabe reprezintă un risc *acut* la adresa securității mondiale. Pe aceeași linie de gândire, a faptului că sursa ordinii mondiale se află în calitatea și funcționalitatea instituțiilor interne, se află și Barry Buzan cu distincția dintre statele puternice – care pot fi slabe militar și statele de forță – care sunt adesea foarte slabe din punctul de vedere al *coerenței interne*

of the Messages and Papers of the Presidents 1789-1897, vol. 11, James D. Richardson, ed., 1920, pp. 1131-1181.

⁶⁶ Stephen D. Krasner and Carlos Pascual, Addressing State Failure, *Foreign Affairs*, July/August 2006, vol. 84, no. 4, pp. 153-163.

⁶⁷ St. Krasner (n.1942) – profesor de Relații internaționale la Univ din Stanford, Directorul Departamentului de Planificare Politică la Departamentul de Stat (MAE) al SUA 2005-2007. În aceeași perioadă a lucrat cu Condoleezza Rice, secretarul Departamentului de Stat, în cadrul Consiliului Național de Securitate (NSC).

(Buzan, p. 106). Coerența internă este parte a noțiunii de securitate societală – concept cheie în analiza coerenței interne ca factor de putere geopolitică. Precizăm că prin securitate societală se înțelege capacitatea societăților de a-și menține „identitatea independentă și integritatea lor funcțională” (idem, p. 30) pe o serie de dimensiuni: militar, politic, economic, social și de mediu (idem, p.31), unde un rol deosebit de important îl are „ideologia organizatoare” – setul de idei care face posibilă armonia dintre societate și instituții (idem, p. 88).

Precursorul ordinii mondiale (asigurate prin buna funcționare a ordinii interne, prin acordul real dintre elite și mase, care are ca produs direct funcționarea statului în beneficiul poporului), în Europa, a fost domnitorul Neagoe Basarab, după cum precursorul concepției *realiste* a ordinii mondiale a fost Machiavelli. Ambii *inițiatori* aparțin începutului secolului al XVI-lea: Machiavelli a scris *Principele* la 1513, iar Neagoe Basarab la 1518/1522⁶⁸ termina *Învățăturile către fiul său Teodosie*.

Machiavelli⁶⁹

Scopul clasei politice, la Machiavelli, sunt puterea în sine, guvernarea și menținerea la guvernare. Revenirea la ideea de putere ca și acțiune socială de interes public s-a făcut treptat, odată cu Revoluția Americană (1774) și Revoluția Franceză (1789), continuând cu Revoluția Pașoptistă ce a avut loc în toată Europa, când puterea a fost repusă în slujba popoarelor. Aceasta a și fost rațiunea dispariției marilor imperii și apariția statelor naționale (ideal proclamat la 1848): „Orice nație dar, precum

⁶⁸ *** , *Istoria României în Date*, Editura Enciclopedică Română, București, 1972

⁶⁹ Niccolo Machiavelli, **Principele**, Editura Mondero, București, 1998

orice individ, are o misiune a împlini în omenire, adică a concurge, după natura și geniul său propriu, la triumful științei asupra naturii, la perfecționarea înțelegerii și a sentimentului omenesc potrivit legii divine și eterne care guvernează urzile omenirii și ale lumii.” (Nicolae Bălcescu)⁷⁰

Machiavelli arată că, pentru a putea guverna, clasa politică este de ajuns să „nu asuprească poporul”, acționând ceva pentru care trebuie să lupte, pentru că nu ai de ce să ți-l asumi, să îl iubești. Comunitatea este instrument de guvernare (o utilitate politică), nu finalitatea politicii. Finalitatea guvernării este puterea. Foarte probabil este că această concepție cinică despre popor a devenit posibilă prin alungarea credinței din lume, puterea principelui întemeindu-se pe principiul iluminist al ancorării puterii în om și în voința sa. Este paradoxal că o asemenea concepție nu a eliberat omul, ci l-a subordonat de fapt puterii principelui. De altfel Machiavelli spune răspicat că *omul este rău în sine*: „oamenii se dovedesc întotdeauna răi dacă vreau nevoie oarecare nu-i constrâng să fie buni.” (Machiavelli, p. 84). Principele trebuie să guverneze în raport cu propria raționalitate – fără nici un alt punct de reper: „Numai acele mijloace de apărare sunt bune, sigure și de durată care depind numai de tine și de însușirile tale proprii.” (ibidem)

Este interesant că această concepție a *utilității poporului pentru conducători* este reluată în sociologie de către Vilfredo Pareto, care, la începutul secolului XX (Vilfredo Pareto, **Traité de Sociologie Générale**, Paris, Payot, 1917, vol. II) atrăgea atenția asupra condiției progresului prin necesitatea diferențierii dintre

⁷⁰ Nicolae Bălcescu, **România sub Mihai Viteazul**, Introducere, I, http://ro.wikisource.org/wiki/Rom%C3%A2nia_supt_Mihai-Viteazul

utilitatea socială și utilitatea pentru ins ca plăcere individuală: „L’ophélimité d’une collectivité n’existe pas. On peut, à la rigueur, envisager l’utilité d’une collectivité. ... en sociologie il faut faire bien attention de ne pas confondre le maximum d’utilité pour une collectivité avec le maximum d’utilité d’une collectivité ... Les classes gouvernantes répondent souvent en confondant une problème de maximum de la collectivité avec la problème de maximum pour la collectivité. Elles essaient aussi de ramener le problème à la recherche d’un maximum d’utilité individuelle, en tâchant de faire croire aux classes gouvernées qu’il y a une utilité indirecte, laquelle, si l’on en tient dument compte, change en avantage le sacrifice que l’on demande à ces classes.” (idem, p. 1344)

Scopul scuză mijloacele este marele principiu pe care așează Machiavelli ordinea europeană:

„Prin urmare, faptele tuturor oamenilor și mai ales ale principilor, pentru care nu există un alt criteriu de judecată, trebuie privite numai din punctul de vedere al rezultatului lor. Principele să-și propună, deci să învingă în luptă și să-și păstreze statul, iar mijloacele lui vor fi oricând socotite onorabile și fiecare le va lauda.” (p. 65)

Poporul este baza guvernării și cea mai bună tehnică de guvernare este teama.

„Dorința de cucerire [sau de putere] este în adevăr un lucru foarte firesc și foarte obișnuit, iar aceia care pot să-i dea curs și care o fac vor fi întotdeauna laudați sau, oricum, nu vor fi dezaprobați; atunci însă când nu au puțința și totuși vor să întreprindă cuceriri cu orice chip, greșesc și merită să fie dezaprobați.” (idem, p. 20)

*Notăm aici centrarea Principelului pe putere nu pe omul peste care guvernează. Principele ajunge astfel să guverneze **peste, nu pentru** societate. Relația de apropiere cu poporul este subordonată obiectivului menținerii la putere:*

„Principele trebuie să ia bine seama ca niciodată să nu scape din gură un cuvânt care să nu fie pătruns de cele cinci însușiri pe care le-am arătat mai sus [milă, credincios cuvântului dat, omenos, integru, religios], iar atunci când îl vezi și îl auzi să-și pară că este numai milă, numai fidelitate, integritate de caracter și credință în Dumnezeu. **Nimic nu este însă mai necesar decât să pari că ai această însușire.**” (idem, p. 64, s.n.)

„... Dacă oricine va putea să-ți spună adevărul, respectul care ți se cuvine va scădea. Prin urmare, un principe prudent trebuie să urmeze o a treia cale, alegându-și în stat sfetnici înțelepți, dându-le numai acestora dreptul de a-i spune adevărul și numai în legătură cu lucrurile despre care el îi întreabă și nu privitor la altele. El trebuie să-i întrebe despre toate chestiunile și să asculte părerile lor, apoi să hotărască singur, după cum socotește el; atât față de cei cărora le cere părerea, cât și față de fiecare în parte, el trebuie să se poarte în așa fel, încât aceștia să-și dea seama că, cu cât vor vorbi mai liber, cu atât vor fi mai bine văzuți; afară de aceștia însă, principele să nu dea nimănui ascultare, să ducă la îndeplinire ceea ce a hotărât și să fie perseverent în hotărâri.” (idem, pp. 82-83).

„Oricine înțelege că este întru totul spre lauda unui principe faptul de a se ține de cuvânt și de a proceda în mod cinstit iar nu cu viclenie. Cu toate acestea, experiența vremurilor noastre ne arată că **principii care au săvârșit lucruri mari au fost aceia care n-au ținut prea mult seama de cuvântul dat** și care au știut, cu viclenia lor, să amețească mintea oamenilor, iar la sfârșit i-au înfrânt pe aceia care s-au încrezut în cinstea lor.” (p. 63, s.n.)

Ne dăm seama că abordarea *interesată* a ordinii, proclamată în secolul al XVI-lea de cardinalul Richelieu în forma *rațiunii de stat* nu este decât o variațiune a conceptului machiavelian al puterii ca finalitate în sine. *Raison d'état* este baza *paradigmei realiste* pentru care principalul actor este *statul* – unde liderii săi au un rol predominant, iar insul nu depășește calitatea de simplă componentă a statului. Ordinea internațională este de fapt o formulă la limită anarhică a echilibrului – de fapt o veșnică competiție între state de a obține o poziție de putere cât mai bună în raport cu alte state. Kissinger sistematizează paradigma richelienă astfel: „*Raison d'état* susținea că binele statului scuza mijloacele folosite pentru a-l menține; interesul național a luat locul noțiunii medievale de moralitate universală. Echilibrul puterii a înlocuit nostalgia pentru monarhia universală, cu consolarea că fiecare stat, în urmărirea intereselor sale egoiste, va contribui cumva la siguranța și progresul tuturor celorlalte.” (Kissinger, 50)

„Succesul politicii de tip *raison d'état* depinde mai presus de orice de abilitatea de a evalua relațiile de putere. Valorile universale sunt definite prin modul în care sunt percepute și nu necesită o permanentă reinterpretare; într-adevăr, ele vin în dezacord cu aceasta. Dar determinarea limitelor puterii necesită un amestec de experiență și intuiție, precum și o permanentă adaptare la situația existentă. În teorie, desigur că echilibrul puterii ar fi perfect calculabil; în practică, s-a dovedit extrem de dificil de evaluat realist. Mai complicată, chiar, este armonizarea calculelor unui stat cu cele ale altor state, ceea ce reprezintă condiția preliminară pentru gândirea echilibrului puterii. Consensul asupra naturii echilibrului este de obicei stabilit prin conflicte periodice.” (Kissinger, p. 54)

„«În chestiuni de stat», scria Richelieu în al său *Testament politic*, «cel ce deține puterea are adeseori dreptate, iar cel slab nu se poate decât cu dificultate feri să cadă în greșeală în opinia majorității lumii» - o maximă arareori contrazisă pe parcursul secolelor ce au urmat de atunci.” (Albert Sorel apud Kissinger, p. 56)

Neagoe Basarab⁷¹

Pentru domnitorul român, obiectivele guvernării sunt poporul și Dumnezeu. Guvernarea trebuie făcută cu credință, iar cele mai bune tehnici de guvernare sunt rugăciunea și smerenia.

„De aceea, dacă veți da întotdeauna laudă lui Dumnezeu și veți împlini voia lui cu curăție și smerenie și priveghiu și rugăciune, și dacă veți fi milostivi, în adevăr veți fi miluiți, precum spune în sfânta evanghelie: «Fericiți cei milostivi, că aceia vor fi miluiți!» ...” (p. 299)

Domnitorul trebuie, înainte de toate, să aibă „sufletul întreg” - să posede capacitatea nealterată de relaționare cu supușii săi: „[a]scultați, de unde ați fost chemați, de la răspântie, cei ce sunteți șchiopi și vătămați la suflet, ceea ce este mult mai rău decât vătămarea trupului!” (p. 243)

Guvernarea nu se află situată în afara rațiunii. Domnitorul trebuie să poată citi mințile slugilor fără ca acestea să o poată citi pe a sa, după cum la luptă trebuie să aleagă cea mai bună cale pentru a-l înfrânge pe inamic. De altfel

⁷¹ Niccolo Machiavelli, *Principele*, Editura Mondero, București, 1998

raționalitatea de care vorbește Neagoe Basarab este raționalitatea cu credință – pe care acesta o numește „minte curată”.

„... cel ce va fi domn trebuie să aibă multă minte, ca să cunoască mintea domnului mintea slugilor sale, iar nu să cunoască mintea slugilor mintea domnului. Căci, dacă văd slugile multă minte la domn, atunci ele îi slujesc pe dreptate și-i fac multă cinste, iar dacă îl află slab de minte, atunci ele îl țin domn numai cu numele.” (Neagoe Basarab, p. 343)

„De aceea și eu, frații mei, după cum am înțeles, așa v-am și dat învățătură: să nu dați niciodată cinstea voastră slugilor voastre, pentru că dacă-ți vei da cinstea lor, tu la ce mai ești bun? Sau cine te va mai băga în seamă, ca să vină la tine, dacă vei împlini voia boierilor tăi, iar celor ce-ți vor sluji, tu nu le vei face dreptate? Căci, dacă ai fi avut minte înțeleaptă ca să-ți cunoști boierii, [că [- n.edit.]] tu i-ai pus în cinste și cu un singur cuvânt le-ai spus să fie în boierie, acum îți va fi mai ușor să zici să iasă afară din boierie și din cinste.” (p. 341)

„Căci cel ce are minte curată, care este temelia tuturor celor bune, nu caută numai spre curăție și post și înfrânare, și spre rugăciune și smerenie, sau să-și îndrepte gândurile sale în multe părți, ci lasă toate acestea și se ridică sus cu mintea și se îmbracă în dragostea Domnului, ca în zale, și acela nu se îngrijește nici de împărăție, nici de domnie, nici de patriarhie, nici de mitropolie, nici de călugărie, și nici de vreun alt lucru pământesc, de care ne îngrijim noi, ci numai să iubească din tot sufletul pe Domnul.” (pp. 263-265)

De altfel, Neagoe Basarab, teoretizează principiile managementului politic inteligent: inima bună, milostenie, competență, plata la timp ș.a. Eficiența politică nu este un scop în sine. Fiind subordonată poporului pentru că este subordonată credinței, eficiența nu sacrifică mijloace în raport cu scopurile. Cheia managementului politic inteligent, în paralel cu

capacitatea de a te ști arăta celor ce te slujesc este milostenia. Milostenia și smerenia sunt factorii corectori care fac posibilă guvernarea în termeni cu adevărat democratici pentru că elimină necesitatea folosirii tehnicilor manipulative de guvernare. Pentru că nu puterea personală este finalitatea din moment ce dai socoteală în fața lui Dumnezeu. Guvernarea cu credință este posibilă pentru că poporul este apt să primească și să înțeleagă dovezile tale de smerenie și milostenie, el însuși fiind credincios. Finalitatea-scopul guvernării devin, astfel, țara și pacea socială:

„Iar dacă îți va rămâne din venitul oștirii, acel venit nu este agonisit de tine, ci l-ai luat de la țara ta și de la oamenii săraci ai tăi, pe care i-a dat Dumnezeu sub mâna ta. De aceea iarăși socotește și orânduiește țara ta, încât să faci ca și aceia să aibă dreptate și liniște și pace în zilele tale.” (p. 335)

15. Problema terorismului – câteva considerații

Terorismul face parte din constelația de fenomene atașate globalizării și are legătură atât cu *impasul modelului cultural* dominant în care se află elitele din Occident și Orient, cât și cu *problema sărăciei*. Mai înainte de a fi manifestarea violentă a contactului dintre două civilizații, terorismul este expresia unei comunicări culturale *blocate* între Occident și Orient și între diversele straturi sociale ale societății islamice. Chiar dacă are conotații religioase, terorismul este mai puțin relevant din punct de vedere religios întrucât credința islamică, rezultat al unei „biserici majore” (Arnold Toynbee), este parte a unei soluții culturale *care s-a dovedit a fi efectivă* vreme de milenii.

Problema terorismului privește, așadar, în special incapacitatea vectorilor cu inițiativă din Occident de a-și face loc pe piețele și în geopolitica Orientului Mijlociu. Totodată, radicalismul militanților islamici și violența, în general, reprezintă incapacitatea civilizației locale de a furniza răspunsuri la provocările venite din exterior, pe fondul unui blocaj al mobilității sociale interne, antrenat la rândul său de o rată crescută a sărăciei.

Pe scurt, elitele din țările islamice nu pot gestiona coerent problematica internă, în special aceea legată de afirmarea liberă a demnității și inițiativei personale, pe care o „aruncă” cu violență împotriva „invadatorilor” din vest, numindu-i demagogic „cruciați”. Iar toate acestea se petrec în condițiile în care Occidentul este angrenat într-un mai vechi proces de „ateizare”. Desigur, fiecare cultură are propriile definiții despre om. Însă e imperios să remarcăm că *omul nu-și mai dă măsura în Orientul arab*, unde mare parte din resursa naturală este risipită în consumul de lux.

„[N]umărul cărților traduse în spaniolă într-un singur an este mai mare decât întreaga literatură tradusă în limba arată în ultima mie de ani.”(**The Economist**, The Arabs. Between fitna, fawda and the deep blue sea, 20 ian 2008)

Deși între 1970 și 2000 țările din Golf au reușit să tripleze rata cunoscătorilor de carte (ajungând la o alfabetizare de 75%), putem vorbi de „un eșec al lumii Arabe pe un spectru larg al performanței în investiții, productivitate, comerț, educație, dezvoltare socială și chiar cultură. Exporturile de bunuri prelucrate ale întregii lumi arabe sunt sub nivelul Filipinelor (care are mai puțin din o treime din populația lumii arabe) sau al Israelului (cu o populație apropiată de Riad [capitala Arabiei Saudite]). Între 1980 și 2000 Arabia Saudită, Egiptul, Kuweitul, Emiratele Arabe Unite, Siria și Iordania și-au înregistrat în SUA 367 de invenții. În aceeași perioadă, doar Coreea de Sud a înregistrat 16.328 de patente, iar Israelul 7.652. Numărul cărților traduse în limba arabă în fiecare an, pentru toate țările arabe, este abia o cincime din numărul cărților traduse în Grecia în greacă.”(**The Economist**, The Arab World. All change, no change, 23 iulie 2009)

Terorismul reprezintă mijlocul prin care se apelează la violență împotriva civililor pentru atingerea unor scopuri politice sau de altă natură.

Spre deosebire de război, terorismul nu este considerat un mijloc legitim de tratare violentă a disputelor din pricina faptului că *vectorul terorist nu este suveran*. Statele sunt singurii actori politici care pot avea relații „violente” cu alți actori colectivi care nu pot fi decât alte state (Weber). De asemenea, ținta principală a războiului sunt instalațiile și personalul militar, nu civilii. Pe când activitățile considerate teroriste vizează prin excelență civilii aflați în puncte strategice sau cu încărcătură simbolică pentru spațiul agresat. Altfel spus, ținta actelor

teroriste este *societatea*, spre deosebire de războiul clasic unde inamicul este statul oponent.

Terorismul este acea acțiune ce își propune atingerea obiectului politic prin *fragilizarea relației sociale*. Cu alte cuvinte, se ajunge la *distrugerea normalității cotidiene* și nu oricum, ci prin folosirea elementului surpriză (alegerea nediscriminatorie a țintelor va conduce inevitabil la generarea unui sentiment generalizat și de panică).

15.1. Terorismul ca *impas cultural* – Arnold Toynbee, Bernard Lewis

Terorismul este un rezultat nefericit al alăturării dintre o societate-cultură considerată „dominantă” și o alta, care se percepe ca fiind „dominată”. Lewis ne lasă să înțelegem că civilizația islamică a intrat într-o fază de „oboseală istorică” ca urmare a provocărilor constante la care a fost supusă, în special de viteza de înaintare a Occidentului pe fondul incapacității elitelor de a asigura libera manifestare a insului ca om. (Bernard Lewis, **What Went Wrong. The Clash Between Islam and Modernity in the Middle East**, Perennial, 2003, p. 158).

Transformarea autorității din „prădătoare” (Lewis), respectiv din „minoritate dominantă” (Toynbee) în elite-autorități *creatoare* (Toynbee) pare a fi cheia succesului Occidentului și, implicit, explicația către care tind o serie de analize asupra crizei contemporane a lumii islamice. Alăturările care nu izbutesc să genereze sinteze între culturi și popoare diferite generează *fricțiuni*. Acestea, cu timpul, se amplifică și, paradoxal, produc rezultate și mai dramatice. Țintele devin civile (oamenii nevinovați), iar ideologia lichidării organizației celui alt se transformă în ideologia lichidării fizice a rasei celui alt. Acesta

este momentul culminant pe care Toynbee îl numea „impasul civilizațiilor stăvilite” (în **Studiu asupra istoriei**, vol. I, p. 485). Terorismul ajunge pe punctul de a-și propune nu numai destabilizarea normalității cotidiene prin instaurarea panicii, ci lichidarea ființei adversarului prin distrugerea unor simboluri colective majore⁷²; mai mult, se poate atinge pragul de genocid dacă ne referim la presupusele acțiuni ale grupărilor terorismului islamic de a procura arme de distrugere în masă.

Problema terorismului arab este că majoritatea victimelor sale sunt *arabi* sau de credință islamică. Ponderea victimelor atentatelor din Irak, de pildă, în perioada de vârf a acestora, este de 24:1 – la fiecare militar american, teroriștii omoară 24 de musulmani. Astfel, în cea mai grea perioadă a ocupației militare americane din Irak mureau lunar circa 125 de militari americani (în ambuscade, atentate), în timp ce victimele civile ajungeau la circa 3200 pe lună (**The Economist**, Iraq. Security better, politics still stuck, 31 iulie 2008).

Desigur, lumea islamică este fragmentată, sunt mai multe culte, mai multe limbi și culturi în mozaicul numit generic „civilizație arabă”. Dar **faptul că victimele terorismului sunt în număr copleșitor islamice arată blocajul cultural înspăimântător al celor ce-și spun apărători ai lumii arabe împotriva lumii occidentale. În plus, dacă ne referim la sprijinul popular, spre exemplu cel destinat lui Osama bin Laden în Pakistan scăzuse de la 51% în 2005 la aproximativ 39% în 2007** (**The Economist**, The self-destructive gene. Al-Qaeda's biggest weakness is its propensity to kill indiscriminately, 17 iulie 2008). Iar tocmai lipsa de legitimitate *populară* a terorismului ne duce cu gândul la conceptul de *elită dominantă* și deci, la societatea ocupată de propria elită.

⁷² Avem, de pildă, cazul cele două turnuri gemene din New York, în 2001, sau situația din iulie 2005 a metroului londonez.

15.1.2. „Civilizațiile stăvilite”

„[C]ivilizații[le] «stăvilite», [sunt cele] care izbutiseră să soluționeze problema în legătură cu geneza lor, dar n-au mai izbutit să soluționeze problema dezvoltării lor.” (Arnold Toynbee, **Studiu asupra Istoriei. Sinteza a volumelor I-VI** de D.C. Somervell, Humanitas, București, 1997, p. 485).

Logica violenței este tipică pentru societățile și civilizațiile ale căror elite nu mai găsesc soluții la provocările înfruntate. În cazul terorismului, principala provocare este conviețuirea a două mari tipuri de civilizații⁷³. Violența este, în orice caz, dovada existenței unui *impas comunicațional* între tipurile de civilizații. Spunem *tipuri* de civilizații pentru că, în zona epicentrului terorismului, se întâlnesc civilizația europeană-occidentală, civilizația iudaică și cea islamică. Până la sfârșitul secolului al XX-lea, conviețuirea acestora, deși nu una confortabilă, a fost relativ „stabilizată” printr-o succesiune de războaie și demonstrații de putere, între statele arabe și statul evreu. Începând cu anii ‘70-‘80, mai cu seamă din ultima decadă a secolului, asistăm la erodarea dialogului politic și la recrudescenta terorismului.

Pentru a înțelege mai bine complexitatea fenomenului, propunem aici o scurtă dimensiune sociologică a lui, prin opoziția dintre cele două structuri culturale – una ce stă la baza civilizației occidentale, respectiv cealaltă ce apelează la acțiuni teroriste (pornim de la analiza filmului documentar „Zero Hour⁷⁴”).

⁷³ În ceea ce privește societatea israeliană, aceasta este parțial un subtip al civilizației occidentale care însă are rădăcini adânci într-o civilizație mai veche, aceea a culturii Talmudului, a iudaismului antic.

⁷⁴ <http://www.discoverychannel.co.uk/zerohour/series1/9-11/index.shtml>, nov. 2009

Structura social-culturală a terorismului

- teroristul desconsideră valoarea *vieții*;
- prezentul și componentele sale (profesia de pildă) au valoare doar ca mijloace tranzitorii către *moarte*;
- moartea este principalul mijloc de raportare la *străin*; străinul trebuie lichidat chiar cu prețul martirajului;
- teroristul se revendică direct și imediat de la un set de *valori ultime*, de tip religios, la Coran;
- în acest fel, teroristul (islamic) își propune să *reașeze lumea*.

Structura social-culturală a civilizației occidentale

- insul este centrat pe profesie, pe familie, pe ceea ce îndeobște se numește *viață*;
- viitorul se construiește printr-o bună planificare a prezentului. Cotidianul este structurat cât mai coerent pe tipar profesional și familial;
- valorile aparente sunt cele ale ordonării cotidianului și, chiar dacă pot avea fundament creștin (societatea întemeiată pe muncă și pe familie), nu se face apel vizibil la valorile *ultime* în relaționarea cu ceilalți.

Falia dintre cele două structuri acționale-culturale pare foarte serioasă. Aici se află și pericolul actualelor conflicte care au în centrul lor terorismul: radicalizarea disensiunilor, mutarea lor înspre zona valorilor ultime. Chiar dacă Occidentul nu pare dispus să-și asume o confruntare în termenii unor valori fundamentale, persistența schimburilor inegale dintre Occident și Orient (vezi cap. 8) și distribuția inegală a veniturilor în lumea arabă sunt de natură să extindă în orice moment conflictul sau să reaprindă vechi dispute.

16. Mass media și Globalizarea

16.1. Definiție și considerații introductive

Mass media se referă la ansamblul tehnicilor și conținuturilor de comunicare de masă, de tip audio-video, în care emițătorul are inițiativa cuprinsului mesajului.

Emitătorul se poate interesa de preferințele publicului, în special în cazul posturilor radio-tv comerciale, dar numai cu valoare orientativă și la nivelul unei medii a „gusturilor”. Adeseori mesajul media este ghidat după o linie imaginară care are în vedere un public mediocru, care își refuză accesul la gândire, comod, infantil, fidel emisiunilor „de garsonieră” (spectaculos), „știrilor de la ora 17” (violență) și publicității prin vulgarizarea apelului la sexualitate.

În același timp, în cazul mass-mediei publice, conținutul acesteia depinde în foarte mare măsură de nivelul de cunoaștere și de idealurile intelectualilor care o conduc, dar mai ales de calitatea relației dintre aceștia și clasa politică care îi aprobă tacit sau explicit finanțarea.

16.2. Spațiu, sistemul mass media și publicul

Spațiul mass media se referă la publicul care este informat și la publicul de unde se extrag informațiile. Tot aici intră și acțiunile de manipulare în masă care au ca obiectiv „montarea” atitudinală a publicului sau a unui grup țintă spre o problemă de interes pentru comanditar: captarea bunăvoinței, polarizarea publicului în raport cu o anumită mișcare politică etc. Prin toate acestea, mass media este o activitate socială de mare răspundere.

Publicul țintă poate constitui orice grupare de oameni care justifică derularea procesului de informare/"montare": poate fi un grup oarecare de consumatori de emisiuni de divertisment sau poate fi un guvern care trebuie „făcut să înțeleagă” un anumit mesaj de politică externă etc. *Publicul țintă* poate coincide sau nu cu publicul de extracție a informațiilor. *Publicul de extracție* este constituit din orice grupare care poate „produce” informații de interes pentru publicul țintă. Instanța care decide ce este de interes și ce nu este *mass media*, mai exact comanditarii *mass media*. Aceștia pot fi proprietarii unor produse a căror vânzare trebuie impulsionată sau pot fi guverne care doresc modificarea climatului social și politic din altă țară (al cărei public este grupul țintă).

Sistemul mass media este constituit din ansamblul mijloacelor tehnice prin care se culeg, procesează și difuzează informațiile. Suportul logistic pentru efectuarea unor transmisii internaționale, de la cazare până la aparatura de transmisie prin satelit fac parte din sistemul *mass media*. Reporterii, cameramanii, camerele de luat vederi, faxurile, reportofonele, birourile, telefoanele, dar și tehnicile prin care informația este procesată, eventual „reorientată” (se schimbă mesajul prin schimbarea accentelor), fac și ele parte din același sistem *mass media*.

16.2.1. Difuzarea tradițională și difuzarea de masă a informației

Componentele difuzării clasicele ale informației sunt cartea, radioul, cinematograful și tradițiile populare (în special prin sărbători și obiceiuri). Până nu de mult, insul se naștea în cadrul unei tradiții *difuzate* prin aceste mijloace și care, dacă nu era subordonată unui regim dictatorial, intra în contact cu el în

măsura în care acesta era pregătit să o primească. Omul *creștea* prin asimilarea unor noi praguri culturale difuzate prin respectivele mijloace. De asemenea, informația difuzată era de natură *meritocratică*: nu orice mesaj (carte, film, revistă) ajungea să fie difuzat. *Editorii* aveau și încă mai au rolul foarte important de a filtra cunoașterea pe care o distribuie, asigurând publicul de calitate a acesteia. Marele pericol este ca editorii să fi fost „păzitorii ideologici” ai vreunei dictaturi mai mult sau mai puțin ascunse. Și astăzi fiecare editură are politica ei, prin care poate încuraja un gen de discurs în detrimentul altuia.

Vectorii principali de difuzare a informației tradiționale sunt școala, familia și biserica.

Fixarea informației tradiționale are loc prin intermediul *conștiinței colective*, a conștiinței umanității (cultura intelectuală „mare”) și a apartenenței la comunitate (tradițiile, cutumele care definesc un spațiu comunitar dat).

Componentele difuzării informației moderne sunt în special mass media pe suport tv și internetul. Informația se distribuie permanent, *fără să fie cerută și fără să fie asimilată*. Omul are acces în fiecare clipă de la informația cea mai simplă la cea mai complexă, chiar dacă nu este pregătit să intre în contact cu aceasta: pur și simplu se află la *îndemână*. Mai mult, odată cu ieftinirea tehnicilor de multiplicare pe hârtie și discuri optice, dar mai ales odată cu apariția internetului, informația poate fi produsă și livrată de oricine. Controlul de calitate al informației în era ciberspățiului este ca și inexistent. Consecința previzibilă este *derutarea* consumatorului modern pricinuită de cantitatea de informație, în special la nivelul tinerilor care nu au criterii de selecție și de asimilare bine constituite. Fără ancorarea într-o curriculă școlară și universitară *realistă și riguroasă*, societatea se află într-unul dintre cele mai grave momente de după prăbușirea dictaturilor comuniste: cel al riscului unei *masificări repotențate*

prin *despiritualizarea* și *deprofesionalizarea* în masă, sub stindardul liberei circulații a informației.

O altă deosebire față de difuzarea tradițională a informațiilor apare în privința *vectorilor de difuzare* care se *dezinstituționalizează*. Responsabilitatea difuzării trece de la distribuitorii tradiționali în zona mass media și a internetului (componenta mass media de difuzare digitală mass media prin computerul personal). O singură instituție demonstrează adaptabilitate odată cu acest tip de modernizare și anume *locul de muncă*. Prin profesie și prin diviziunea funcțională a muncii, acesta este principala sursă de solidaritate socială (deci sursă morală), încă de acum aproape două sute de ani, în societățile dezvoltate. În societățile moderne, deci, profesionalizarea are o funcție foarte importantă. Paradoxul societății contemporane este că, între calitatea cu totul deosebită a informației profesionale, în care stă ordinea tehnologică a lumii și calitatea informațiilor difuzate prin mass media apare o distanță tot mai mare, în care spațiul privat este invadat de kitsch, vulgaritate și violență.

16.3. Mass media și riscul mediocrității

Așa cum am arătat mai sus, comunicarea de masă este destinată, de regulă, *mediei* publicului țintă. Aici constă și uriașul pericol de *mediocrizare* ce poate fi provocat și întreținut de mass media. Mediocrizarea socială se referă la procesul de depotențare spirituală prin banalizarea, desacralizarea, suprimarea din spectrul limbajului folosit de media a simbolurilor, tradițiilor și miturilor pe care se întemeiază infrastructura social-spirituală a societăților. Depotențarea spirituală este dăunătoare în special pentru categoriile sociale care au ieșit de sub protecția culturii scrise, a cărții, adică a proceselor cognitive *constructive* și

potențatoare unde, pentru a avea acces, individului i se cere să depună un efort de cultivare a personalității sale. De asemenea, sensibilă față de procesul de depotențare spirituală sau de mediocrizare socială este acea categorie socială care nu are asigurată satisfăcător protecția din partea *comunităților primare*, de tipul familiei sau al grupurilor de rude, de prieteni, apropiați.

În absența centrării individului pe valorile *energetismului personalității* (Constantin Rădulescu Motru) și a protecției de tip *familial* (prin fixarea modelelor de compasiune, mutualitate, solidaritate etc.), individul intră în câmpul sărăcit de valori al mass media. Acesta, în special în cazul mediei comerciale, având ca finalitate în special impulsionarea actului de consum, care este foarte sărac în semnificații reale și abundent în pseudovalori. Or, reducerea omului de la caracterul de *ființă* cu personalitate la cel de *persoană nevoită* antrenează procese de depotențare cu implicații încă nebanuite, între care amintim scăderea coeziunii sociale și denaturarea *socializării primare*.

16.4. Mass media și realitatea imaginată (spațiul virtual)

Mass media poate avea acoperire locală, regională, națională, globală. Vorbim de globalizarea mass media prin expansiunea acoperirii prin anumite tipuri sau formate de emisiuni, sau de către unele posturi de radio și de televiziune, la scară planeteară. Media, a cărei extensiune a marcat decisiv procesul de globalizare și a contribuit la derularea unor procese politice majore, este televiziunea din ultimii douăzeci de ani.

Trebuie precizat că dezvoltarea mass media este paralelă cu explozia informațională și informatică din toată această perioadă, fiind contemporană cu apariția computerului personal,

a faxului, a mașinii de copiat pentru birou și a telefonului internațional direct. Până atunci, societățile erau spații de comunicații naționale, care erau legate între ele prin intermediul guvernelor (al ministerelor de externe) și care acopereau anumite zone din lume, prin emisiuni de radio, susținute tot cu bani publici (tot ca extensie a politicilor naționale, gestionate de ministerele de externe și de serviciile de informații). După 1980, calculatorul s-a „vulgarizat”, adică a devenit accesibil tuturor celor interesați. A urmat o revoluție rapidă, care a permis omului de rând acces la magistralele informaționale ale lumii, tot așa cum modelul T de la Ford, în 1908, a permis clasei muncitoare accesul la autostrăzi, la timp liber, contribuind astfel la alungarea definitivă a spectrului comunismului din lumea civilizată.

„Din anii '80 în Occident a început să se manifeste o importantă tendință de deregularizare [descentralizare] a sectorului de comunicații, în paralel cu procesul de privatizare a sectorului utilităților publice. În bună parte, fenomenul a avut în special o motivație tehnologică, însă componenta ideologică a ieșit la iveală în anul 1984 când, Statele Unite, au impus INTELSAT să accepte competiția în domeniul comunicațiilor internaționale prin satelit pentru a permite scăderea costurilor acestora. A urmat [afacerea lui] Ted Turner prin întemeierea Cable News Network (CNN) în 1978, afacere luată la început în zeflema de rivalii săi prin denumirea lui drept «Chicken Noodle News». Apoi, în Marea Britanie, Corporația Rupert Murdoch a înființat serviciile de televiziune prin satelit SKY [în 1989], pentru ca imediat în Europa serviciile televiziune prin cablu și satelit să înregistreze o creștere explozivă. Alte tehnologii, precum aparatul video de înregistrat, faxul și computerul personal, s-au dovedit a avea o fantastică forță de pătrundere oriunde lumea a avut bani să le cumpere, circulația informației peste frontiere marcând un salt fără precedent odată cu globalizarea economiei.” (Taylor, p. 50)

Așa cum arătam mai sus, problema este că din momentul în care publicul a avut acces la fluxul de informații, informarea a suferit două mutații. Prima se referă la scăderea constantă a calității actului de informare, pentru că s-a „multiplicat” și procesul de identificare, culegere și prelucrare a informației – **înmulțirea „culegătorilor” de informații destinate publicului**. Cea de-a doua mutație este dată de **multiplicarea derutantă a cantității** de informație. Informarea de masă este aproape sinonimă acum, la aproape patruzeci de ani de la „revoluția media” din anii '80, cu lipsa de înțelegere, suprapunându-se aproape cu ignoranța. Fiind atât de multă și atât de diversificată, adesea difuzată doar din considerente de consum (la limită chiar de manipulare prin marketing) sau din motive politice (manipulare politică), **mass media** a contribuit decisiv la erodarea universului discursurilor tradiționale unificatoare ale societăților, relativizându-le sau desconsiderându-le direct, **erodând astfel, paradoxal, tocmai baza de înțelegere a mesajelor care circulă în lume**. Aceasta pentru că, în ciuda progresului tehnologic, cheile de decriptare, de înțelegere a mesajelor, oricare ar fi natura acestora, sunt modelate tot de cultura tradițională.

Revenind la trecut, trebuie observat că, deși mass media nu a devenit decât în ultimii ani o componentă a spațiului informatic, adică a ciberspațiului, ea a anticipat cu câteva decade instituirea spațiului virtual.

Instituirea spațiului virtual în lume, adică globalizarea discursului mass media, a devenit posibilă odată cu apariția primilor sateliți de comunicație și cu apariția televiziunilor de știri non-stop (CNN este prima televiziune de acest tip, apărută în 1978), odată cu extinderea fără precedent a unor formate relativ standard, inclusiv pentru emisiunile de divertisment.

De ce alăturăm mass media spațiului virtual?

Din punct de vedere tehnic, este limpede că televiziunea digitală se servește de spațiul virtual, generat de computer, pentru a procesa imaginea. Mass media este similară cu conceptul informatic de multimedia – adică integrarea semnalului audio-video, indiferent de suport (semnal tv, video, DVD, audio etc.) pe calculator, sau pe orice mijloc de stocare-comunicație de date care conține procesor informatic. Imaginea televizată poate genera realități prin stimularea imaginarului pe baza unor informații preexistente în mintea privitorului.

Astfel, cel mai important aspect al chestiunii este că, de la apariția primelor ziare moderne, în Anglia secolului al XIX-lea, mass media a *reconstruit spațiul public* ori de câte ori l-a adus în discuție. Mass media *subliniază, scoate din context și pune în altele* informația așa încât spațiul social la care face referire nu mai este cel real, din teren, ci acela al reporterilor, al politicilor editoriale ale ziarelor, posturilor de radio și televiziunilor care au comandat reportajele sau emisiunile respective. Acest fapt nu este neapărat unul negativ. Pentru a înțelege, adeseori avem nevoie de a pune lucrul, până atunci neînțeles sau „invizibil”, într-o altă lumină, adică în alt context, să creăm alte asociații. Manipularea spațiilor semnificative este însă un gest de mare răspundere socială pe care, până la apariția mass media, îl aveau puține instanțe, deja enunțate (școala, familia și biserica). Acum, instanțele care au căpătat acest drept sunt mult mai multe și adesea, ascultă de alte imperative decât cele ale școlii, familiei sau bisericii. Mass media poate servi foarte bine interesul public după cum, prin „vandalizarea” spațiului simbolic colectiv, îl poate deservi grav. Cu atât mai grav cu cât discursul media, care se adresează adesea simțualității, și deci este mai ușor/comod de perceput decât discursul clasic, mediat de carte sau de relaționarea cu aproapele, scurtcircuitează atât autoritatea simbolică a școlii, cât și pe cea a familiei și bisericii.

17. Mass media și globalizarea – câteva principii de funcțiune

17.1. Limitări paradigmaticice

Mass media este, în același timp, parte a procesului de globalizare, actor și promotor al globalizării. Ca și fenomenul mai general al globalizării, mass media este vectorul unor fenomene cu totul noi și interesante, care pun societățile sau omenirea civilizată, în fața unor provocări deosebite.

Cea mai importantă dintre acestea se referă la *fractura dintre cultură* (ca și cadru de cultivare a spiritului) și *civilizație* (axată pe consumul material). Mass media se află la întrepătrunderea acestor falii și are de ales în a micșora distanța dintre aceste două aspecte ale culturii (cultura propriu-zisă și civilizația materială) sau de a exploata tendința naturală a insului mediu de a se complăce într-o stare de *indiferență cognitivă*.

Starea de indiferență cognitivă este de mare importanță pentru că nevoia omului de a ști nu mai este suplinită prin perfecționarea cunoașterii cât prin stimularea excesivă a simțurilor, mesajul media făcând adesea apel la scene de violență, sexualitate sau consum pentru a ține captiv privitorul.

Insul este bombardat cu informație fără să fie încurajat să își dezvolte capacitatea de înțelegere a mesajului și a contextului aferent. El devine astfel *captiv* mesajului transmis. În ciuda aparentei diversități de emițători, oferta media este limitată de gusturile și interesele redactorilor și a „modelelor”

transmise. Mai mult, aceasta difuzează informații prin excelență factuale, faptul descris fiind adesea lipsit de conținut, deci de substanța sa specifică. Scoțând lucrurile din context, punând accent pe iluzoriu, mass media **este parte a proceselor deculturative – care deconstruiesc structurile de solidaritate colectivă.**

O altă cale prin care mass media contribuie „natural” la deconstruirea structurilor consacrate ale ordinii este **transformarea relativ arbitrară a insului obișnuit în model (VIP).** Reprezentarea publică asupra ordinii sociale este astfel distorsionată (criteriile după care anonimul respectiv devine „vedetă” media sunt, adesea, la limita bunului simț). Singurul criteriu de selecție al unui ins care este ales să apară la televizor sau în presă este al celui care-l recrutează. Și totuși, *insul „ales”* este înfățișat cu *dreptul de a se adresa publicului, de a comenta situații, deci cu dreptul de a propune o nouă realitate.*

Mass media definește realitatea ridicând brusc statusuri (inși numiți vedete) pe baza unor criterii care, în ciuda aparențelor, nu au corespondent în logica bunului simț, ci țin de popularizarea unui anume mesaj; media vulgarizează. Este pentru prima oară în istorie când inșii care nu au nimic de comunicat lumii au la dispoziție instrumente globale cu care se pot adresa acesteia. Singurul filtru depinde de competența profesională a redactorilor și de marketingul promovării canalului tv, ambele supuse atâtor presiuni și limite.

Chiar atunci când media justifică „modelele” lansate în spațiul public prin marketingul de formula „asta se cere” ignoră faptul că tot media a ajutat sau chiar creat așteptarea respectivă prin cultivarea unei specii de spiritualitate joasă, cu expectații în

zona iluzoriului (personalitatea prefabricată)⁷⁵, în acord cu centrarea mesajului pe informația de senzație, lipsită de semnificația contextului, fără importanță cognitivă. Privitorul este luat în considerare în special ca și când ar fi *fără scop*. Scopurile le furnizează media prin așa numitele modele sau fenomene „tari”, „cool”, „trendy” etc.

În felul acesta, mesajul media are utilitate socială redusă, arată Taylor, fiind mai degrabă *infotainment*. Informația capătă aproape exclusiv funcție manipulativă, personalitatea insului fiind redusă la calitatea de consumator cu comportamente ușor orientabile după „legile” marketingului, ale psihologiei reclamei sau ale psihologiei politice.

Paradigma în care se așează mass media privind rostul și direcția omului pare a fi aceea a unui ins instabil emoțional, care are nevoie de „îndrumare” pentru a-și fixa cadrele de referință în

⁷⁵ Ion Ungureanu, **Paradigme ale cunoașterii societății**, pp. 62-64: „Un efect important al socializării anticipative a fost pus în evidență de Thomas Luckmann sub denumirea de *identitate prefabricată*. Aceasta desemnează procesul prin care socializarea anticipativă este realizată nu prin raportarea grupului de apartenență și a celui de referință, ci printr-o instanță „neutră” de socializare, cum este mass media. Prin mass media se transmit modele de personalitate care integrează valori și norme specifice unor grupuri mai mult sau mai puțin incoerente și inconsistente. Nici vedeta de cinema, nici omul politic sau cel de afaceri nu prezintă valorile unui grup, ci propriile valori și norme, lăsând însă impresia că reușita lor socială este consecința directă a însușirii unor valori specifice unor grupuri sociale. Aceste valori devin, astfel, repere ale aspirațiilor sociale, dar fiindcă tânărul nu le poate experimenta concret, ele capătă funcțiile unor *[pseudo]mituri*. ... Identitatea personală spre care aspiră tânărul nu mai este rezultatul unui proces de autorealizare a propriei personalități, ci simplă adaptare mimetică la un „model în carne și oase”. „Copierea” modelului este cel mai adesea imposibilă, ceea ce face ca «aparențele» să fie luate ca „realitate”. În acest fel, scrie Luckmann, „problema identității prefabricate nu constă atât în faptul că ea este orientată spre un viitor incert, ci că acest viitor este conceput în termenii unor stereotipuri derivate pe care individul nu le experimentează personal în fiecare etapă a socializării sale” [T. Luckmann, **Life/world and social realities**, London, Heinemann, 1983, p. 116].

fiecare moment, cu porniri ușor de stârnit. Insul-țintă este un amalgam de stări, veșnic disponibil, în special pentru „senzații tari”, și, în consecință, greu de ancorat într-un context anume.

17.2. Denaturarea cuvântului

Cuvântul din media, dacă nu informează cu adevărat, se constituie însă într-o masă foarte voluminoasă de enunțuri, într-un verbiaj conglomerat. Problema este că, în acord cu ipoteza Sapir-Whorf limbajul are un rol foarte important în formarea gândirii. **Limbajul poate structura gândirea prin transmiterea și cultivarea structurilor cognitive.** Difuzând elemente ale limbajului cu componenta cognitivă slăbită sau situată pe un palier cu conținuturi inferioare, mass media induce fenomene cu implicații de o gravitate insuficient înțelese, în special asupra tinerilor încă neformați, generând ceea ce Thomas Luckmann numește *personalități prefabricate*, cu „conținuturi utile social” reduse.

„Limbajul înseamnă gândire – ipoteza Sapir-Whorf: ... lingviștii Benjamin Lee Whorf și Edward Sapir, sugerează că felul în care insul utilizează limbajul îi determină și modul de a gândi. ... Prima consecință, mai blândă, sugerează că limbajul tinde să *influențeze* modul în care oamenii dintr-o cultură dată înțeleg și experiază lumea.

O consecință mai abruptă ar fi aceea că limbajul, de fapt, *determină* modul în care oamenii gândesc lumea. ... [În orice caz,] natura categoriilor în care este stocată informația are un efect important asupra relațiilor sociale.” (Robert Feldman, **Social Psychology. Theories, Research and Applications**, McGraw-Hill Book Company, 1985, pp. 112-113)

Aceeași ipoteză, cu propriile cuvinte ale lui Whorf:

„Disecăm natura de-a lungul liniilor oferite de către limba noastră maternă. Categoriile și tipologiile extrase din natura fenomenală nu le găsim pur și simplu, că ne sar în ochi; dimpotrivă, lumea ni se prezintă ca un caleidoscop care trebuie să fie cumva organizat de mintea noastră – și acest lucru trimite la sistemul limbajului. Descompunem natura în părți inteligibile, o organizăm în concepte, îi atribuim semnificații, în mare parte pentru că *putem* face acest lucru – posibilitate care există întrucât suntem parte a unui acord cu restul comunității vorbitorilor aceleiași limbi din care facem parte ... obținem aceeași imagine asupra universului nu datorită evidențelor fizice ci datorită limbajului similar în care gândim ...” (John B. Carroll, editor, **Language, Thought and Reality. Selected Writings of Benjaming Lee Whorf**, Massachusetts Institute of Technology, 1956, pp. 212-214)

Dacă ipoteza Sapir-Whorf este adevărată, pentru a putea gestiona responsabil mesajul public, informarea de masă trebuie să stăpânească satisfăcător cuvântul.

Pe de altă parte, media specifică zilelor noastre promovează o *specie de cultură insistentă*, care construiește importanța unui eveniment prin frecvența cu care este prezentat, până când publicul ajunge să creadă că prezentarea sistematică a unui mesaj este sinonimă cu adevărul și reprezentativitatea.

Lipsit de conținuturi categoriale – tipice pentru gândirea analitică, mesajul media compensează acest deficit prin repetarea mesajului ca atare sau a unor tipuri de mesaj. Media românească, de pildă, informează aproape compulsiv despre evenimentele de pe scena politică, deși încrederea generală a populației în acest gen de activitate este minimă. Astfel, deși interesul pentru politică exprimat prin participarea la vot a scăzut de la 76% în

anul 2000 la 39% în 2008⁷⁶, în aceeași perioadă au apărut cel puțin trei televiziuni care au ca obiect principal de activitate informarea politică⁷⁷ (Realitatea TV în 2001, Antena 3 din 2005 și mai nou înființatul N24) a căror audiență la orele de vârf (între orele 19 și 23) în anul 2008 nu a fost mai mare de 1,4% în mediul urban (audiența pentru Realitatea TV, pentru Antena 3 fiind de 1,1%)⁷⁸, iar N24 avea o audiență de 0,2% în ianuarie 2009. Dacă menționăm faptul că toate aceste trei posturi „de informare” conduceau (la nivelul lunilor mai/iunie a.c.) în topul greșelilor de exprimare și gramaticale, înțelegem că funcția lor socială este ... limitată⁷⁹.

Desigur, televiziunea are rolul major de a ține conștiința publicului informată pentru ca spațiul social să devină mai responsabil. Mai trebuie doar ca media să și-l asume ea însăși.

⁷⁶ <http://www.ipp.ro/pagini/dezinteres-351i-delegitimare-doar-ju.php> [nov. 2009]

⁷⁷ <http://mynews.ablog.ro/2006-02-14/cum-a-ajuns-realitatea-tv-la-vintu.html>,
<http://www.antena3.ro/>

⁷⁸ <http://www.paginademedi.ro/audiente-tv/> [nov. 2009]

⁷⁹ http://economie.hotnews.ro/stiri-media_publicitate-6407509-otv-n24-b1tv-campioanele-greselilor-gramaticale-sticla.htm [nov. 2009]

18. Informatizarea spațiului mondial – beneficiile lui *homo faber*

Ca avans tehnologic fantastic, ciberspațiului îi stă în putere potențarea nebanuită a abilităților *lucrative* ale omului. Nu însă și a etajelor sale superioare: cel al gândului și sufletului. În ordinea gândirii, computerul nu ajunge mai departe de *organizarea datelor*. Iar la gândirea categorială, aptă să inducă *responsabilitate* și *dezvoltarea conștiinței*, ciberspațiul nu are cum să aibă acces, cel puțin nu direct, limitat fiind de *logica sa binară*. În ordinea sufletului, computerul nu are putere decât parțial, întrucât în absența celui alt nu se pot trăi decât, cel mult, propriile impresii despre acesta. În timp ce integrarea sufletească se referă la experiența deplină a unui celui alt întâlnit. Logica informatică are o sensibilitate restrictivă, redusă la atributul „închis” / „deschis” (fiind o combinație între 0 și 1).

Faptul că realitatea, pentru a fi gestionată, trebuie să fie *transformată* într-o combinație de doi termeni arată *inertia* la care este predispusă permanent noua tehnologie, cel puțin în ordinea sensibilității. Pragul acesta este însă suficient pentru a sublinia diferența dintre *homo faber* și *homo sapiens*. Ciberspațiul l-a revoluționat pe *homo faber*, punându-l la grea încercare pe *homo sapiens*. Având la dispoziție un arsenal nebanuit care poate fi folosit în orice direcție în condițiile în care stocul de înțelepciune a rămas același, omul este în pragul uneia dintre cele mai mari provocări de la Renaștere încoace (de când s-a pus pe sine în centrul Universului). Mai mult, este pus în pericol de mâinile sale care sunt, într-adevăr, „mai mari” decât propria capacitatea de a și le gestiona. Cu alte cuvinte, gândul nu a ținut pasul cu creșterea capacităților manipulative.

Vom trece în revistă câteva dintre cele mai interesante **câștiguri** în ordinea mânăuirii realității, adică ale lui *homo faber*, în **legătură cu avansul tehnologiei informației**:

- Ieftinirea comunicațiilor și, în consecință, „democratizarea” accesului la o bună parte din patrimoniul mondial (cel digitalizat);
- Popularizarea fără precedent a informației de sinteză și de specialitate prin expansiunea enciclopediilor online și a altor surse de cunoaștere *transpuse pe internet*;
- Capacitatea de comunicare *în orice moment, cu caracter instantaneu*, prin sistemele de chat, sms, mms, email etc., în paralel cu posibilitatea protecției intimității (cu condiția dobândirii unor minime cunoștințe);
- Protejarea sensibilităților interlocutorului, chiar în timpul comunicării instantanee, cu ajutorul *emoticon*-urilor – mici simboluri grafice care semnifică starea de spirit a interlocutorilor sau a mesajelor acestora;
- Ocolirea „ambuteiajelor” din administrația publică, dar și din alte zone ale serviciilor prin sistemul *e-guvernare*, în general prin ghișeul electronic;
- Controlul utilajelor și al salariaților de la distanță (și, implicit, al proceselor de producție);
- Multiplicarea legăturilor sociale prin rețelele virtuale de socializare și, în acest fel, apariția unei noi forme de conștiință publică, de control a regimurilor din toată lumea, inclusiv din „țările democratice”;
- Expansiunea fără precedent a *liberei circulații* și a *libertății de alegere* prin posibilitatea procurării de bilete de călătorie, a altor servicii și mărfuri de pe internet;
- Facilitarea circulației financiare prin plățile online.

Dacă ar fi să sintetizăm cele de mai sus, cel mai important câștig adus omenirii de ciberspațiu este *democratizarea informării*, prin accesul practic nelimitat al oricărei persoane cu computer

(sau alte echipamente care se pot conecta la internet sau pot citi date de pe suporturi externe: cd, dvd ș.a.) la orice sursă pusă în circuitul informațional. Bazele de date cu acces larg au, în sine, un uriaș potențial de *ordonare* a minții cunoscătoare.

Mai departe, din punct de vedere *emoțional*, computerul poate fi un *foarte bun facilitator al comunicării*. Prin „medierea” pe care o realizează între interlocutori (în timp și în spațiu, în sensul că inșii nu se văd, iar comunicarea dintre ei trebuie validată prin apăsarea unei taste, deci există *timp* pentru filtrarea cuvintelor și ideilor), indivizi de statusuri diferite pot schimba mai ușor informații decât dacă s-ar afla față în față, când comunicarea dintre ei ar putea fi afectată de prestața sau prestigiul mai ridicat ale unuia dintre ei.

La scară macrosocială, implicarea societăților locale (naționale) în construirea propriului ciber spațiu poate fi una dintre cele mai eficiente mijloace de a recupera din decalajele care le separă de economiile avansate. Ciber spațiul produce servicii cu valoare adăugată foarte mare, cu investiții moderate de capital. Cei doi piloni ai investițiilor în industria software sunt *universitatea* (politehnica) și *capitalul de investiții*.

„În fiecare an, universitățile din China și India produc 1,2 milioane de ingineri și cercetători, tot atâția cât SUA, UE și Japonia la un loc și de trei ori mai mult decât «produceau» acum zece ani. În 1970, America reprezenta 30% din totalul studenților înscriși în lume; acum [în 2006], nu mai reprezintă decât 12%.” (The Economist, More pain than grain, 14 sept. 2006)

Notăm însă că „America nu va fi ușor de ajuns din urmă”. 60% din totalul investițiilor SUA sunt în industria

informaticii (echipamente și software, IT) – procent pe care niciuna dintre țările în curs de dezvoltare nu îl vor putea atinge prea curând din pricina costurilor foarte mari ale capitalului din industria echipamentelor. Din totalul investițiilor în industria IT, ponderea cea mai mare o reprezintă software-ul, urmată de hardware și altele (**The Economist**, The information technology industry revives. Back to the circuit board, 22 oct. 2009). În țările dezvoltate (membrele OECD), industria IT contribuie cu peste 8% la valoarea totală adăugată și aproape 6% din totalul forței de muncă angajate (ibidem).

În condițiile în care întâlnirea dintre aceștia nu se produce în termeni satisfăcători, rolul de catalizator revine *politicii de stat* care, prin comenzi speciale, încurajarea universităților și facilitarea contactului dintre finanțatori (bănci) și întreprinzători poate oferi startul de care domeniul are nevoie.

Principalii beneficiari ai serviciilor software sunt infrastructura și activitățile asociate: telecomunicațiile, gestiunea căilor ferate și a traficului aerian și rutier, industria producătoare de echipamente telecom, serviciile medicale și industria medicală, administrația publică, industria de apărare etc. Industria software este cea mai ieftină componentă a industriei IT. Nu are nevoie decât de inteligență și un minim capital pentru a produce programe apte să rescrie părți întregi din societate: de la softurile necesare administrației publice până la cele ale noilor rețele de socializare. Problema dezvoltării statelor rămase în urmă este insuficiența capitalului de investiții disponibil pentru dezvoltarea unor industrii care să folosească intensiv munca națională. *Însă industria software este realmente una dintre cele mai la îndemână soluții pentru recuperarea decalajelor internaționale și pentru reducerea sărăciei globale, folosind, în același timp, cât mai deplin potențialul creativ al națiunilor.*

Chiar dacă în momentul de față 74% din primele 100 de companii software sunt localizate în Statele Unite⁸⁰, cea mai importantă creștere a industriei revine piețelor emergente (statelor în curs de dezvoltare), în frunte cu China și India. Ponderea economiilor emergente în industria IT a crescut în ultimii cinci ani (2003-2008) de la 15% la 24%⁸¹.

În același timp, dezvoltarea industriei și serviciilor asociate ciberspățiului a deplasat curba diminuării veniturilor capitalului, pentru încă o epocă, dinspre minus spre plus, asigurând stabilitatea socială și economică a lumii. Legea diminuării veniturilor capitalului (a scăderii eficienței acestuia) statuează că pentru fiecare dolar investit se obține o valoare mai mică⁸². În virtutea acestei legi (sau și datorită ei), marxismul era convins că va veni sfârșitul inevitabil al ordinii capitaliste, după care urma răspândirea ireversibilă a revoluției proletare și, odată cu ea, a comunismului în lume.

Se credea că expansiunea capitalului are loc în planul unui set limitat de categorii de produse și industrii și că proletariatul nu va avea niciodată acces la bunurile fabricate de el. Capitalismul era astfel condamnat la o continuă expansiune pe orizontala geografiei globului, în căutare de resurse și piețe, motiv pentru care țările imperialiste urmau să se bată între ele până la epuizare. În paralel, în interiorul logicii sale, capitalismul urma să fie sleit de scăderea constantă a randamentului capitalurilor odată cu creșterea investițiilor. De fiecare dată însă, capitalismul s-a reinventat prin apariția unor noi industrii „motor” al dezvoltării: după motorul cu abur și industria siderurgică a urmat

⁸⁰ Software industry defies economic crisis, **Software top 100**, 4 august 2009. SUA este urmată de Uniunea Europeană cu 13 companii în top 100 și de Japonia cu 8. <http://www.softwaretop100.org/highlights2009.php> [nov. 2009]

⁸¹ **The Economist**, The information technology industry revives. Back to the circuit board, 22 oct. 2009.

⁸² Vezi și Samuelson și Nordhaus, **Economics**, Mc Graw Hill Inc, 1992, p.27

recentrarea intereselor capitalului și ale societății în jurul motorului cu ardere internă și al industriei chimice, urmate, după cel de-al doilea război mondial, de industriile auto, media și ale *informaticii*.

Cu fiecare nou palier, capitalismul a descoperit noi nevoi și, *crescându-și randamentul prin ridicarea productivității muncii*, a făcut posibilă apariția societății de consum. În felul acesta, proletariatul a fost propulsat din condiția de salăhor în categoria clasei de mijloc, revoluția proletară și instaurarea comunismului devenind inutile și lipsite de interes pentru oamenii de rând.

Industria legată de ciber spațiu este prin excelență aptă să reinventeze spațiul social prin rescrierea nevoilor de consum care acum au trecut de-a dreptul în *spațiul virtual*, deci pot fi infinit recreate. Atât industria hardware, centrată pe producția și concepția microcipurilor cât și industria programelor și aplicațiilor care să ruleze pe suportul acestora, au posibilități nelimitate de dezvoltare, legate de raportul continuu dintre capital și imaginație.

Câteva concluzii. Paradoxurile globalizării

Globalizarea este un proces cu *state vechi în istoria umanității*, începuturile sale putând fi identificate atât în dominația Imperiului Roman, a extinderii creștinătății, cât și în manifestarea capitalistă a Veneției din prima parte a Evului Mediu European. Ca fenomen modern globalizarea se referă la *expansiunea la scara geografiei cunoscute a sistemului rațional de organizare a muncii capitaliste*, fiind atașat noțiunii lui Wallerstein de sistem mondial modern (din secolul al XVI-lea).

Dincolo de expansiunea la scara geografiei, și deci a extensiei sale pe orizontala spațiului, globalizarea mai poate însemna și recucerirea omului, pe care am numit-o expansiune pe verticală, proces interior al spiritualității omenеști.

Ca fenomen mental, globalizarea cuprinde atât fenomene *con-sacrate*, cât și fenomene pur și simplu artistice sau ideologice. Comunicarea consacrată este de tip mitic-arhetipal și are ca finalitate „ținerea la curent” a comunităților cu propria infrastructură identitară (accesul la adevărurile considerate ultime începe prin marile mituri). Pe de altă parte, extinderea la dimensiuni colosale a posibilităților de comunicare dintre indivizi antrenează accentuarea proceselor anomice de însingurare și de anarhie.

Astfel, din perspectiva socialității, globalizarea are implicații pe două paliere. Primul este acela al sociabilității ca atare – globalizarea modifică structurile intime ale relaționării umane. Cel de-al doilea plan are în vedere cadrul relațiilor sociale la nivel macrosocial. Aici apar mutații în ceea ce privește modul de luare a deciziilor. Este pentru prima dată în istoria umanității când o civilizație se reazemă în cvasitotalitatea proceselor sale pe tehnologie, în particular pe tehnologia comunicării și totodată, este pentru prima dată când medierea

comunicării prin intermediul mașinii angajează umanitatea într-o experiență socială nouă și atât de totală. Noua mașinărie nu este doar o simplă extensie a unui simț particular, ci parte a unui nou ansamblu social – ciberspațiul. Prin teoria rețelor, informatizarea și corolarul ei în sfera puterii atrag atenția asupra expansiunii unor formule de guvernare nelegitime în societate, care aduce democrația într-un punct critic.

Globalizarea este, deci, un sistem de ordine generalizată. Acesta are ca sursă un centru de putere, care, în timp, în virtutea mecanismelor sale expansionare ajunge să restructureze într-un sistem relativ unitar spații largi, și, chiar în întregime, „lumea cunoscută” la un moment dat.

În final amintim de paradoxurile globalizării: rebarbarizarea, fragmentarea și mediocrizarea spațiului social.

Individul modern devine „primitivul modern”, iar guvernarea redevine la un stadiu preiluminist, de început de secol XVI. Extinderea comunicării și instantaneizarea acesteia antrenează scăderea „înțelegerii semnificative” a realității, prin erodarea „discursurilor dominante (unificatoare)” ale societăților, adică diminuarea culturii pe care se întemeiază ordinea. Latura socială a cetățeanului, care se implică cu responsabilitate în treburile cetății, cu acces la cunoaștere și la sensurile lumii se diminuează până la dispariție. Individul devine un înșingurat dependent și supravegheat de computer (relațiile sociale cuaternare, relațiile supravegheate de și în ciberspațiu).

De asemenea, rebarbarizarea spațiului social privește spațiul administrativ și politic. Orice persoană sau grupare cu suficiente resurse pentru a construi o rețea de comunicare prin care se pot dirija resurse are acces la putere. Accesul la putere „se privatizează”, scapă de sub tutela „suveranității” publice, naționale etc. Societatea nu mai este guvernată *de facto* de parlamente, ci de rețele.

Fragmentarea spațiului social este în strânsă legătură cu rebarbarizarea acestuia. Fărâmițarea sensurilor își asociază multiplicarea centrelor administrării spațiului social. La scară geopolitică, politicile barbarizează societățile, supralicitând componenta etnică (etnoglobalizarea).

Disparația marilor idealuri, concentrarea omului pe găsirea celui mai potrivit loc de muncă (falsul pragmatism), multiplicarea fantastică a accesului la informație, a centrelor de putere (rețelele) cu acces la controlul mass media și presiunea deosebită asupra capacităților de înțelegere, culegere și procesare a informației, deopotrivă cu caracterul comercial al informării, antrenează degradarea calității informației și a cunoașterii. Paradoxul societății contemporane este că, între calitatea cu totul deosebită a informației tehnice, în care stă ordinea tehnologică a lumii și calitatea informațiilor cu privire la marile sensuri și semnificații, difuzate prin mass media, apare o distanță tot mai mare, în care spațiul public și privat este invadat de kitsch, vulgaritate și violență.

Bibliografie selectivă

Baltasiu, Radu, Ilie Bădescu, **Geopolitica**, CD-Rom, Beladi, 2007.

Bădescu, Ilie, **Noologia**, Valahia, București, 2002.

Bernea, Ernst, **Treptele Bucuriei**, Vremea, București, 2008.

Braudel, Fernand, **Timpul lumii**, vol I și II, Editura Meridiane, București, 1989.

Calhoun, Craig, **Social Relationships and Social Integration**, în Hans Haferkamp și Neil J. Smelser (editori), **Social Change and Modernity**, Berkely, University of California Press, 1991, 1992, pp. 205-237.

Buzan, Barry, **Popoarele, statele și teama**, ediția a doua, **O agendă pentru studii de securitate internațională în epoca de după războiul rece**, traducere de Vivia Săndulescu, Editura Cartier, Chișinău, 2000 (1991 ed. Engl.).

Kissinger, Henry, **Diplomația**, traducere de M. Ștefancu și R. Paraschivescu, All, București, 2007 (1994 ediția în engleză).

Hirschman, Albert, **Pasiuni și Interese. Argumente politice cu privire la existența capitalismului înaintea triumfului său**, Princeton University Press, Princeton, 1981.

Hirschman, Albert, **Essays in Trespassing. Economics to Politics and Beyond**, Cambridge, 1984.

LeGates, Richard T.; Stout, Frederic (editori), **The City Reader**, Routledge, New York, 1997.

Loader, Brian, D., **The Governance of Cyberspace. Politics, technology and global restructuring**, London and New York, Routledge, 1997.

Manoilescu, Mihail, **Forțele naționale productive și comerțul exterior. Teoria protecționismului și a schimbului internațional**, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1986.

Mullins, Laurie J., **Management and Organisational Behaviour**, fifth edition, Financial Times, Prentice Hall, 1999.

Putnam, Robert, Bowling Alone. **The Collapse and Revival of American Community**, Simon & Schuster, 2000.

Președinția Statelor Unite, **The National Security Strategy of the United States of America**, September 2002.

Ritzer, George, **Explorations in Social Theory. From Metatheorizing to Rationalization**, Sage, London, 2001.

Rostow, WW, **Theorists of Economic Growth from David Hume to the Present, With a Perspective on the Next Century**, Oxford University Press, New York, Oxford, 1990.

Sawyer, W. Charles, Richard L. Sprinkle, **International Economics**, Pearson/Prentice Hall, Upper Saddle River, 2009 (2003).

Smith, A.D., **Nations and nationalism in a global era**, Polity Press, 2000.

Stiglitz, Joseph E., **Globalizarea. Speranțe și deziluzii**, Editura Economică, 2005.

Taylor, Philip, **Global communication, international affairs and the media since 1945**, Routledge, London and New York, 1997.

Toynbee, Arnold, **Studiu asupra istoriei. Sinteză a volumelor I-VI de D.C. Somervell**, trad. Dan Lăzărescu, Editura Humanitas, București, 1997, vol. I și II.

Ungureanu, Ion, **Paradigme ale cunoașterii societății**, Humanitas, 1991.

Wallerstein, Immanuel, **The Capitalist World-Economy**, Cambridge University Press, Maison de la Sciences de l'Homme, Paris, Cambridge, 1986 (1979).

